

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSK
MEDICIN
HISTORISK
ÅRBOG

1979

Dansk
medicinhistorisk
årbog 1979

Dansk medicinhistorisk årbog 1979

Udgivet af

Dansk medicinsk-historisk Selskab
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn
Jydsk medicin-historisk Selskab

Redaktører:

Anna-Elisabeth Brade, København

Hans Larsen, Ørbæk

Mogens Thomsen, Vedbæk

Redaktionssekretær:

T. Grodum

Embedslægeinstitutionen

Amtsgården

Flensborgvej 130

6200 Aabenraa

Trykt hos

Poul Kristensen, Herning

Indhold

<i>Sigurd Andersen</i> : Simon Pauli, Beretning over en Kongelig Ridehest	9
<i>Hans Jensenius</i> : Eutanasi – historisk og aktuelt	100
<i>Vagn Schmidt</i> : Emil Abderhalden	116
<i>Knud Egeblad</i> : Militærkirurgen Dominique Larrey, om pesten i felttoget til Ægypten og Syrien 1798-1801	132
<i>Carl Henrik Koch</i> : Petrus Sevrinus, Francis Bacon og naturiagttagelsen	161
Dansk Medicinsk-Historisk Selskab	174
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn	177
Jydsk Medicin-historisk Selskab	179
Medicinsk-historisk Museum i København	181
Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet	183
Göteborgs Medicinskhistoriska Förening	185
Från Medicinskhistoriska Museet i Stockholm	187
Norsk Medisinsk-Historisk Forening	190
Medisinsk-Historisk Selskap i Bergen	192
Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnar	194
Helsingfors universitets medicinhistoriska institution och museum samt Amici Historiae Medicinae	196
Curriculum Vitae	199

Forord

Som ved de foregående årbøger har vi modtaget lødige artikler i tilfredsstillende omfang. Hidtil har årbogen ikke fornemmet større økonomiske problemer, men disse synes at melde sig ved nærværende 8. årgang.

Efter den redaktionelle afslutning af 1978-årbogen modtog vi et tilskud fra Det lægevidenskabelige forskningsråd, også til 1979-årbogen har vi modtaget et klækkeligt tilskud derfra. Vi takker herved for disse donationer, idet vi naturligvis først og fremmest betragter det som et økonomisk tilskud til årbogen, men også opfatter det som en aksept af den lødighed, vi tilstræber at give årbogen.

Ligeledes takkes herved vore annoncører, som for de flestes vedkommende har været meget trofaste gennem en lang årrække.

Redaktionen

Simon Paulli

Betænkning over en Kongelig Ridehest

Oversat til det danske og her og der i teksten forøget med nogle nye kommentarer af

Sigurd Andersen

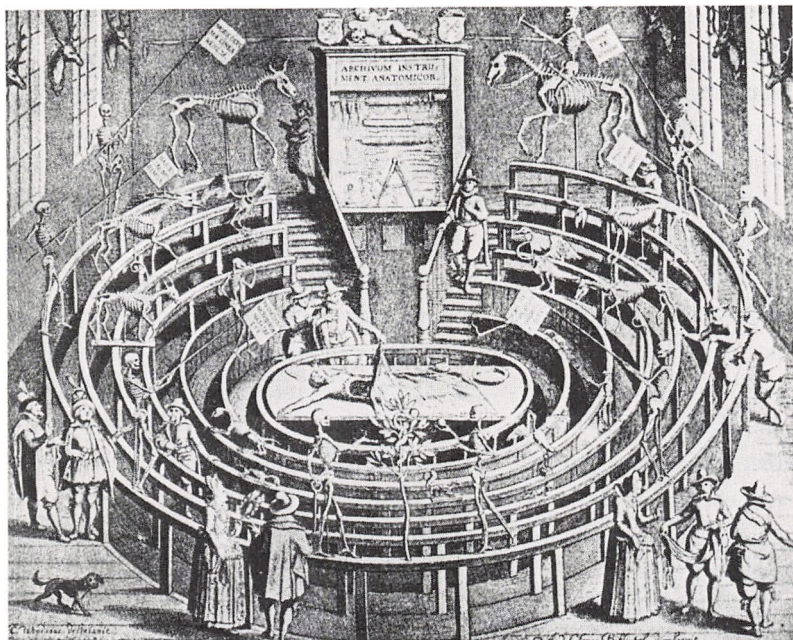
Forord:

Simon Paulli (1603-1680) blev født i Rostock hvor hans far, Henrik Paulli var professor medicinae ved Rostock Universitet. I 1604 blev Henrik Paulli kaldet til Nykøbing, Falster, som livlæge for enkedronning Sophie, og Simon Paulli kom således til at tilbringe sine første barneår på Nykøbing slot. 1610 døde Henrik Paulli og Simon blev så flyttet til sin fødeby igen hvor hans opdragelse fremover bl.a. blev overvåget af den strengt ortodokse lutheranske professor theologiae ved Rostock Universitet, Lucas Backmeister. I 1621 blev Simon Paulli student ved Rostock Universitet, og han viste sig straks som en yderst flittig og nidkær student hvilket var medvirkende til at han med understøttelse af enkedronning Sophie kom på en udenlandsrejse i årene 1623 til 1626 hvor han bl.a. besøgte universiteter i Nederlandene og i England. Efter sin hjemkomst i 1626 blev han i kortere tid hofmester for en adelsfamilie i Sorø hvorefter han igen rejste udenlands og besøgte en række europæiske universiteter for som afslutning på rejsen at blive promoveret doctor medicinae i Wittenburg (*Disp. inauguralis de arthritide*, Witeberg, 1630). Han nedsatte sig så som praktiserende læge i Lybeck i perioden 1631-1635, idet han det sidste år tillige beklædte lærestolen i anatomi ved Rostock Universitet hvor han var nomineret professor anatomiae fra 1634 til 1639 og hvor han giftede sig med en datter af en ældre kollega, den medicinske og matematiske professor Jacob Fabricius. Samme Jacob Fabricius nød

meget stor yndest hos kong Christian IV og i 1638 tog han sin afsked ved Rostock Universitet idet han da blev kaldet til København som livmedicus for kong Christian IV (hvor han rangerede næstøverst på rigets lønningliste med 1000 Rdlr. årligt efter rigsråd, Københavns Statholder, Corfits Ulfeldt som oppebar 1440 Rdlr. Foruden sin løn som livmedicus havde Fabricius en række andre gode ben, bl.a. som Prælat ved Aarhus Domkapitel). Jacob Fabricius har tilsyneladende straks lagt et godt ord ind for svigersønnen, i hvert fald blev Simon Paulli i 1639 kaldet til at overtage et nyoprettet professorat i anatomi, kirurgi og botanik ved Københavns Universitet. Med dette professorat var der nu tre medicinske professorer i København, nemlig foruden Simon Paulli tillige dr. med. Thomas Finck (1561-1656, professor fra 1603 til 1656) og dr. med. Ole Worm (1588-1654, professor fra 1626 til 1654). En af de medvirkende årsager til oprettelsen af det nye professorat var sandsynligvis at Simon Paulli skulle forestå det, som sikkert på universitetsområde har været datidens prestigeprojekt, nemlig opførelsen af Det anatomiske Theater, og han gik da også straks i gang med denne opgave. Selve projekteringen og indretningen af anatomiteatret varede fra 1640 til 1643 og beslaglagde tilsyneladende al Simon Paullis tid, i hvert fald beklagede Ole Worm sig over at der i det pågældende tidsrum intet skete på den anatomiske front; »der blev end ikke sekteret en hund i denne tid«. Året 1644 anvendte Simon Paulli fortrinsvis til præparering af forskellige fugle- og pattedyrskeletter, bl.a. også et mande- og kvindeskelet. Skeletternes oprindelige indehavere hed henholdsvis Adam og Inger, men Paulli omdøbte kvindeskelettet til Eva og efter ide fra Leyden Anatomitheater anbragte han derefter skeletterne på hver sin side af et Livsens træ hvori den træske slange snoede sig. Først den 3. marts 1645 afholdt Paulli sin første offentlige sektion for en indbudt skare (der dog måtte betale et gebyr til Paullis egen lomme) af honoratiores samt enkelte teologiske og medicinske studenter.

Simon Paullis funktionstid som anatom blev kun kortvarig idet han allerede i 1648 overgav professoratet til Thomas Bartholin, og selv om Paulli efter alt at dømme rent manuelt var en meget dygtig præparator, så nåede han dog aldrig at sætte sig tydelige spor i den anatomiske

Kobberstik fra 1610, forestillende Det anatomiske Teater i Leiden.

videnskab. Det er især som botaniker at han er husket af eftertiden og han fortsatte da også med at afholde offentlige botaniske øvelser helt frem til 1665, ligesom han i 1650 atter tilknyttedes Rostock Universitet som ekstraordinær professor i botanik.

Selv om Simon Paulli i 1648 i en alder af 45 år fratrådte som professor ved Københavns Universitet kom han dog ikke til at mangle hverken arbejde eller indtægter. Allerede i 1645 afløste han således dr. med. Otto Sperling som Stadsfysikus (Sperlings nære tilhørsforhold til Corfits Ulfeldt var den egentlige årsag til denne udskiftning). I 1650 blev Paulli Hofmedicus og i 1656 Livmedicus for kong Frederik III. I 1658 blev han Kannik og i 1666 Prælat ved Domkapitlet i Aarhus og selv om han ikke var fastboende der blev det dog i denne by at døden indhentede ham i 1680. I hele tiden fra han blev kaldet her til Danmark praktiserede han desuden for de højere rangklasser i København.

Simon Paulli var uimodsagt en dygtig botaniker og hans »Urte- og Lægebog, Flora danica« (der må betragtes som hans hovedværk) blev også lang tid efter Paullis død et både flittigt brugt og refereret værk. Han var ligeledes efter datidens forhold en både belæst og produktiv teoretisk mediciner selv om man vel nok i dag med sædvanlige bagkloge øjne ofte står noget uforstående overfor en del af hans konklusioner. Jeg har ikke kunnet finde nogen datidig bedømmelse af hvordan han var som praktiserende læge ud over hans egne vurderinger efter hvilke hans kvalifikationer synes at have været absolut tilfredsstillende. Simon Paulli synes ikke at have været nogen behagelig person at omgås, hans ironi kunne være både hadsk og bidende og hans gerrighed var legendarisk. Han var iøvrigt ret utilfreds med sin samtid, og selv om man ikke får indtryk af at han led af mindreværdsfølelser, så er mange af hans skrifter dog fyldt med klager over andres misundelser overfor ham og han appellerer gang på gang til eftertidens dom over anderledes tænkende.

Det er ikke min mening her at prøve at bringe en psykologisk vurdering af Simon Paulli, i så tilfælde tror jeg også at det her behandlede arbejde fra hans hånd taler for sig selv.

Det pågældende arbejde må betegnes som et typisk Simon Paulli-arbejde. Det omhandler en sektion af en hingst som var lidende af stivkrampe (så vidt jeg har kunnet konstatere den første beskrivelse af en sådan sektion), og så længe beskrivelsen drejer sig om de egentlige sektionsfund er fremstillingen nøgtern og klar, hvorimod en diskussion af de ætiologiske og terapeutiske forhold unægtelig helt anderledes giver tankerne luft under vingerne.

Den her behandlede udgave fra 1674 udkom fordi den oprindelige, to år tidligere udkomne, betænkning fra visse sider var blevet angrebet på en for Paulli både uforståelig og uacceptabel måde. Den nye udgave fik derfor ikke så meget til opgave at søge at give en klarere fremstilling af problemerne som først og fremmest at udlevere (uden navns nævnelser) kritikerne, disse uduelige ignoranter, til den fremtidige læsers dom.

København 1979
Sigurd Andersen

*Solis ab ortu, solis ab occasu
utraque terra colit.*

SIMONIS PAULLI
Dero zu Dännemarc / Nordwägen
Königl. Majest. ältesten Leib-Medici
Anatomisch- und Medicinisches
Bedencken

über ein Königliches Reit-Pferd /

So

Anatomischer Kunst nach zerlegt worden /
den 11. Christ. Monats 1671.

Welchem hinbeigelegt desselben

Wolmeinender Rath

wie man [negst Göttlicher Gnade/vermittelt der Anatomey]

den Menschen vom Schlage

und denen nachbleibenden Verlahmnissen /

Er weit besser als unsre Vorfahren / *libris*
Henrici curiren könne. Borsack.

Aniezzo in der zweyten Auffertigung hin und wieder
verbessert und mit einigen neuen Anmerkungen
vermehret.

Frankfurt

Bei Daniel Paulli zu finden Anno 1674.

Titelblad fra Det kgl. Biblioteks eksemplar af Simon Paulli's betænkning.

SIMONIS PAULLI

Deres til Dannemark/Norges
kongelige Majestæts ældste livlæge

Anatomisk og medicinsk

Betænkning

over en kongelig ride-hest

Som efter anatomisk kunst blev sønderdelt
den 11. i Christ-måned 1671

Hvilket tilføjet visse velmenende råd, hvorved
man (næst Guds nåde, ved hjælp af anatomien)
mennesker med slag og den efterblivende lamhed
meget bedre end vore forgængere kan kurere.

Dette i 2. udarbejdelse her og der forbedret og
med nogle nye bemærkninger forøget.

Franckfurt

at finde hos Daniel Paulli¹ år 1674.

— o —

Høj- og velbårne

Hertug

hr. Helmuth Otto

Friherre til Winterfeld

Arvehertug til Wustrau og Neuenfeld

Ridder af Dannebrogordenen. Deres kgl.

Majestæt til Danmark og Norges højtbetroede
over-marskal, overstaldmester og over-mund-
skænk, såvel som også amtmand til Frederiks-
borg, Kronborg og Esrum

o.s.v.

Med Guds hjælp

DERES ALLERVELVILLIGSTE OG MEGET BEVÅGNE LÆSER S. P. D.²

Af hvilken stand og rang enhver så er, som denne min 2. udgave af mine anatomiske overvejelser måtte komme i hænde, han bor også hvor han vil, over sø og over sand, nær eller fjern, han bliver af mig straks han fanger denne an og begynder at gennemlæse den, med al ærbødighed og efter standens iboende respekt tjenstligt og venligt anmodet, når en eller anden digression overhovedet ikke stemmer overens med titlen, da at forstå, at dette min høje alder til trods ikke bedømmes mig til last, selv om det hos Horatio³ hedder: *Vita summa brevis, spen nos vetas inchora longa*,⁴ så har jeg tillige passende iagttaget det af vores Hippokrates⁵ i aforismer tænkte, nemlig: Lejligheden river en med, og derfor tøver jeg ikke når jeg som den første selv har afdækket noget der ikke forud var ventet, da at tage vare på det straks, selv om forskellige mennesker bedømmer forskelligt, og blandt sådanne må vel nogen være faldet mig i ryggen og holdt denne lille traktat for at være farlig, hvilket jeg dog agter her at give offentlig oprejsning. Men det vil være umuligt her at stoppe mulen på alle *vilitigatoribus*⁶ fra alle lande med hør, thi så måtte hestene frem for mange andre høædende dyr blive hungerlidende. På sådan tale forstår jeg mig dog ikke, så dette er blevet tilskrevet af en af fornem højadelig slægt af den største autoritet og med megen stor forstand, tillige landsråd i Tyskland og ved siden heraf berømt økonom.

Jeg tragter imidlertid også efter først og fremmest at redde min egen ære og bevare et godt skudsmål hos mine udeboende og mig meget hengivne sønner, gode venner og beslægtede i mine endnu få øvrige leveår fordi nemlig: Hvem har ikke mod til at klippe ulden af den farlige løve når den er døende? – (blandt andet prøvede en fornem *Sacrificus* eller kirkeherre som jeg dog ikke vil nævne med navn med største flid og helt uventet at bringe mig på andre religionstanker end dem hvori jeg fra barnsben af i dette højtærede kongerige Danmark og

der i Nykøbing på Falster⁷ fra begyndelsen af var opdraget i af mine kære forældre, den daværende enkedronning Fr. Fr. Sophies⁸ kongelige Majestæts, i kristelig erindring, livlæge Henricus Paulli, indtil han i år 1610 i H. k. M.s tjeneste saligt sov ind i Herren, hvorefter jeg blev opdraget i Gustrou og i min fødeby Rostock af Lucas Bachmeister fra Tarnovis og af Quistorph, ortodoks teologisk doktor m.m.m., og ikke mindst efter samtaler med disse blev jeg konfirmeret i denne tro).

Imidlertid ville denne gode pater i taksigelse over at jeg, tillige med min højtærede og elskværdige herre og fortrolige ven, Dr. Olao Borrichio,⁹ en fra dette højtærede akademi velbestaltet og vidtberømt mediciner, botaniker og kemiker m.m. havde udfriet ham fra forskellige besværlige sygdomme næst Guds nåde og velsignelse,¹⁰ uden noget vederlag men alene af usmykket kristelig kærlighed, forbeholde mig, at hvor vel renommeret jeg end var i verden på denne tid (Jeg holder mig i sandhed ikke for værdig til en sådan forherligelse) så var jeg dog alligevel ikke så rigtigt funderet i min kristendom at jeg derigennem kunne blive salig da jeg ikke var Membrum Ecclesiae¹¹ og han derfor tilsidst med unødigt omhu ville understøtte mig som en defloccatum quidem-senem¹² eller en på gravens rand gående, men dog desuagtet Gud være lovet, ikke i barndom gående gammel mand og bringe mig på den rette kirkevej som en Pfarr-¹³ eller kirkehyrde eller føre mig dertil ved sin hånd ved hjælp af nogle særlige stjerner her i Norden o.s.v., o.s.v. – I stedet for gennem et vidtløftigt forsvarsskrift og uden al diskussion, i det korte og lange uden æresfrygt og artigheder og uden hele tiden at føre afrundet tale, så siger jeg i dag som forhen Grajis:

Muse! tal imod denne herskesyge som slet ikke bør berømmes!

På den måde tilbagedrev jeg på stedet omtalte pater i hans usømmelige interesser i at ville aflede mig fra skærsilden. I stedet stødte han og hans tribulibus¹⁴ på en stærk modstander, så den sten som murerne ville kaste bort blev til en hjørneste (som jeg siger med skriften)¹⁵ og dette ikke mindre nu i dette 1674. år – Thi solen der går op og solen der går ned berører ærbødigt jorden.

Over min stærke modstand blegnede han og veg slået bort fra mig, ja pludseligt holdt han sig helt borte fra mig, men senere blev han overbevist gennem egen samvittighed til en bedre overvejelse og lod sig

omvende, hvilket jeg af kristelig kærlighed og af hjertets grund tilønsker ham, da det jo hedder som sådant efter skriften: Saml glødende kul på dit hoved¹⁶ og riv det øje ud som forarger dig og smid det væk.¹⁷

Derudover har jeg også efter mit erhvervs pund som min gud har betroet mig af nåde og befalet ikke at begrave men lade vokse,¹⁸ holdt øje med de ærbare og dydsirede fruer og husmødre såvel som også med deres jomfruers og døtres sundhed i dette 1674. års ekstraordinære og uvante hårde vintervejr herinde og vil ærestjenstligt meddele og trohjertet råde hvordan de i fremtiden må forholde og diættere, i særdeleshed i begge højtærede kongeriger Danmark og Norge, men også i andre til Østersøen liggende lande og byer, så at de ikke i det kommende bliver belagt med mange farlige, ja ofte uhelbredelige sygdomme.

For det tredie har jeg også til gavn for det almene bedste og altså i god mening og intention, så ingen, han hedder Heintz eller Kuntz af den grund må begynde nogen krig mod mig, afdækket noget om de ilde sædvaner eller vildfarelser i forbindelse med: »Brugen og behandlingen af den unge vinplante eller snarere den unge vin« – hvis ikke på dette sted, så vel på andre steder i min praksis, og det er altså ikke i dag eller i går men forlængst af mig observeret med den største fortrydelse at den ellers så fortræffelige Sanctoricus Sanctoricus¹⁹ ikke har erindret sig denne viden i sin bog: »Om at undgå vildfarelser i medicinen«. Jeg må derfor nødvendigvis ved denne lejlighed tænke således derom som en veteran i vor kunst, fordi desværre gennem sådanne ansvarsløse procedurer bliver den ædle medicins højhed sat meget på spil, krænket, svækket, trådt under fode og skændet så det i fremtiden kan komme an på dens reputation om en læge og en kok (herefter bedømt efter Platon,²⁰ statsvidenskabens fader og ypperste – vores Galenos²¹ for den sags skyld også, hvilket allerede for så mange hundrede år siden var frygtet fra begge sider) af den gemene mand havde lov at blive værdsat med samme ære og værdighed og uden ringeste forskel og altså at en doctor medicinæ og en magister coquus,²² der ligesom de afrikanske vilde pirater kom til auktion og ofte blev solgt ligesom slaverne, måtte gælde ens, men:

Guderne hindrer disse trusler, Guderne afleder så udmærket denne skæbne og opretholder så sagtomodigt guds frygten hedder det hos Virgilio.²³

Dette er altså mit formål, hvorefter jeg i denne min kommentar af mangel på anden lejlighed noget mere end det forhen er sket med min en-og-halvfjerdsindstyve årige alder, har stræbt at kommentere eller i særdeleshed at bringe for en dag. Jeg tragter derfor til slut ene og alene derefter, at min og mine fædres Gud som efter sin forjættelse og barmhjertighed har givet mig ære og har mættet mit lange liv, også fremover vil bevise mig sin nåde, så jeg altid kan love Herren derfor og at Hans pris altid kan være i min mund.

Men dernæst også i mit erhverv tjene min næste gennem mine studier, så længe jeg endnu er her.

Lev vel, hør i nåde på dette og skænk Deres bifald.
Idet jeg haster med at bringe dette til verdens kundskab gennem Dem

er jeg
Simon Paulli D.,
ældste kongelige læge
i en alder af 71 år
og udøvende medicinsk praksis
gennem 44 år.

— o —

Med Guds hjælp

Som følge af vores allernådigste Arvekonge²⁴ og herres nådigste befaling gennem sin excellence (Tit.) den 9. december 1671 til underskrivelsen frem for de andre kongelige læger om at lade undersøge en på den tid syg ridehest for at finde årsagen hvorfra det stammede at den syge hests mule hurtigt stivnede således at den var fuldstændig tillukket,²⁵ hvorved hesten ikke kunne æde ligesom hesten også på hals, nakke,

rygrad og hele kroppen, ja endogså på alle lemmer var blevet ganske stiv og hård, så indfandt jeg mig kort herefter, nemlig d. 11. december²⁶ kl. 9 formiddag i Hans kongelige Majestæts hestestalde og her blev bemeldte hest kunstigt nedlagt ved anatomiske håndgreb af M. Philip Hacquard og M. Heinrich Jacobsohn²⁷ (begge ved hoffet velrekommanderede kirurger).

Således har i højeste respekt og pligtskyldig ydmyghed for Deres kgl. Majestæt jeg, Deres lydigste og ældste livlæge, overlagt at bringe alt til papiret hvad ved hestens anatomering er sket og observeret, således at Deres excellence (Hans Majestæts velbeskikkede overmarskal og overstaldmester) i spidsen for alle kavalerer gennem min følgende overvejelse kan gøre skriftlig relation deraf og i dette tilfælde, som det sig hør og bør, er det min skyldighed at bevise og så nøje som muligt i mit mere end halvfjerdsinstyvende år at afdække efterfølgende observerede tilfælde, thi jeg har allerede i fireogtyve år af kongelig nåde været fritaget for det anatomiske studium, hvilket indførtes på dette højtærede akademi af mig.²⁸

Før jeg begynder med de anatomiske og medicinske overvejelser er det ikke uden betydning, som det bemærkedes af mig, at hos den levende hest følte alt kindkød (hvad det så kan hedde) såvel som også alle sener (musculi) på hals, nakke og den hele rygrad etc. usædvanligt hårde (dog uden svulst) ganske som de var stærkt overspændte. Men det vigtigste observeredes dog af mig efter hestens strangulering som følger:

1. Først, at straks efter kvælningen af hesten var alle muskler på hals, nakke og over det ganske legeme ikke mere så stive som da hesten levede.
2. Da abdomen (eller Schmeer-Bauch som det hedder på tysk) åbnedes sporedes under opskæringen såvel ved peritoneum som under den omgivende pels og den hårde, tykke hinde om abdomen og mellem musklerne en på dette sted usædvanlig, gullig vædske (Ichor) der sporedes hen mod (ossa pubis) skam- eller iisbenene, ikke langt fra kirtlerne som hører til kønslemmet og her sivende ud i omgivelserne.
3. Efter fuldstændig åbning af bughulen har man såvel på overfladen som ind mellem tarmene fundet adskillige snehvide orm²⁹ (ca. en finger

i længde og af tykkelse som en kvintside) dels levende og dels døde blandet mellem hinanden.

4. Man så at nettet (Omentum) var af ilde kulør, lille og ligesom indskrumpet.³⁰ Almindeligt finder man hos sunde dyr ligesom også hos mennesket et skønt og fedt, ofte til navlen, ja sågar til skambenene strækkende, udbredt net. Og dette er blandt andet en vigtig årsag til ufrugtbarhed blandt vore korpulente fruentimmere som vores Hippokrates bevidner i sin »Om sterilitet« med disse ord: Et kraftigt oment der er tilstede i rigelig mængde og ovenfra læner sig mod livmodermunden, sammentrykker denne og hindrer modtagelse af et foster.

Men jeg har i hele min levetid (selv om jeg uden at berømme mig selv har beflittet mig meget med det anatomiske studium³¹ siden jeg som sekstenårig kom ud af skolen) ikke hos noget dyr fundet sådan et net der efter dyrets proportioner var større, tykkere, federe, hvidere og skønnere end netop i den unge løve som for kort tid siden på alleralvorligste kongelige befaling blev skudt for at redde en kammer-tjener som løven allerede havde grebet med kløerne og snart ville have sønderrevet fuldstændigt.

5. Hos milten var ikke alene den naturlige farve afbleget, men man kunne efterspore hvorledes omkredsen eller randen af milten var hårdere angrebet eller trykket, så at milten på sådanne steder meget let kunne have været sønderrevet. Omkredsen var noget rødligere end det øvrige corpus eller substans.

6. Leveren var meget stor og i sin (concave parta) hule og indbøjede del hvormed den overdækkede maven var den blygrå af farve. Den højt udbuede del (convexa parta) var nogenlunde af farve og altså halvt sund, halvt syg. Derudover må jeg lade stå hen om det hos en lignende hest forholder sig således at der ingen galdeblære³² (Vesicula fellis) er at finde. Sikkert er at det hos dette individ som jeg her skriftligt beretter om, helt og fuldt ingen galdeblære var at finde, selv om jeg søgte derefter med største flid og derfor lod leveren gennemskære i store stykker. Det blod som leveren indeholdt var over al måde sort og som man plejer at sige, brandigt.

7. I maven, der efter hestens proportioner var meget lille, blev der

fundet en anseelig mængde af en besynderlig art runde, tykke, sort-grå orm, noget sortere end de såkaldte steen-orm.³³ Ligeledes blev der fundet 3-4 skefulde af en ilde, vandig, mørkegul slim.

8. Blandt andet er det tankevækkende at den underste, højre maveåbning eller udgang, portneren eller pylorus betegnet, havde en meget hård beskaffenhed eller substans ligesom en bruske (cartilaginibus), af figur var den som det horn, hvilket slagteren på sine steder i Nieder-Sachsen benytter når de stopper pølser af slagtede grise til det gemene folk.

9. Når man herefter åbnede brystet fremtrådte hjertet med en usædvanlig størrelse³⁴ og selv om den venstre side sådan at sige følte stenhårdt lod det sig dog skære itu. Men i hjertet eller mere rigtigt i hulerne, kamrene (ventricules) fandtes en særlig strengformet og åreknudeligende substans, med andre ord hjerte-ormen (polypus) der efter øjemål var mere end halvanden kvarter, lang og mindst en tommelfinger tyk.

10. Lungerne var små, hårde og uden sund farve, snarere ualmindelig blegere end man plejer at finde hos mennesker og dyr. Man forsøgte at blæse dem op med en blæsebælg for at gøre dem bevægelige, hvilket dog ikke lod sig gøre.

11. Da senerne på halsen (musculi)³⁵ var adskilte med fingrene og endnu ikke ituskårne fandtes på begge sider af luftrøret, især på venstre side, et sted med en klar, galde-gul vædske eller fugtighed, dog ikke over en skefuld. Derudover fandtes kun under en endnu ikke løsnet musculus som var beklædt med sin egen hinde (membranus) en lignende fugtighed, dog af stærkere farve.

12. Eftersporede man hos denne hest et kirtlagtigt væsen som man hos mennesker og kvæg (dog hos nogle af disse mere end hos andre) finder bag og omkring øret og også under kæbebenet eller underkæben (Maxilla inferior) så lod dette sig finde idet man så en usædvanlig mængde små og større kirtler³⁶ hvorefter enkelte og kun de mindste let lod sig skille ad med fingrene, hvilket slet ikke lod sig gøre med de større.

13. Hele hovedet blev kunstigt og med stor møje og kuriositet afløst fra første halshvirvel (Vertebræ colli) med det formål på dette sted at

afdække noget usædvanligere end kirtlerne ved øret og de øvrige steder, hvorfra fugtigheden på halsen, i paragraf 11 omtalt, ufejlbarligen kunne komme, men der blev ikke fundet det ringeste af noget sådant.

14. Efter at dette var udrettet, blev kindmusklerne på begge sider som bevæger under- og overkæben eller åbner og lukker munden, sømmeligt adskilt og derefter bortskåret fra begge kinder i det håb at underkæben nu havde ladet sig bevæge ned, hvilket iøvrigt sker hos døende dyr og derved bevirker at de almindeligt dør med åben mule og bliver således fundne døde som man også ser det hos meget syge mennesker. Efter Hippokrates betyder dette at døden ikke er så langt borte fra dem, hvilket som sådant også var kejser Octavius³⁷ eller var det Augustus³⁸ til mishag, og det bekymrede ham at det samme kunne vederfares ham og at hans lig efter døden kunne ligge med åben mund. Han havde derfor befalet som bevidnet af Suetonius³⁹ kort før sin død at hans hovedhår skulle sammenholdes med spænder og at hans slappe kæber skulle korrigeres med tvinger. Forunderligt men meget værdifuldt og meget tankevækkende var at (Maxilla inferior) underkæben eller hagen, selv om alt kindkød var fjernet og desuden at tungen indtil tungebenet var trukket neden ud af munden og ned på halsen, ja at alt kød på ganebenene (ossis palati) var skåret væk, forblev ganske stive såvel den ene som den anden vej og var ubevægelige i sine ledføjninger (Articulationes) med overkæben, således at underkæben ikke kunne bevæges med hånden eller åbnes, men blev siddende som hos hesten før stranguleringen, indtil endelig tilsidst med al magt tre stærke staldknægte med fødderne stræbende mod hinanden, ved hjælp af to forskellige, over en finger tykke reb med stærk knagen rev dem fra hinanden.

15. Da det er almindeligt kendt at heste på bestemte årstider udruger orme i hovedet⁴⁰ eller oftere i hjernen og derfor undertiden bliver fuldstændig gale, rasende og onskabsfulde, håbede vi at finde noget lignende i denne hestehjerne eller i det mindste noget usædvanligt såsom en skarp vædske (Ichoris), men denne hjerne og hvad dertil hørte (såsom begge hinder (Menynges) og de andre dele) var efter mit skøn at se så sund af farve som vel beskrives kan. Dog nægter jeg ikke at

En mygenkiker der studerer patientens medbragte urin.

den var noget hårdere og tørrere end ordinært fundet hos andre sunde dyr. Foruden dette noterede jeg mig også at da hovedskallen (cranium) blev åbnet fandt man i denne et særskilt ben⁴¹ der lignede det som man kan se i hundehovedet, og som skiller storhjernen eller forreste del (cerebrum) fra lillehjernen eller bageste del (cerebellum) og visende sig som en skillevæg. Og dette er altså hele den historiske relation fra den anatomerede hest.

Herefter stiller sig nu det spørgsmål: Hvad var årsagen til at en sådan mærkværdig og uventet kraftig stivhed udbrød, og hvad kan årsagen være til at hestens mule og ganske ryggrad var blevet stiv som en bjælke eller et træ? Hvilken årsag måtte nødvendigvis undersøges ved anatomiens og medicinens kunst af en medicus der var øvet i anatomien og i praksis?

Trods en sådan skyldighed låner eller afskriver mange andre praktiserende læger deres recepter fra bøger og således ligesom kragen hos Horatio pynter sig med lånte fjer og overhovedet ikke besidder anden viden end at de for en tot skændig gevinst betragter vandet (urina) (på baggrund af observationer som er gjort af en tandløs rystende krumbøjet og affældig gammel kælling med stinkende ånde der i lighed med Quartilla hos den fordærvede men alligevel yderst tiltalende Petronius⁴² der ikke kan huske hvor gammel hun var da hun engang holdt op med at være jomfru og slet ikke datoen herfor), hvilke medici herfor til stor skam for den herlige og ædle lægekunst i Holland benævnes *Doctores in de Pisse*, i min hjemegn på landet i Mecklenburg benævnes af den gemene mand for Mygenkikers⁴³ (med forlov at skrive) og det er altså sådanne som sætter grundlaget for deres kur ved at se på vandet (oftest til overmåde stor skade og bagdel for patienterne). Men denne misbrug er allerede for år siden takseret af den fortræffelige og udødelige læge fra Delft ved navn Petrus Forestrus⁴⁴ i hans lille bog: *De falso urinatum iudicio*.⁴⁵ Og også i dag anker medici derover i deres skrifter. Jeg protesterer igen på dette sted efter oprigtige og gentagne overvejelser mod at nogen, ung eller gammel, af hvilken nation han end er, som bor eller opholder sig i dette højtærede kongerige Danmark og Norge vil antage eller hjælpe sig med sligt og endvidere heller ikke tiltrækkes af, hvad der bliver berettet fra nogle medicineres dårlige sædvaner (i deres pligtforglemmelse eller snarere klodsethed – desværre).

Eftersom vores Hippokrates allerede længe før Kristi fødsel har bevist og påpeget, at netop medicinen er den allerædlest af alle kunster men alligevel også på den tid blev holdt for den foragteligste og ringeste fordi de som befattede sig dermed var ignoranter, og det er netop denne samme gruppe af anonymi (som man *novo latina vocabula aut potius novo significatu* kan kalde *Urinatores, non mihi interim arrigo dictatorum auctoritatem*)⁴⁶ som nu omtales af mig, og jeg mener alene dem og ingen andre. Og dette har jeg forstået af andre der udøver professionens kunst, at ingen så længe jeg ingen benævner sådant stødes og kvindagtigt forarges af hvad der i min kommentar bliver løftet af sandhedens slør. Jeg skrider derfor til min uforgribelige

mening hvilket ikke alene fremstilles for anatomer, men også for dem der er uøvede i anatomien, og selvfølgelig derfor behandles udførligt og således:

1. For det første, selv om der i den omtalte hest blev fundet to forskellige slags orm, den ene af dem i bugen og den anden i maven, så kan dette ikke alene være årsag til et så specielt tilfælde i mulen som forud fortalt ligesom heller ikke til at den underste maveåbning eller mund var af en unaturlig hård og vanskabt beskaffenhed, men man må naturligvis ved siden af det anatomiske princip slutte ud fra lignende stivheder som er observerede at indtræde i menneskelige legemer (i korthed vil jeg beflitte mig på ikke at tænke på fremmede observationer og kun indføre hvad jeg selv har erfaret og da kun i den tid jeg har boet i København). At alt hestens blod var fuldt og helt (som man plejer at forelæse det fra de højere skolers katedere) tota substantia og på en særlig og ualmindelig måde corrumperet eller fordærvet, ganske som bemærket af en fornem kavaler af urgammel, indfødt høj adelslægt, meget bevågen for medicinen (hvormed adelsstanden tidligere i højere grad beflittede sig, men for tiden foragtes herfor af gemene folk og grove, ubehøvede tølper og af disse beskyldes for kvaksalveri. Af den grund finder nu ofte en apoteker tillige med sin svend eller en forløben, snavset, ofte eenøjet laborant og askepuster mere credit i medicinen hos folk der ikke har mere forstand, end som en graderet mediciner finder), med hvem der var talt pro et contra om dette svære tilfælde ved hestens anatomering, og han dømte herover helt forstandigt til sin egen berømmelse og kom straks på andre lignende tilfælde og herigennem til det som jeg også selv tror på, nemlig at årsagen havde sit udspring i blodet hvis substans var fordærvet og også i polypus cordis eller hjerteormen (som den bliver benævnt af tyske skribenter i deres lærebøger), og det er at notere at jeg selv sammen med ovennævnte kongeligt renommerede kirurger vidste at erindre, at vi for ca. tre år siden (i den daværende usædvanlig hede sommertid) havde fundet en lignende hjerteorm i hjertet af et eller andet menneskeligt legeme fra en der var afgået ved en pludselig og uformodet død og absolut ikke uden mistanke om at det havde fået gift, hvorfor det var blevet åbnet af os på grund af den daværende konges befaling.

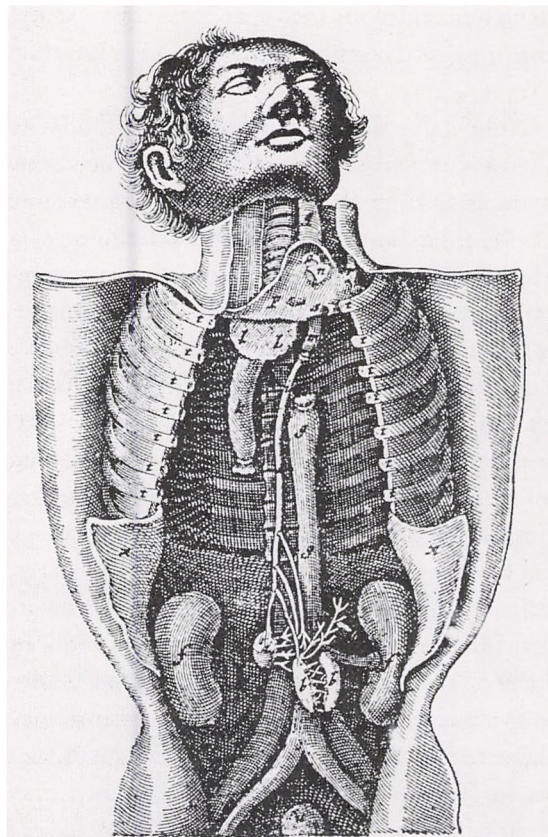

Illustration fra 1652, visende Thomas Bartholins fremstilling af brystgangen og enkelte andre organer hos menneske.

2. Ved ovenfor omtalte tilfælde var det at iagttage at der mellem bugens muskler blev fundet en usædvanlig Ichor og ligeledes mellem halsmusklerne (som allerede forud omtalt) på begge sider af lufttrøret (asperæ arteria),⁴⁷ se paragraf 11, side 21.

3. Siden inventionis de circulatione Sanguinis (eller opdagelsen af blodets kredsløb hos levende mennesker og dyr) og også af de såkaldte Vasis Lymphaticus (vandårerne) (hvilke sidste er opdaget af h. d. Thomas Bartholin,⁴⁸ en grundpille i anatomen og i dette studium min efterfølger i det kongelige Akademi, nu især tilknyttet vort benådede kongelige Majestæts hof som min ligestillede kollega og med mig besvogret, som den allerførste⁴⁹ i året 1652 i februar måned i samarbej-

de med prosector medicinæ Mikkel Lyser,⁵⁰ og de førstnævnte af det store britiske geni i anatomisk fuldkommenhed, William Harvey,⁵¹ gensidigt til deres navnes udødelige berømmelse som første og sande opdagere, til hvilke man billigen kan føje opdagelsen af veneklapperne af den højberømte Italia ab Aquapendente)⁵² er det nu ikke at nægte, men soleklart kommen for en dag at nogle medicinere på en helt anden måde må tale sammen og i det kommende forordne årsagerne og tilstandens beliggenhed for mange sygdomme anderledes end som det skete på Hippocrates og Galenos' tid (som man nu siger fordi barbariet ubemærket sniger sig ind på grund af at man stikker Chytrix⁵³ latinske grammatik under bænken og mere holder sig til det franske, italienske og spanske): Med mindre de ønsker at være lige så latterlige som den citharspiller der stedse dvæler ved den samme streng⁵⁴ i særdeleshed når man yderligere forstår kemiens principper og selv er opøvet i kemiens arbejdsmåde og ikke blot har læst derom i bøger. Dog kan jeg ikke undlade at erindre om på dette sted (uden på noget punkt at krænke andre hensigter), at vor Galenos⁵⁵ gjorde en forskel i anatomi- en og betegnede den ene del som den nyttige og den anden som Cavillatoriam⁵⁶ og at vi praktiserende medicinere i vor tid må beflitte os i den nyttige, således blandt andet af alle inventiones circulationes sanguinis, vasorum lacteorum, lymphaticorum og valvularum venorum,⁵⁷ hvilket i denne tid er kommet i en sådan konsideration at man deraf kan decerniren eller slutte, at i fremtiden må kurationerne, især i tilfælde af apopleksi, pleuritis, podegra, engelsk syge og mange andre som de kære forfædre beskriver, være fastsatte derud fra, hvilket jeg allerede har ladet bemærke i min Kommentar til ondartet feber, trykt anno 1660 i Franckfurt a. Main. Men angående angrebsstedet og måden ved tuberkulose og engelsk syge er det så sent som år 1667 beviseliggjort at man har fejlet deri i stor udstrækning, hvorfor de største europæiske berømtheder af britisk nationalitet, fraværende og tilstedeværende med tilbørlig respekt og alle æresbevisninger velmenende har afdækket mine råd som absolut kommer sagen ved, for at de i England ved hjælp af Guds nåde og velsignelse kunne blive befriet for sådanne besværslige (ligesom schörbuck,⁵⁸ men meget farligere) sygdomme. Over dette lader jeg den i medicinen erfarne praktikus

bedømme og henviser dem til min *Quadripartus Botanicus*, den sidste Strassburger udgave, i *Historiam Chelidonii majoris, classe secunda*, p. 46⁵⁹ &c.

Men imidlertid lader jeg dette være nok om alt dette og går videre (da dette er gammel snak, ak ja) med at bringe hvad der egentlig hører til her, nemlig at undersøge årsagen til hvorfor hesten kunne stivne på ovennævnte måde.

4. Jeg erindrer mig således at for ca. 17-18 år siden, ligeledes i den kongelige recidens København, som det også helt og ganske er husket den dag i dag af M. Philip Haquard, at jeg sammen med hans daværende læremester Monsieur Charles le Sage⁶⁰ og ham selv måtte afsætte venstre arm på en fransk barbersvend af romersk-katolsk tro, på grund af koldbrand i armen, og at vi måtte afsave aksel- eller overarmsbenet (os humeri) (selv om alt eenstemmigt tegnede slet). Efter kort frist og selv om hans mund ikke hovnede op blev det umuligt for ham at bevæge underkæben (maxilla inferior) og han kunne altså slet ikke åbne munden, kun alene med helt stiv nakke og hals bevæge tungen og læben efter sin vilie og måtte altså på denne måde så godt som han formåede tale, forlange og besvare os hvad han ville have og hvad der var ham imod, ja alt hvad han nød var øl, vin, kød- og lignende supper ligesom også flydende medikamenter som han måtte suge ind mellem sit tandkød og sine tænder og på denne måde opholde sit kummerlige liv så godt og længe som han kunne uden at spise andet end det nævnte.

5. Omtalte barbersvend for til sidst hen og fik, så vidt jeg husker 24 timer før sin død, foruden omtalte krampe i halsen også en slags krampe, i den højere skole kaldet tetanos, i hele legemet og alle led. Arme og ben og den ganske ryggrad blev angrebet og blev ganske stive, så hverken han selv med sin fuldt bevarede forstand eller med en hjælpende hånd fra et andet menneske kunne bøje sig selv, men han var stiv som et væltet træ og måtte ligge sådant til sjælen for ud af ham. Måtte han blive salig ved Gud vor herre Kristus, vor forløser,⁶¹ Menneskefrelseren og blodets opstandelse fra de døde og himmelfart, idet han ikke vil blive benådet for Hans moder jomfru Mariæ forbøns skyld, med hvilken Kristus ikke selv ville have noget at skaffe da hun ved brylluppet i Kanaen sagde:⁶² De har ingen vin (efter hendes

menneskelige medfødte svaghed) og ligesom ville foreskrive Ham hvad Han på grund af sin guddommelige almagt kunne udrette. Og som han i virkelighed også beviste og lavede vin af vand. Men med de samme svagheder var ikke blot Guds moder behæftet, men også Kristi elever og i særdeleshed St. Petrus som, da Han sov i skibet⁶³ og Petrus ville gå på havet ligesom Han,⁶⁴ men som en lidettroende var ved at synke, da blev han hjulpet ved Kristi hånd. Ligesom til en anden tid hvor han på Kristi befaling og ikke i Maries eller andre helgeners navn sammen med sine fæller og medhjælpere smed nettet ud for at fange fisk og på grund af den stærke tro på Kristus, men dog alligevel med den største forbavelse derover blev hjulpet sådant på sin fiskedræt⁶⁵ gennem de store mængder fisk som sønderrev nettet, hvorfor Petrus dog alligevel ikke udgav sig for at være større end forhen eller for at være en helgen, men holdt sig både før og efter for et syndigt menneske og bad Kristus om at ville gå foran ham. Imidlertid havde kort tid forud omtalte patient mod profeten Esaias' udsagn,⁶⁶ nemlig at Abraham ikke ved af os og Israel kender os ikke, i sine store, ulidelige smerter kun forgæves anråbt Guds moder med disse ord: Jesu Marie, nostre Dame! og således i sin sidste dødsstund, ak ja ak, groft syndet mod den første tavle af lovens ti bud efter hvilken vi over alle ting og derfor til hver en tid i nødens, ja også i den sidste dødsstund skal anråde og tilbede Ham alene.

Hvem der altså blandt os kristne erindrer dette (jeg taler her med den højtopylste apostel Paulus)⁶⁷ og ikke kalder sig paulistiske, ikke cephiske, ikke apolliske etc. og dernæst er en udøver og ikke blot en hører af Guds ord, han behøver i det mindste ikke foran Helvedes port at frygte at den overvinder ham. Der vil han bo i Herrens hus og evigt på hans hellige bjerg, fri for alle sjælemesser. Derfor benægter jeg, orthodoxus christianus, Simonis Paulli, Sverensis negoti,⁶⁸ på dette sted offentligt, at en skærsild under disse omstændigheder er fornuftsmæssigt at være. Ligeledes skal ingen fra Rom lægge mig andet fundament for min salighed ud over det der allerede er lagt, hvilket er den sande klippe Jesus Kristus, ved hvem jeg i den hellige dåb er opelsket. Og jeg fragår ganske gennem Syrachs⁶⁹ formaninger fra sådanne høje, mig helt og aldeles ikke tilkommende teologiske diskussioner hvori jeg er

blevet bragt mod min vilie (som det også er at se af forordet til denne min anden udgave af mine anatomiske overvejelser) ganske som jeg Polypragmosuini⁷⁰ ofte som dreng på en eller anden måde efter et forkert råd har stirret fast på en ting som en odder eller en gal hund, og jeg bliver endnu en tid i min profession og erhverv, hvilket næst Guds ord også er udkrævet af den vise hedning Plato for os som er indbefattede i hans republica.⁷¹

6. Yderligere erindrer jeg også ud fra min fyrreårige lægepraksis (Gud være derfor takket) endnu den dag i dag at en fornem præsteenke fra dette sted for nogle år siden angrebes af en lignende krampe der gik gennem alle led i hele legemet og altså gjorde dem så stive at de alle blev i deres stilling (ligesom det er fortalt om barbersvenden) og alene vel blev angrebet deraf medens hun opvartede en fornem købmand, en af mine fortrolige, dyrebare venner og min ægtefødtes fadder (i juni eller juli måned, altså på det højeste af den meget varme sommertid med den den gang grasserende slemme, akutte og uvante feber) ved nattetide ved hans sygeleje blev tørstig omkring klokken 12 eller 1 og så at der lå nogle citroner i vinduet og snittede en i stykker som i mørkningen syntes at se skønnest ud men ikke var den bedste, bestrøede den med sukker og nød to-tre skiver deraf.

7. Særlig erindringsværdigt er dog især at hun, få timer efter at hun havde spist citronen, henimod den frembrydende morgenrøde var dødssyg og efterhånden efter hinanden overfaldtes af en heftig cholera og en dødelig afmagt (mod hvilket tilfælde jeg dengang ved siden af Guds nåde og velsignelse skaffede hende råd, så hun, også til Guds lov, stadig er i live) og herefter fik hun, stadig ved fuld bevidsthed, ikke desmindre krampen, (Tetanos kaldet) ligesom barbersvenden om hvem der ovenfor er fortalt. Årsagen til dette tilfælde var at hun (uden mistanke) til hendes ulykke havde udvalgt den citron frem for de andre, som ovennævnte patient havde brugt til herved at kunne afkøle sine hænder udvendigt og indvendigt gennem dagene med den største feberhede, og hun havde derefter tilberedt den med sukker. Denne discours bliver honningsødt modtaget og accepteret af mange, i særdeleshed sådanne der ikke har megen erfaring i anatomen, og beskyldes for et paradoxum.⁷² Ikke desmindre vil jeg på dette sted fornuftsmæs-

sigt holde for bevisliggjort at en citron,⁷³ som har været holdt så lang tid i hånden til afkøling af en overmåde stor feberhede, uimodsagt må have tiltrukket sig en giftig kvalitet, som er gået til det ganske legeme af ovennævnte fornemme patientinde. Årsagen (hvilket jeg udførlig beviser i min Kommentar til ondartet feber) er, at hænder og fødder uundgåeligt modtager mere end andre dele af legemet af det overflødige og fordærvede blod og at dette, først og fremmest på grund af blodets meget vidunderlige omløb, i de højere skoler benævnt *Circulatio Sanguinis*, sker senere fordi hænder og fødder er så afsides liggende fra hjertet som livets brønd,⁷⁴ og på dette grundlag er at slutte, at for hænder og fødders vedkommende, der med forlov at sige i det daglige også let og hurtigt sveder, at netop hos disse forårsager en varm eller kold sved også meget før at de bliver skabede, gnavede og kradsede end som andre legemsdele, ligesom de også før andre bliver svulne og tykke når en farlig og svær sygdom er opstået, hvoraf vandsot følger, en alle og enhver bekendt observation, hvortil jeg vil føje mine egne i min viden, dels som anatom, dels som praktiserende læge, endnu aldrig nedskrevne observationer, som for så vidt bekræfter hvad forud er erklæret efter bedste hukommelse. Hvis man giver agt derpå vil man se, at om middagen såvel som om aftenen er ens *apicis digiti* (det yderste af fingrene) på begge hænder ikke så røde af farve som de bliver under spisningen, hvilken rødmen plejer at holde sig en god stund efter måltidets ophør. Hertil hører også, at når man endnu ligger i sengen og om morgenen vågner af søvnen, men hele natten har haft arme og hænder godt tildækket af sengetøjet, hvad man kan bemærke mere fuldkomment som fyrrårig end før den tid, når man før man har slået sengetøjet til side eller før man i Guds navn har tænkt på at stå op, da rører og bøjer fingrene som man ser organisten, harpenisten og kornetblæseren gøre når de i deres bestilling skal tjene Gud og mennesker, eller også, når en kun lukker fingrene op og i mod hånden, da er foruden huden om fingrenes knogler og led (*Articulationes*) og samtidig forhånden eller håndroden (*carpus*) spændt, og indvendig fra er senerne (*musculi*) noget mere hævede end til enhver anden tid på dagen. Den nysnævnte strammen af fingrene o.l. plejer dog at fortage sig når man øjeblikkeligt og mange gange i løbet af kort tid åbner og

lukker hånden, men såfremt omtalte strammen endnu og altså usædvanligt hårdt og længe vedvarer efter at man er stået op af sengen og har vasket hænder, så kan vel på grund af en sådan plethoravasorum⁷⁵ (sådan siger jeg her og ikke fra katederet) der ikke bliver forhindret, meget vel efter 24 timer følge en feber som senere endog kan følges af en giftig pletfeber og da vederfares man som sådan det samme: Det som synes godt (således udtalt på elegant læglatin af Cornelius Celco)⁷⁶ kan siden vise sig at have været suspekt! I tilslutning til dette vil jeg lige påminde at det er velgørende at efterleve denne gamle regel som hedder: Lad ofte hænderne afvaske, sjældnere fødderne og aldrig ansigtet! Og jeg vedgår frit at jeg af den i det fornemme parisiske Akademi værende prosektor Johannes Riolandi,⁷⁷ uddødeligt navn som anatom, i år 1629 eller 1630, altså for mange år siden blev frarådet at afvaske mine øjne og mit ansigt (og at jeg, fordi jeg skiftede diæt og også land og ikke var vant til daglig vindrikken, heller ikke skulle blande min vin med vand efter den franske mode, da jeg ofte selv blev overfaldet af øjensyge) og at han alvorligt og vægtigt og i høj grad docerende dadlede os tyskere at vi så snart vi havde stukket det ene ben ud af sengen eller når vi var stået op, straks og på alle ugens dage vaskede vore ansigter med koldt vand. Jeg erklærer her at jeg i 44 eller 45 år, alt siden jeg var i Frankrig, højst 10 gange har afvasket mit ansigt og øjne med koldt vand eller lignende på grund af hans velmenende faderlige råd som han stedse af usmykket kristelig kærlighed anmodede mig om at følge som en søn. Hans råd var at, når jeg ville stå op af sengen, så skulle jeg hårdt aftørre eller gnide hele mit ansigt med lagnerne og som sådant bliver ansigtets hudporer (pori cutis faciei) og vapores⁷⁸ åbne, ved vandets kulde bliver de derimod lukkede og drevet tilbage, hvorved røde øjne meget let kan følge senere. Jeg har altså næst Guds nåde befundet mig så godt derved at jeg efter den tid ikke alene intet eller kun i ringe grad har vist af røde øjne eller smerter i samme, men også, Gud være lovet, i mit nu en-og-halvfjerdsindstyvende år ikke har været nødt til at betjene mig af øjenbriller eller lade købe briller al den stund at jeg på denne tid hvor jeg kommenterer dette, også ved lys, kan læse de allermindste typer, sølv- eller perleskrift kaldet, såvel som de i Holland trykte Couranter eller aviser. Selv om

jeg håber at den ærede læser må være tilfredsstillet ved hr. Riolandis udtalelser, så tvivler jeg ikke det mindste på, at samme på samme måde vil modtage velment hvad jeg på dette sted anfører af hr. Philippi Baldaeï, tidligere tjener af Guds ord på Ceylon's beskrivelse fra den østindiske kyst Malabar og Coromandel⁷⁹ ligesom også fra selve øen Ceylon (i særdeleshed da samme ganske stemmer overens med de forudgående observationer) thi han skriver altså i XXV. kapitel, side 178, i en bog han påtænker at udgive i Amsterdam i år 1672: Man plejer at stå op ved solopgang fordi morgensøvn efter at solen er på horisonten bliver bedømt som usundt. Mange blandt dem (han siger dog at folk af den hollandske nationalitet afholder sig derfra), har da den vane efter landets og især efter Braminernes skik at afvaske ikke alene deres mund men også huden på det ganske legeme med koldt vand. Der findes mange der dog holder denne renselse og afvask i koldt vand for usundt på grund af blæreorm⁸⁰ som er trådt ud af huden, ligesom også kopper igen herved bliver drevet ind. Så meget på dette sted om hvorledes man skal tage sig i agt på hoved og hænder, men om fødderne vil jeg kun tale lidt i denne kommentar og henviser den interesserede læser til min Kommentar til ondartet feber. Men jeg gentager dog endnu engang at hårde og faste forbindelser (anastomosis kaldet anatomisk) mellem puls- og blodårerne i det menneskelige legeme som foregår eller bliver fundet i hænder og fødder er den største årsag til at den kort forud omtalte præsteenke, der stadig vil blive nævnt med værdighed, var vederfareet så meget mod sin sundhed at hun næsten havde måttet sætte liv og lemmer til derved på grund af nydelsen af nogle gennem håndsved forgiftede citronskiver (således skriver jeg med fuldt overlæg selv om jeg først og fremmest afventer en nøjere afgrænsning af giftbegrebet hvad enten det er af en mediciner eller en filosof, da jeg ikke selv kan udlede eller udfinde denne og jeg kerer mig ikke om straks at blive skældt ud for en Paradoxologus)⁸¹.

8. Foruden de to ovenfor eller tidligere fortalte besynderlige og mærkværdige eksempler falder mig endnu to andre meget gavnlige ind, hvorved sammen med de andre årsager tydeligere ville kunne belyses, hvorfor hesten på ovennævnte måde ligesom mennesker blev overfaldet af krampe, i særdeleshed fordi dette øjensynligt bliver bevist, at en

kun forøget sved kan give årsag til lignende tilfælde som forud fortalt og deraf kunne just de samme tilfælde med mindre forskelle følge, ganske som fortalt om barbersvenden og præsteenken.

9. Beretter om dette for at bevise at i året 1658 ved udgangen af januar skete det her at en dreng, dengang 14 år gammel, havde en tredages feber fra hvilket han var udfriet efter tredie paroxysmum⁸² eller anfald af en meget stærk sved, men da han imidlertid var meget ked af den stærke sved, tillod en kone som passede ham, at han fra tid til anden afkølede sig, men deraf fulgte så imidlertid (hvilket er meget bemærkelsesværdigt), at man kort tid derefter, omkring 14 dages tid, bemærkede først omkring mund, hals og lemmer en krampagtig sitren. Derefter følte det som om disse legemsdele stivnede og dels også som om de lammedes, så han ved sin fornufts fulde brug ikke alene var fuldstændig stum, men også kun ved at blinke med øjnene kunne vise hvad han ønskede eller ej. Her tilstødte en ny og meget giftig feber mod hvilken, næst Guds nåde og velsignelse, med god succes af mig brugtes hvad der passede til lejligheden. Da nu feberen ville forlade ham eller aftage skete det at den højre hånd svulmede op og ved tommelen og ringfingeren viste der sig to adskilte, giftige bylder (af medicineren benævnt Paroxychiæ,⁸³ mens barbererne på høj- eller plattysk kalder dem negl, nødnegl, neglerod, orm i neglen eller det unævnelige, i vort land benævnes det torse eller tossebide) af hvilken den ene på tommelen forsvandt igen efter en stærk svedmedicin, Decocto Chinæ, som foreskrevs af mig, den anden på ringfingeren fortsatte og var af mester Marten Sirten á Möinichen, en på denne tid renommeret kirurg der nu er død, kureret heldigt efter kunsten og også efter ønske fra forældrene som endnu til denne tid har berømmet hans omhu.

10. Til slut følger endnu et eksempel på en ikke tilbørligt plejet sved hvorved forårsagedes en slags krampe i hovedet eller endnu rigtigere om munden (spasmus cynicus⁸⁴ kaldet af medicinerne) og netop fremkaldt derved, at en fornem kavalier, essensen af urgammel fornem adeligt blod fra Mecklenburgs omegn, dansede så stærkt på et maskebal, at han på grund af en ubekvem maske der indvendigt var overtrukket med bladsølv frem for hans ansigt, da svedte meget stærkt. Imidlertid ville han ikke give nogen af sine standsfæller noget efter i

dansen, hvorfor der skete det at sveden (fordi han under den forsøvede maske, som var anlagt alt for fast, ikke havde tid til at stryge sveden tilbørligt væk) nødvendigvis igen blev slået ham tilbage i huden og altså angreb selve mundens muskler så at munden mod hans vilie blev trukket helt over i den ene side, for hvilket han dog, næst Guds nåde, gennem mit og min elskværdige hr. med-kollega D. Henrici á Mönichens⁸⁵ råd blev udfriet efter en kort frist.

Da jeg nu formoder at af alt ovennævnte og i særdeleshed af de indførte eksempler, enhver for sig ganske godt kan forstå, at hos omtalte personer var alt blodet på en ganske særlig måde fordærvet (men jeg siger ikke forrådet eller stinkende) så formoder jeg også herefter at en kuriøs og dybsindig læser eller hvem der er særlig liebhaver i hesteavl ikke des mindre må spørge hvorfor hesten på samme måde som mennesker til sidst kunne stivne i alle led som vi jo har et utroligt, øjensynligt eksempel på hos denne så ofte omtalte hest? Og han begærer nøjagtigt at vide årsagen dertil, hvorfor tillige på dette sted og altså *bien a toto* måtte fornemmes af hvilken grund det tildrager sig at heste frem for andre firbenede dyr som hjorte, bjørne, får, kvæg og svin eller andre lignende, meget oftere bliver overfaldet af denne sygdom som hedder fiebel⁸⁶ og som udspringer bag om ørerne og ligesom også af den på halsen værende kværke.⁸⁷ Så vidt som jeg nu af mit studie kan opspore og afdække dette, så håber jeg at der med min snart følgende slutningstale vil blive givet enhver satisfaktion herfor.

1. Husk derfor min kære læser at det vil være ganske let at gennemskue at alt blod i barbertilfældet på grund af koldbrand var så helt fordærvet at intet middel i verden fandtes derimod andet end at man afsatte hans arm med største livsfare helt oppe nær *musculi deltoides*⁸⁸ der (som bekendt af anatomer) ligger foran mange andre stærke og over al måde ømfindtlige *tendinæ*, hvilket alt ikke kunne hjælpe da koldbranden allerede var så dybt rodfæstet og da portionerne af blodet (såvel det endnu sunde som det usunde eller det af gangræn antændte eller inficerede) godt og ondt blandet mellem hinanden, fuldstændigt var trængt gennem lemmerne, hvilket var forårsaget af blodets kredsløb.

For ikke min discours dermed skal blive for vidtløftig, så belærer jeg en smule: At alt blodet gennem dets kredsløb fra hjertet drives gennem

(arteria) puls- eller slagårerne og bliver ført til det yderste led hos dyrene, hos mennesket til hænder og fødder, ja ud i fingrene og ned i tærne og derfra igen gennem blodkarrene (per venas) tilbage til hjertet og gennem pulsårerne igen ud og med venerne tilbage og altså stadig videre uden nogen stilstand (så man med fuld ret kan betegne dette vidunderlige-naturlige kredsløb for *perpetuum mobile in mikrokosmo*).⁸⁹

Når nu alt sådant inficeret og fordærvet blod, seu toto substantia corrupta sanguis, bliver ført til musklerne hos mennesker og dyr til deres næring og underhold, musklerne også til deres bevægelse hvortil de med sener og spændårer (nervis) såvel som med hår-vækster (tendinibus) af Gud vor skaber og af naturen er så kunstigt forsynede at de over al måde bliver ømfindtlige så de også kan blive ilde påvirkede af en kold vind, hvad nogle iblandt os kender fra tandpine når der kommer kold luft til den hule tand. Af samme grund (nemlig på grund af musklernes store ømfindtlighed) har vore kirurger der på dette sted holder på den gode videnskab og nu til dags kan sin anatomi⁹⁰ (til egen stor berømmelse ligesom også for mange andre i andre byer ved Østersøen samt i Tyskland boende) også har vidst at praktisere så de til efterbehandling af fornem kirurgi af især farlige hudsår aldrig forbinde uden at lade holde brændende vokskærter ikke langt fra såret, så luften om såret altereres og musklerne og senerne ikke så let svirpes af den kolde luft. Og dette er også årsagen til at man, når man fjerner det smudsige plaster fra et sår eller aftager en forbindelse og renses den, da tildækker det med rent, dobbelt og blødt stof indtil det nye plaster er tilskåret efter sårets størrelse. Hvem vil derfor tvivle på at ikke det helt usunde blod i denne ofte benævnte hest har angrebet de samme muskler så stærkt at det næsten ikke kan beskrives og at blodet så at sige ligesom har prikket til musklerne som så derfor har krympet sig sammen ligesom en regnorm (eller en maddike som den kaldes andetsteds) der ved regnvej og ved nat kryber frem og strækker sig ud, men ved solskin og ved stærk varme som bekendt trækker sig sammen og skrumper ind. Også dette benævnes og er krampe, som så har forskellige navne efter hvilken muskel den berører.

3. Men i omtalte hest var alt blodet ganske og helt fordærvet ikke alene

derved at der på forskellige steder mellem bugmusklerne (Infimi Ventris eller Abdominis)⁹¹ og mellem halsmusklerne var en usædvanlig gul Ichor eller skadelig, skarp fugtighed, men også derved at der næsten intet sundt var fundet ved dens visceribus,⁹² som kort foran omtalt. Eftersom der fandtes en meget stor polypus eller hjerteorm i hesten, så spørger jeg enhver om han ikke i sin fulde forstand selv ville slutte at korruptionen i blodet i hesten i sandhed må holdes for så stor at det næsten ikke kan beskrives. Ligeledes hos barbersvenden var det forbrændte blod til stede og hos ham (som ovenfor udførligt fortalt) forårsagede krampen, tetanus kaldet, gennem den antydede vej i musklerne, ligesom også det fordærvede blod gjorde det hos hesten og hos denne gjorde mule, hals, nakke, ryggrad og hele legemet så stive som om de var bleven spændt med overlæg.

4. Af det andet ovenfor indførte eksempel bliver ligeledes en mængde bevist, således at på grund af den forgiftede citron (således benævner jeg helst den fortalte årsag) hvorved ovennævnte matrone ligesom var stivnet i alle lemmer, og også at saften af denne forgiftede citron på mindre end tre timers frist var kommet til at virke og dette så hurtigt alene på grund af blodkredsløbets tilstedeværelse, og at i hvert fald på een gang i et menneskes eller en hests blod en sådan korrupktion (koldbrand eller giftlignende) kan blive befordret så det ganske legeme angribes af tetanos eller krampe, vil vel ingen benægte mig.

5. For at bevise dette betjener jeg mig af begge sidste eksempler af hvilke opklares at kun en smule uventet stærk sved alene hos mennesker (dog hos nogle mere og hurtigere end hos andre) kan forårsage en trækning og stivnen af musklerne, efter forskel i skarphed og mængde af sved på forskellige steder af legemet, i deres muskler over lang eller kort tid. Således fik ovennævnte dreng på grund af den vel så retfærdigt uventede febersved nogle led stivnede og også nogle ligesom lammede. Den forud omtalte kavalers slette udseende med den forrykkede mund var også på grund af en tilbageholdt sved. Hvem vil herefter tvivle på, at hos ovennævnte hest efter forhen vidtløftigt indførte omstændigheder har en indslået skarp og stærk sved været en meget stor årsag til at således alle led fuldt og helt stivnede. At lignende også kan vederfares andre heste og ene og alene på grund af tilbageholdt sved stadfæster

den syvende, snart følgende paragraf. Efter min formodning sker sådant i særdeleshed når man ekserserer hesten for stærkt i rideskolen i stærk ring- eller turnertrav eller lignende ridderlig eksercits uden nogen forskel om den for lang eller kort tid siden er affodret og bedrucket og altså må rende og løbe med fuld bug på ride-, ring- eller turnerbane så den skummer som var den overalt indsmurt med vene-disk sæbe,⁹³ hvorfor den også ligesom jagthunden lader sin tunge hænge langt ud af mulen. Selv om jeg imidlertid ikke forstår mig det ringeste på sådan eksersits af hvilken kun adeligen, riddersmæssige og høje herrer standspersoner er beskikkede til anstændigvis at meddele over, understår jeg mig dog ikke i på dette sted at tænke mere derpå. Således husker jeg herved den højmodige Hannibals⁹⁴ bedømmelse af Phormionis peripatetiske tale med hvilket han i høj grad, som bekræftet af Cicero,⁹⁵ havde fornøjet alle sine tilhørere, så havde dog over al måde Hannibal honningsødt afklædt ham og (som man nutildags af foragt for det græske og latinske sprog taler i vor verden) beskyldt ham for at være den argeste pedant og skolefuks der nogensinde havde levet der, da han var så ubesindigt dumdristig at han i Hannibals nærværelse havde forstået sig på krigskunst og så vidtløftigt havde diskuteret hvad en krigsoberst i sit embede eller en general i krigen havde at gøre og lade, skønt han, Phormio, i sin levetid aldrig havde set fjender i marken og ikke engang havde været i en lejr – Og det er disse spor der skræmmer mig. Men du, Zoilus⁹⁶ anvender Horatses øvrige ord og spørger mig: Har du lagt an at forme en rummelig vindunk, hvorfor stiger der da en usselig krukke frem medens drejeskiven roterer?⁹⁷ – Jeg svarer dig med Menedemus' ord hos Terentius:⁹⁸ Sådant plejer jeg at gøre, gør du hvad du finder bedst.

Imidlertid henviser jeg herfra Zolios til præfation af denne lille traktat, som også i tilgift har det snart følgende syvende afsnit. Jeg farer nu videre i afdækningen af årsagen til at hesten stivnede og fik fiebel og klemme.

6. Efter disse ovennævnte årsager i almindelighed vil jeg nu i særdeleshed holde mine bestræbelser på at være efter anatomiske principper og her fastholde, at heste mange gange plages af fiebel som det kaldes, og efter min viden er ingen andre firføddede dyr ved siden af kameler,

æsler, muler og rensdyr fra Norge tøjrede så hårdt ved hovedet som hesten og den kan meget let blive trykket ved ørerne hvor kirtlerne (glandulæ) ligger, eller i det mindste kan disse pirres gennem en ubekvem ørerem eller hovedstykke når et sådant enten er for bredt eller smalt eller for kort og således ikke vil tilpasse sig vel til hovedet. På samme måde synes det, at hesten kunne få denne stivhed eller som det kaldes, klemme, når hageremmen bliver anlagt for stramt eller spændt for hårdt. Herved bliver i hvert fald de kirtler trykkede som ligger under underkæben eller hagen (maxilla inferior), hvilke kirtler af naturen, der så langt overgår den menneskelige forstand, er lagt derhen til deres store selvstændige nytte som en svamp for at opsuge den overskydende men dog naturlige fugtighed, ganske som vor Hippokrates bedømmer derom i sin lille bog og tilføjer at kirtlerne som ligger indskåret i kødet udgyder ved tryk blod i rigelig mængder, af udseende klart og ligesom slimet og visende sig ligesom en slags talg. Hertil føjer jeg at kirtlerne ved siden af lymfen hjælper med at affugte musklerne. Ja jeg kan endog hælde helt til den tanke at ordene »rigelige mængder klar og slimet blod« ikke er at forstå som andet end lymfe og at Hippokrates således som gennem et slør eller en tåge på sin vis havde set lymfekarrene eller mælkeårerne. Jeg vil dog lade andre dømme herom i særdeleshed da citerede lille bog af nogle skribenter holdes for ikke at være af Hippokrates.

7. Efterdi at (vasa lymfatica) vandårerne (hvis epiteldække man beskriver så tyndt som et Maan-blad⁹⁹ og så sart som et spindelsvæv) på dette sted i det store og hele lader sig finde og se, så er det at formode at sådanne vasa meget tidligt og meget let i hele legemet kan bryde og springe og især når hesten må arbejde over sin pligt og formåen fra hvilket det bekendte ordsprog »han er ufortrøden og arbejder som en hest« kan være udsprungen og bliver brugt når man antræffer een i færd med et ellers for hårdt arbejde, så alt det blod, såvel alt det som er i blod- som i pulsårerne gennem store og stærke og mange bevægelser begynder at ophedes, men yderligere så at sige samtidig udvides, skummer og koger, hvorved det svovl og salt som er i blodet giver en overvejende årsag til den hos mennesker og kvæg følgende feber, ja pletfeber. Og at bondehesten bekommer fiebel flere gange end andre

(som holdes på strå i stalden og af staldknægten omhyggeligt belægges med sele og med større flid bliver plejet) formener jeg i det mindste ikke at kunne være af andre årsager, (hvilket jo vel kunne være påstået) end blandt andet at hine nemlig belægges med mere end fingertykke og dertil runde reb (af grov hamp eller sammenflettede af deres egne hale- og manhår) i stedet for en god og bekvem læderrem, spændt om øren og hals af den uforstandige og grove bondeknægt, ligesom også enhver bondehest i regn og solskin, ved dag og nat næsten til hver en årstid må søge føden på græsmarker eller i enge, ja også i varme somre og sludfyldte høsttåger, gennem tykt og tyndt i kolde vintre på halvfros- sen is, med deres hove der ofte er uden jernsko, og ofte må de arbejde sig gennem pytterne til maven, hvilket arbejde herskabshesten er fri og forskånet for. Jeg erindrer mig endnu i øjeblikket nøje, hvorledes i mit attende år i 1621, da de kommitterede herrer gesandter fra Hansestæ- derne og vistnok udgående fra Lybeck rejste til den stormægtige herre statsgeneral af Holland,¹⁰⁰ at en fornem hr. standsperson forærede en eller anden hr. kurfyrste eller fyrste en ung hest som blev fremført på en særskilt indrettet vogn der blev trukket enspænder, og herfor gaves ikke anden grund end at denne hests hove ikke måtte spaltes det mindste, ikke stødes an eller bekomme nogen anden skade. Det vil være for vidtløftigt at diskutere mere herom, så jeg lader det blive herved.

At også fødderne og hænderne hos mennesker har en stor samhørig- hed med hjertet (på grund af årerne) kan dog begge gennem følgende eksempel blive gjort synlig. Det erfares således af enhver som har nået alderdommen at sådanne begge (hænder og fødder) såvel som huden (på grund af nerver) ikke så vel beskyttes mod kulden som i ungdom- men, hvorfor jeg på dette sted og også på denne tilfældige måde til bevarelse af en god sundhed har tænkt at tale mere vidtløftigt efter den videnskab vi medici øser af, af anatomien (der med stor sandhed benævnes medicinerens øje). Blandt dette er og bliver først og frem- mest det af hvermand bekendte hollandske ordsprog som siger:

Hout U hooft en voeten warm
Speyzet matich uwen darm
Hout U hinder-poorte oopen
Soo mogje naer geen doctor loopen.¹⁰¹

Når da altså i dette århundrede så godt som hver måned eller i det mindste inden for meget kort tidsfrist klædedragterne ændrer sig og en god del af Europa antager den franske mode¹⁰² og levemåde såvel for mands- som for kvindekøn frem for alle andre nationers, men uden alle betænkninger over, om også den franske luft det hele år er i overensstemmelse med de andre nationers klima og så mildt som det franske normalt er (da disse forhold formår at øve overmåde stort til livets underhold og sundhed, hvilket jeg efter vores Hippokrates' grundlære: – Nødvendigt er det at holde ligevægt med omgivelsernes luft og fugtighed – udførligt har vist i min *Commentario de abusu Tabaci & Herbæ Thee*).¹⁰³ Da jeg mener at jeg den længste tid af mit liv har været og forbliver at være forpligtet overfor det danske og tyske, begge ædle folk, uforgribeligt til ære og nytte for andre praktiserende medicinere, er det ikke at tage mig ilde op, ligeledes på dette sted uden al konsideration at påminde, at visse personer tilhørende begge køn hele livet igennem må være værdige og dygtige og bestemte til at bedømme såvel stort som småt i tilværelsen – »De har meget eller lidt at bryde i mælken og de opvarmer som de selv vil« –. Hvad nytte og skade der kan påføres dem af klædedragten skal derfor her åbenbares for alle, men for mænd med deres temperament, diæt og sædvane forholder det sig fra isse til fodsål anderledes end med kvinderne. Derfor kommer i dette tilfælde mændenes liv og vandel ikke i så stor betragtning (så som de på deres rejser til lands og vands, ved dag og nat, i allehånde rå og mild luft, i hagl og regn, sne og solskin og næsten daglig må lade det suse for ørerne og er tilvænnet sligt, og derfor er deres legemer (at sige med Cornelio Tacito)¹⁰⁴ ligesom blevet hårdet).

At derimod de ærbare fruere og deres mandbare døtres temperament, diæt og klædning eller liv og vandel har en anden beskaffenhed er som sådant vel at iagttage. I kong Salomons ordsprog¹⁰⁵ og vidnesbyrd formår hun at forsvare sit hus mod al slags uvej, gerne omgivet af uld

og hør og styrkende sine arme, han siger styrker, styrker siger han, og hun rækker sin hånd ud efter rokken (eller rettere på plattenedersachsisk eller mecklenburgsk sprog, spinde-vuggen) og hendes fingre fatter om tenen eller spilepinden for at lave sig selv duge og frakker og også bæltter at sælge til kræmmeren. Eller om man vil beskrive og male hende som en rigtig dydig husholderske sådan som den fortræffelige, udødelige og kendte medicus Hadrianus Junius har gjort i sin »Emblematis«¹⁰⁶ hvor man ser hende stå på en snegl, holdende sin husnøgle i sin højre hånd men med den venstre tvingende sin tunge, dette er altså hendes egentlige tilkomst om muligt at bære sit hus på sin ryg ligesom en snegl. Hvorfor da også min hos Gud hvilende salige bedstefader, doctor Simon Paulli priori seculo, superintendent¹⁰⁷ i Mecklenburg landdistrikt og professor theologiæ ved Rostock universitet, beskriver dette i ekstraktet eller udtoget af sin store Postille, hvilket han udfærdigede til den tidligere afdøde højhed, stormægtige og uovervindelige fyrste og herre, hans nådige Frederik den anden, konge til Danmark og Norge etc.' glørværdige minde for at tilkendegive sin underdanigste lydighed, ydmyghed og taknemmelige sind for den ham af Hans kongelige Majestæt beviste godhed,¹⁰⁸ i forklaringen til Marie hjem søgelsesdag¹⁰⁹ har beskrevet den ærbare og dydsirige kvindes liv og vandel, gøren og laden med disse ord, som står side 893:

Når fruer og jomfruer på grund af deres hverv må gå ud så skal de ikke kigge sig meget omkring og stirre her og der og sladre med andre og ikke gribes i ståen eller sidden men endelig gå videre. Når hun har forrettet det hvorfor hun måtte gå ud, må hun snarest gå hjem igen, da dette hører til et sirligt, fornemt og dydigt kvindeideal således at holde sig hjemme og ikke sladre, og det er godt at bemærke ordsproget: At gå ud var vel aldrig så godt, hjemme at blive var bedre. Men at nævne noget mere om kvindernes tunge på dette sted hører ikke mig til da jeg har tænkt at traktere in naturalia og ikke in moralia og forbliver altså i min profession og mit erhverv, men vil derimod henvise de begunstige- de læsere til det meget berømte »Oeconomieam«¹¹⁰ af Johannis Mathe- si, tidligere prædikant i St. Jochims-dal, og da netop hans ord på side 334 som hedder:

Når manden er from som Thobias¹¹¹
og kvinden stum som Zacharias
så kan man have fred i sit hus.
Intet godt udretter en arrig kone
hun putter stedse manden noget i ørerne
og antænder mange onde bål.
Jesabel og Herodias
de gyder hvor der forud var fugtigt,
de er rigtige øjentjenerinder
og djævelens fyrbøderinder
der stadig hidser op og glammer vuf vuf
til hun får gejlet manden op
så han gør ting han derefter rødmer af.
Det er at pelse en dårlig hud.
Men hun kan også som Abigail
være sagtom og stille megen
mismod og vrede hos manden.

Må derfor kvinderne (jeg skriver sådant med de herrer jurister da disse under kvindekønnet også forstår en mandsmoden ungmø såvel som en dame) og altså det ganske kvindekøn vel vide at det er til ikke ringe skade for deres sundhed når de gennem den megen gåen ud hvormed de lader sig se på gaden, i særdeleshed ved vintertide når den som diamanter glinsende, og når den bliver betrådt af hende, knitrende sne, der ofte her til lands og i andre til Østersøen grænsende lande som Mecklenburg, Pommeren, Preussen etc. ligger knæhøjt for begge døre, da ikke vil påklæde og beskytte sig mod kulden men derimod bibeholder de udenlandske tøjmoder med papirtynde klædestoffer og også, som man plejer at sige, giver sig til bedste hvis det kommer an på det, ved at blotte hals, begge bryster, begge hænder og begge arme til albuerne, hvorfor alle lemmer på grund af den skrækkelige kulde (således som vi især har oplevet den i dette år 1674) af østen- og nordenvinden som oftest bliver røde som om det var kogte krabber eller krebsekløer. Men jeg tvivler ikke på at alle mine tilforladelige og velmenende råd knap vil behage. I hvert fald viser erfaringen som

uafvendeligt sandt det stadig tilbagevendende, når foråret nærmer sig eller når den kære sol i Zodiac¹¹² antræffer Vædderen eller Aritem i tiltagende, så må man høre mange klager over flåd, snøften, hoved-, øjen-, øren-, tand-, bryst-, mave-, side-, bug-, ryg-, blære- og livmodersmerter, hedeture, sprukne læber, kort, ildelugtende ånde og hoste, ja også over at de er tynde og langhalsede som traner og svaner og muligvis spytter de blod, hvoraf der let kan følge en svindsot, eller selv om denne ikke straks følger, så minder de dog meget om den krystal-farvede sø-gople som svømmer i havet og åbner og lukker sig. Disse samme sø-gopler (som på grund af deres runde form sammenlignes med en okseblære) kan man ofte se i stort antal i klart solskin og stille vejr ved den lange eller store Amagerbro.¹¹³ På latin hedder den *Urtica marina*, på dansk derimod bliver den benævnt med et sindrigere, helt pænt og det latinske overtræffende navn, brændvable, thi hvis man bestryger den over ens hænder eller et andet sted på huden, laver den en svidende smerte som brændnælden, botanisk kaldet *Urticari urens minor*. Ja omtalte kvindmennesker præsenterer sig ganske som et lig der er død for tre dage siden, så mangel en skøn, velvoksen hybsk og ærbar yngling, Narcisse eller Apollini¹¹⁴ lignende i skønhed, retfærdigen må gyse når han, især endnu ved godt dagslys, efter fransk eller hollandsk maner og landsskik ærbødigt må hilse og bøje sig for sådan en sygelig hæslig skøge eller offentligt har måttet give hende kompliment, det vil sige have kysset hende. Mere siger jeg ikke, men jeg bekræfter at en for en veltilegnet, rosværdig og til bestandig sundhed tjenlig og nyttig brugsgenstand (hvilket man dog næsten helt er gået fra) i dette nordiske kvarter er til visse årstider at ærbare fruer og jomfruer som har formåen dertil, forsyner sig med Zobel, Mår, Hermelin og lignende pelse samt også sammitterplyds¹¹⁵ om hals og bryst i stedet for en kammer- eller sirdug af hvidt eller sort flor, ligesom også hænder og arme forsynes med bekvemme muffe af samme slags pelsværk i stedet for de lange nymodens glacehandsker eller de på samme facon af tyndt hvid tråd strikkede handske. Jeg kan forsikre hver eneste kvinde, at når hun af nødtørft på den måde på den nævnte årstid spenderer noget mere på bundtmageren, så vil hun se at apotekeren bliver helt tvær eller sur da han derved vil lide skade på sin

næring i stedet for at få en ganske hæderlig gevinst, fordi han ikke har så stor afsætning på sine hoste- og brystkager, hvide eller sorte (Trochisci bechici albi & nigri) ved siden af sin lakridssaft og sirup og hans dyvelsdræk¹¹⁶ (asa fætida kaldet i apoteket) og også tilsidst hans Album Græcum¹¹⁷ (hvilket den corduanske beridder¹¹⁸ heller ikke kunne undvære og derfor ved hjælp af sine væbnere havde ladet indsamle til sit eget brug i hobevis fra gyder og kirkegårde i storbyerne hvor hundene forhen havde gået (Skybalon,¹¹⁹ for at sige det lige ud)). Men imidlertid vil jeg ikke på dette sted i min kommentar tiltale alle de herrer apotekere, kun alene de pengegriske og har altså her kun forstået sådanne som Benantius og Ladettus med hundrede års mellemrum har tegnet med så levende farver, den første på fransk og den anden på italiensk i deres små traktater eller deres censura over apotekerne med deres store erfaringer i medicinsk praksis, men til større nytte og almen bedste og alle nationer til gode af min højtærede, dyrebare hr. kollega, svoger og ven, doctor Thomas Bartholini allerede for syv år siden for allerførste gang stillet til hele verdens kundskab gennem sin latinske version.¹²⁰ Men udover alt dette forudgående kan jeg ligeledes ikke fortie, at det er over al måde højskadeligt, når ærbare ungmøer og jomfruer kommer ikke alene itrullet omtalte klædning, men over den, også over albuen i overarmsregionen, forbundet så stramt med smalle bånd af silke, hør eller uld at de knap kan strække armen ud eller nå op til hovedet, alene fordi hendes eneste armpynt skal bestå af allehånde kniplinger og borter som hænger løst og frit herom ca. en håndsbredde over albuen og således ikke med hendes vilie eller også hende ubevidst formår at hænge ned og beklæde eller bedække albuebenene hvor de bliver indledede på akselbenene. Gennem sådan et hårdt og stramt armbind bliver Circulatio Sanguinis, der allerede er omtalt flere gange, mærkbart forhindret, hvorfor også medicinerne tilråder, at man ved megen stærk næseblod skal forbinde fingeren, forhånden (carpi) og på hernævnte sted også akselbenet hårdt med et stærkt bind, thi således plejer næseblod i mangel på andre midler at kunne stilles. Men når også skægstudseren (jeg taler ikke om den retskafne, i kirurgi og anatomi erfarne sår læge) ved store sår på arme eller ben hvorved de store puls- eller blodårer er blevet beskadigede, gennemstukne eller afhuggede,

gennem deres uforstand og med deres grove bondehåndlag vil tvinge sådanne nævnte lemmer med alt for hårde forbindinger, sker det meget let at koldbrand følger. Det kan da heller ikke forundre når de, selv i streng vinterluft sådant klædte og med bånd i de nævnte mængder udstafferede kvindfolk får frost i armene, ja det kan meget vel ske på grund af omtalte nymodens klædedragt (hvad der vil være højst beklageligt) her ved Østersøen, at hun herudover kan blive slået med koldbrand. Også på dette sted er i forbigående at erindre, at gennem de snævre ærmer og trange bluser hvori de unge jomfruer gennem deres opvækst, og dette siger jeg altså med Plato: så snart som pigernes bryster begynder at vokse – eller også bruger jeg på dette sted den yderst veltalende men depraverede Petronius¹²¹ Arbiters ord: Medens pigerne endnu ikke har nået den alder hvor de kan behandles som en voksen kvinde – indsnører sig stramt og hårdt, ja ligesom lader sig indskrue i, de kan være bragt meget i fare, selv om det fra begyndelsen er umærkeligt.

Det samme havde Terentius som havde han allerede på den tid været kyndig i anatomi, gennem disse helt artige ord afmalet som med en malerpensel og derigennem stillet alle og enhver sådant for øje i bestemt positur, hans ord er disse:

Hun minder ikke om vore unge piger
thi mødrene ønsker
hun skal have hængeskuldre og sammensnøret bryst
så hun kan se slank ud.
Hvis en pige er lidt velnæret
kaldes hun for en bokser og maden tages fra hende
Skønt naturen har skabt hende skøn
gør de hende med omhu mager.

På hvilken måde og vis som sagt ved sammensnøring af disses bryster mange mødre fordærver, hvilket er uforsvarligt, deres egne af Gud velskabte, smukke og unge døtre. Efterdi det bliver ønsket hos den kongelige profet David¹²² at vore sønner må vokse op i deres ungdom som planterne og vore døtre lig de udskårne hjørnesøjler som er i

paladset, agter hun dog ikke på alt dette og forhindrer gerne hendes vækst, kun for at deres døtre kan opvokse slanke eller som Terentius siger, magre, og derigennem erholder de også disse høje, spidse bryster som det magre gåsebryst og den puklede ryg som et lutfederal, og også de ind- og udbøjede side- eller ribben, af hvilken grund så også disse sarte smådøtre (ligesom anden, når den stiger på land fra bækken) må vralte fra den ene side til den anden, blot de kun vil gå tre skridt frem. Dog kender hun en del til gennem skrædderens kunst og ved plattenslageri således at skjule hendes vanførhed på det skændigste så længe at til den tid, på hendes bryllupsdag om aftenen, i tændte og flammende faklers skær, Catulli's¹²³ lille sang eller lignende bliver sunget til ære for brud og brudgom når de går i brudeseng og vil stænge soveværelset, og det med ham lyder således:

Aftenstjernen er tændt, så rejser vi os kammerater!
Endelig stiger på himlen lyset, vi ventede så længe.
Nu er det tid at stå frem og forlade de bugnende borde:
Bruden kommer og så skal bryllupssangen begynde!
Hymen, oh Hymenæus!¹²⁴ Vær hos os oh Hymenæus.

Det synes imidlertid også som om den verdenskloge statsmand Plato allerede på sin tid ville forebygge dette bedrag i det af ham i L. L. bind 6 side 621 pålagte, at de personer som ville ægte hinanden allerførst skulle kende hinanden vel og den ene bese den anden godt og også lade sig bese således at den ene ikke bedrager den anden. Hans ord lyder således:

Som følge heraf må legene og pigernes og drengenes kordanse foretages i fællesskab for at de med kroppene blottede i det omfang den blufærdige kyskhed tillader det, med fornuft og i en passende alder kan se på hinanden og blive set. Men alt dette skal korlederne tage vare på og sørge for og sammen med lovens vogtere grundlægge dansene, så de kan tilføje det vi har fortiet. Såvidt Platon.

Men fordi disse fem efter hinanden citerede verdensberømte forfatteres ord (selv om et og andet af samme i offentlige skoler med skoleleders viden og til stor nytte bliver forelæst og oversat af deres lærere for eleverne som derigennem lærer det urgamle, ædle latinske sprog, om ikke dagligt, så dog ugentlig) vanskeligt lader sig sirligt oversætte til tysk eller andet medfødt modersmål¹²⁵ uden at oversættelsen herved erhverver sig de tugtige og ærbare fruentimmeres ugunst og surhed, påtager jeg mig da heller ikke dette besvær. *Silentum ergo.*¹²⁶

Jeg kommer altså straks tilbage til min forrige redegørelse og husker på dette sted med god omtanke, at kræft ofte bliver udruget i brystet (mammis) på grund af en sådan hård snøring, hvilket herefter medfører at der ved forstandig sårlæge-behandling kunstigt må indsnittes eller det hele bryst må bortskæres fra *musculus pectoralibus*.¹²⁷ At fortælle eksempler her vil jeg dog udelade denne gang. I det mindste forårsager også denne hårde snøring af brystet (*thoracis*) i omtalte klædning hos unge jomfruer og tjenestepiger, når de bliver mandbare og i efterfølgende ægteskab også gennem himmelske ægtebørn bliver til lykkelige barnemødre, at deres nyfødte barnlille som i ni måneder (som man høvisk plejer at sige) har beroet under hendes hjerte,¹²⁸ af mangel på hendes eget mødermælk af nød må indsuge horens eller ammens og derved blive ernæret. Vi priser jo forøvrigt Gud vor skaber til lov og ære, blandt andet i bordviser og med fuld stemme, for den godhed Han har bevist os af Sin nåde således:

Så snart et menneske har sit liv
står hans køkken for ham
i kærlighed fra hans moder
er det blevet tilberedt
når det er et lille barn
er der aldrig mangler
når det kommer til denne verden

Men er det da ikke mangel nok at det lille barn, når det ser dagens lys ligesom finder et tomt køkken for sig eller ja i sandhed sin moders tomme bryster. Disse er jo allerede på det græske sprog blevet kaldt

æble¹²⁹ fordi de utvunget vokser æblerunde fra naturen, men omtalte mødres er flade og brede som en pandekage eller en kudsketaske¹³⁰ og det har da senere akkurat den årsag, som bemærket af Phavorino hos Gellio¹³¹ i Noctibus Atticis, at når mødrene ikke dier deres egne børn som de har født, må vi ofte undres over at ærlige og dydige mødres børn ikke er lig deres kære forældre i legeme og heller ikke i sind, hvilket han også øjensynligt ligesom vil godtgøre med dette eksempel, nemlig at det er som påstået, at når man opvokser et ungt bukkelam med fåremælk, så bekommer det i stedet for stive hår en blød uld og au contraire når man lader et ungt får die en ged, så sætter eller opnår lammet hårdt stift og hårlignende uld, hvilket sandeligt er meget tankevækkende. Men jeg stiller således alt på sin plads, og i den hensigt at styrke udtalelsens troværdighed vil det på dette sted være godt at lade Gellius selv om jeg så må sige træde frem på scenen og udtale sin mening. Han siger: Hvad er dog altså – jeg harmes – grunden til, at man ødelægger et nyfødt barns gode byrd, der både legemligt og sjæleligt har fået den bedste start her i livet, med simpel og fremmed ernæring, nemlig mælken fra en anden kvinde? Især når dette individ som I så lader give barnet mælk, enten er slavinde eller af slavestand og, hvad der oftest er tilfældet, er udlænding eller ligefrem barbar således at hun er fræk eller grim eller usædelig eller også fordrucken. For almindeligt plejer man at anvende netop den kvinde som just på dette tidspunkt har mælk, ligegyldigt hvem hun så er.

Men hvad vil jeg sige mere. Jeg kommer nu på min forrige redegørelse for den fransøsiske sædvane og det synes som om, at når nogle fruentimmere så flittigt læser Ovids¹³² til tysk og andre sprog oversatte lille bog *Arte amandi*¹³³ om og om igen om kunsten at elske eller kurtisere og opvarter deres kurtisaner eller *Veneris Nepotulus*¹³⁴ derefter, nu også gerne på samme måde udklæder sig som *Daphne*¹³⁵ der blev vænnet til at elske af *Phæbo*¹³⁶ eller *Appolino* ja man må klart mene at *Daphnes* påklædning har været meget lignende de nutidige franske eller nymodens dragter som bevidnet af førnævnte *Ovidus fabula X, libri primi Metamorph.*,¹³⁷ derved at *Apollo* da han ser *Daphnes* skønne hænder og begge arme blottede til albuerne indbilder sig de øvrige beklædte legemsdeles særlige skønheder efter sin fantasi,

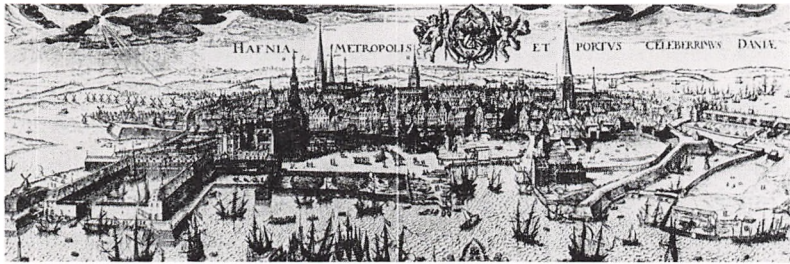
hvilket den allerede flere gange nævnte poet beskriver med følgende meget artige og som det sømmer sig på dette sted, ret dydige vers:

Beskuer halsen iklædt det hængende hovedhår
og hvilke lange lokker det er, skuer også
øjet der ligner en tændt og funklende stjerne
og den lille mund som ikke kan lovprises tilstrækkeligt
fingre, hånden og den halvt nøgne arm og delvis nøgne
bryster gør, at det skjulte bedre kan vurderes.

Og hvis dette på nogen måde er fjernt fra den nutidige franske påklædning så ved jeg ikke hvad man betegner som nymodens. Når da nu blandt andet allerede er bevist at hjerte, hoved, hænder og fødder har en stor følsomhed, medliden og fællesskab med hinanden, så føjer jeg nu til Hippokrates' lille bog: Om jomfruers sygdomme – hvorved han bereder jomfruen til ægteskabet (hvad jeg også beflitter mig på her) gennem bedste forskrifter, at når en upartisk kommentator sættes derpå, kunne meget let bevises, at på grund af sådanne mere end halvt blottede arme må nødvendigvis fruene og især de mandbare jomfruer geråde i meget farlige sygdomme. Desuden har jeg i den bedste mening men dog i forblommet tale åbenbaret for dem hvorledes jomfruerne efter deres fjortende år, undertiden vel også efter deres tolvte, må lære sig selv eller endnu mere deres blod rigtigt at kende og således ligesom forestille sig alt i et dunkelt spejl nemlig således: Skal et granatæbletræ til sin tid bære skønne velvoksne og fuldmodne frugter, så må det jo først forud bringe skønne blodrøde blomster, i farve lig *Flori cardinalis*,¹³⁸ *Flori constantinopolitane*,¹³⁹ eller også den vi alle almindeligt kender, vore røde havenellike og også eddike- eller vinrosen.¹⁴⁰ Hvad skal jeg nu sige? Hvor kunne det dog hjælpe jomfruerne i denne verden hvortil hun efter skriften er skabt af Gud vores alles skaber, når de på nævnte måde på grund af kulde fordærver sig selv eller for at sige det tydeligere, deres skønne rosinfarvede blodrøde jomfrublod i uvidenhed, eller også af forsæt hvilket slet ikke kan forsvares, kun for at behage sine kurtisaner sive *Jocundis amascis ut cum Plato loquar*,¹⁴¹ gennem sin blege farve (som hun falskeligt indbilder sig tiltrækkende)

således ombringer sig sin skønne røde farve og sundhed, vel ofte gennem deres utidige æden havregrut rå, eller ler, kridt og kul, så vores medicinske kunst intet godt kan udrette hos dem (ville også Æsculapis,¹⁴² Machaon,¹⁴³ Mesues,¹⁴⁴ Avicennas,¹⁴⁵ Rhasis,¹⁴⁶ Hippocrates,¹⁴⁷ Galenus¹⁴⁸ og dem der inderligt førte apotekerkunsten og kemien frem i lyset, nemlig: Aureolus Philippus Theophrastus Bombastus ab Hohen-Heim Paracelsus,¹⁴⁹ Crato á Kraffheim, Solenander, Platerus, Lusitanus, Hercules Saxonia, Heurnius, Petrus Severinus Nostras¹⁵⁰ og disse fra vort eget århundrede og af mange kendte og meget fortræffelige øverst- eller livlæger: Arnisæus, Fabricius, Sennertus, Sala, Hartmannus, Horstius, Minsicht, og endvidere af praktiserende læger: Herlicius, á Castro, Dancredus Lælius, Meibomius, Schröderus og lignende igen stå op fra de døde), når nogle jomfruer på grund af omtalte årsag til stadighed over det hele år helt og ganske ved dag og nat (jeg bruger på dette sted mit alle enhver bekendte og af mig medfødte modersmål) hojaner, spytter, spyer, pruster, hoster, harker, puster, piber, stønner, kvækker, kviner og himer. Men senere derefter opnår nogle af dem, i stedet for at de gerne ville se alabastklare og hvide ud ligesom et Marie-billede, en hæsleg gul farve ligesom eller mindende om den lille fugl vi på vort danske sprog kalder for gulspurv, på højtysk Grünling, på plattysk Geel-göseken og på græsk og latin for Chloris, og når nu en sådan gul eller messingagtig farve rigtig har sat sig hos sådanne, og gennem hendes antydede farlige levevis også hendes mave, lever, milt, krøs og lunger er blevet i bund og grund fordærvede og derigennem ikke har andet end hud og knogler tilbage og altså er blevet så hård og mager at leddene i hendes legeme knap kan hænge sammen i skindet og altså er kommet til at fremtræde lignende et gespens, så også alle fra apotekeren fremstillede infusa eller tinctura Martis,¹⁵¹ ligesom også Salis Tartari,¹⁵² Decoctum Chinæ tilsat Zarsaparilla,¹⁵³ ligesom også det kunstige af antimon eller spidsglans¹⁵⁴ fremstillede mineralvand ikke mere gavner, faktisk intet andet iøvrigt findes gennem hvilken hun kan blive hjulpet, undtagen er dog dette bedste og sidste råd, nemlig at man fra Hamburg af med farende post gesvint lader sig føre til de her og der i Tyskland værende mineralvandskilder¹⁵⁵ til bekvemme årstider, thi det nytter kun lidet at lade mineralvandet

tilsende eller bringe, hvor stærkt man end forsegle krukken på alle måder og vis forinden den forsendes, fordi mineralvandets svovl og salt som er indeholdt deri er så subtilt og flygtigt at det let fordamper og derfor smager det da også herefter ikke spor anderledes end vort almindelige brøndvand. Ja sådant vand kunne, når det tildels om ikke ganske har mistet sin kraft og virkning, hos en der ikke er vant til vanddrikning være mere til skade end til gavn til kur og selv om den ikke straks indtræder, vel til sidst forårsager vattersot. Således som også helt nådigt for nogle år siden en af det hellige romerske riges højfyrstelige personer sammen med sin højfyrstelige frue, der havde bæret mig til deres bord, da samme diskussion eller meningsudveksling blev optaget om mineralvandsdrikning da I.I. H.H. F.F. D.D. efter af mig pligtskyldigst at være påmindet om hvorledes kraften allerede var dampet bort fra krukken, også holdt på at sådanne krukker omgående blev sat til side og ikke drukket, hvilket jeg på dette sted underdanigst ikke kan berømme tilstrækkeligt. Skal imidlertid mineralvand gøre en ønsket virkning, så må den så at sige ligesom drikkes frisk og øjeblikkeligt så snart den er dannet i kilden. For ikke at tale om, at selv på stedet ved mineralbrøndene (nemlig når de indre principper er ødelagte for meget) har mange sat deres liv til: Thi for sent bliver Phrygerne¹⁵⁶ fornuftigere! – Hermed slutter jeg endelig min redegørelse til hvilken jeg uformodet ved min flyvende og gennem mange år førte pennefjeder i beskrivelsen er kommet ind på mange fordærvede indvolde fra den af kongelig nådigste befaling og ordre anatomerede ridehest, hvilket ingen kan udlægge mig ilde som mediciner og anatom eller kan stille mig til regnskab for. For som det gamle ord siger: Det naturlige er aldrig vanærende og endnu mindre kan siges mod det som jeg har berettet mod de franske tøjmoder, thi lige så lidt som det nogensinde er forbeholdt andre medicinere at de i deres skrifter har dadlet fransk, ungarsk eller lignende vin fremfor rhinskvin, lige så lidt vil man kunne tage mig dette ilde op. Det er derfor højst nødvendigt for alle enhver såvel mand som kvinde og i særdeleshed blandt disse de mandbare jomfruer i fremtiden på grund af blodets kredsløb eller dettes hindring eller spærring og hvad deraf afhænger, deres sundhed formedelst opvarmning af hænder og fødder tager sig

København på kong Christian IVs tid. Efter billede af Jan Classen Wijk (1611).

lidt bedre i agt end før dette skete og altså ikke mere berøver sig sin sundhed gennem den nymodens klædedragt og ved at klæde sig i de papirtynde stoffer af silke, hør, fåre- og bomuld. Mod hvilken altså de som har øren til at høre med lader sig advare tidligt mod skader som ikke vil udeblive. Men dette er meget svært at opnå hos nogle, især hos disse genstridige som indbilder sig at være klogere end det tilkommer dem efter deres kvindeskøn og unge år. De har jo også alene deres egne småhoveder ligesom de rügianske gæs (som et i min hjemstavn spøgefuldt og ikke ærerørigt ordsprog siger). Jeg formaner og beder dem hermed endnu engang at disse to næstfølgende tankevækkende betænkninger eller observationer, så kært jeres sundhed, ja jeres liv er jer, stedse må være ihukkommet og på sinde, ja som et eksempel stillet for jeres øjne og spejle jer deri til sammenligning. Thi hvad man ikke kan opnå gennem fornuftig tale, plejer man som regel at kunne opnå gennem eksempler.

Den første anmærkning er, at for nogle få år siden opvarmede en D. juris N. N. der på denne tid var ugift, sig over al måde gennem boldslag i boldhuset, men denne opthedning ville imidlertid ikke straks fortage sig, så efter at han var kommet hjem til sit logi, som er en rigtig lækkerbidsken på Amager torv, lod han tjeneren bringe en hel spand brøndvand til sit soveværelse for heri at afkøle sine fødder. Næppe havde han atter ladet dem aftørre, før han overfaldtes af lipotymiæ og cordis palpitationes¹⁵⁷ så heftigt at han næsten ikke kunne tale, og da jeg skyndsomt tilkaldt kom derhen kunne pulsen næsten ikke føles, det samme som (bevidnet af vor Galen som vi snart skal lære med ham) kan

vederfares en kvinde når hun rejser sig af barselseng men efterhånden kom denne patient sig, da jeg med dette for øje lod hans fødder vaske hårdt og gnide med opvarmet brændevin. Efter nogen tid lod jeg også så meget fransk vin som nødvendigt var, opvarme så meget at det skummede, og deri måtte han stikke fødderne og holde dem indtil jeg fornå på puls og respiration og lignende at han igen var kommet noget til kræfter, hvilket senere blev opfrisket af mig gennem foreskrevne hjertestyrkende midler.

Den anden mærkværdige observation er følgende, som jeg oplevede for år siden hos en af mine i agtværdighed bærede veninder, da samme blev overfaldet af et lignende tilfælde på et tidspunkt, hvor det uventet og meget hårdt gik hende på kvindevis og hun ikke havde forholdt sig tilbørligt in diæta men havde forkølet sig i den forud beskrevne tøjmode, så alle og enhver ikke kunne tro andet end at hun øjeblikkeligt ville forlade denne verden, så slet var det beskaffent med hendes puls og andre facultatus¹⁵⁸ så at jeg vel ville ønske som spået af Gud, at hun med Sarah i Det gamle Testamente¹⁵⁹ kunne sige: Gud har beredt mig en latter –. Straks ville jeg dog ikke som sådant betvivle at hun ville overleve dette tilfælde sikkert, thi gennem børnefødsler bliver mange og især de blodrige ægtefruer befriet for mange sygdomme som også bekendt af Hippokrates. Det var imidlertid næst Guds nåde og velsignelse at den samme veninde der på en gang gennem en sådan udvej (idet periculum in mora¹⁶⁰ og hun derfor ikke blev betænkt med mange af apotekeren foreskrevne, kostbare medikamenter) blev holdt i live fordi jeg på stående fod beordrede hende til at stikke begge arme lige til albuerne i to temmelig store, høje kander med opvarmet franskvin, da den urgamle medicinske regel jo hedder: *Contrariorum contraria sunt remedia.*¹⁶¹ Hun havde blandt andre hendes skadelige omstændigheder netop på grund af omtalte tøjmode afkølet sine hænder og arme ud over det sædvanlige hvorved hendes blod da i levende live næsten blev stående i årene ligesom man ser det ske og da på ganske kort tid i blod ved åreladning så det ved kunst igen hurtigt og uden vaklen må opvarmes og det så at sige forkølede og levende blod formedelst Guds velsignelse igen kan blive gjort varmt og flydende hvorved valvulæ venarum Aquapendentis¹⁶² ikke kan tilbageholde

samme fra dets naturlige forløb. Og kunne man så gennem lignende kunst opnå (hvilket ville være at ønske) at lignende ikke optrådte i menneskenes hjerter på grund af svært, tykt og med kun ganske lidt serum opblandet blod og også på grund af de i begge hjertekamre af forskellig art og form forefindende klapper, så bilder jeg mig ind at der ikke vil være nogen nød med hjerteormen, så den ikke kan sætte sig derinde, hvorfor jeg da også for mange år siden (efter at vore anatomer havde påvist de venøse kar og deres klapper som man på grund af deres struktur og anvendelse kan kalde *Haustra* eller *Excipula*¹⁶³ (jeg anvender her den højtlærde mediciner *Had. Juniis*¹⁶⁴ benævnelser). På det hollandske sprog hedder det *Een Gheiter eé Laetpanneke*, oft *Schotelken t'Saucierken* oft *kummeke daer men t'Bloet innelaet*¹⁶⁵ har vænnet mig til ved opblussende tilfælde af apopleksi, ved podagra, ved ledegigt i hånden at lade årerne åbne omgående på det sted som feberanfaldet kommer fra, jeg siger omgående og ikke efter tre dage og da på det sted hvor de viser sig tydeligst og er rundest og mest fyldte, og jeg anvender altid lancet og aldrig flitte, fordi flitten ofte glider af i slaget, dels på grund af tyk hud og også fordi årerne er runde og fyldte med blod (som valvulæ, *haustra* eller *excipula* mere end sædvanligt holder tilbage derinde) og derfor sker det da også når podagra-patientens blod i temmelig overflod på det angrebne sted skal og må være aftappet og så dette kun følges af en smule så at omtalte mislykkede åreladning kun nytter lidt eller slet intet, ja måske også er skadelig. Og jeg kunne her vel nævne en udenfor denne højtærede kongelige residens fornem herre af grevelig stand, der på grund af en tidligere fejl udført åreladning ved podagra bar betænkeligheder ved til en anden tid at lade sig slå årerne på fødderne. Hvorledes imidlertid ovennævnte æres-venindes blod atter blev gjort flydende ved hjælp af den varme vin og at jeg Gud være lovet dengang bevarede hende i live er allerede vist. Jeg formoder imidlertid at der hos *Hippocrates*: *Jomfruens sygdomme* – eller hans: *Hvad man bør iagttage hos jomfruer* – er en overmåde stor og uforsvarlig fejltagelse når han påbyder, at mandbare jomfruer med manglende eller utilstrækkelig menstruation (eller som de plejer selv at sige af utidig tugt og skam, at de mangler »*das einerlej*« hvilken denne hendes *einerlej* dog lige er det samme og ikke betyder *zweierlej* når de

klager: Jeg har mistet min rose, som om de gennem vejledning fra medicineren gerne ville ønske at samme igen ville indfinde sig hos hende) skulle stå i koldt vand til over anklerne »hun skal stå i koldt vand til over anklerne« dette er Hippocrates ord tolket af Foscius.¹⁶⁶ Imidlertid vil de herrer professorer¹⁶⁷ på akademiet være dækket ind når de indfører denne rettelse af denne store fordærvelse i Hippocrates tekst som jeg her har fremlagt. Hvad jeg imidlertid kort forud berørte om blod, således som det hos omtalte patientinde var standset, levret og størknet, så vil jeg ikke have forstået det anderledes end at jeg her indsætter disse af vor Galen i min oversættelse cap. 5, side 152 udtalte ord til de unge medicinere som i bedste mening lyder: Ved kraftige afsondringer fra livmoderen ses det ofte tydeligt at hele kroppen afkøles, og det hænder at der ikke kommer ånde ud af munden og at det som er i arterierne ingenlunde kan konstateres, (hvilket han forhen med de øvrige medicinere benævnte perspiration). Ja pulsen kunne være så svag at man ikke kunne føle den. Desuagtet at Galen ikke havde bevist noget om blodets kredsløb, så bliver det alligevel klart antydnet med disse ord, at pulsen og blodets bevægelse i sådanne tilfælde forekommer meget ringe så han også lige akkurat observerede pulsen, som havde pulsårerne og det i disse samme opholdende blod og altså begge dele allerede ophørt med at bevæge sig. Hvad herefter det forhindrede blodomløb kan forårsage af overmåde skadelige og svære tilfælde kan af det nu fortalte og af lignende observationer være klart og uden al modsigelse bevist. Jeg har påmindet og vil også velmenende tilråde de medicinske kandidater og de med anatomien arbejdende, også de nye i praksis, før de griber til tidligere omtalte midler, da at lade lignende patienter sætte hænder og arme, fødder og ben i opvarmet vin og afvaske dem deri, ligeledes også ved stærk næseblod, når de almindelige råd forud har svigtet og det ikke vil lade sig stille, hvilket meget let kan ske. Men med dem som kræver at være urinatores og receptarii, receptafskrivere, som de jo allerede er og vil vedblive at være (og som naturligvis næppe er i besiddelse af sund fornuft eller smag) ligesom også disse som benævnes scepticis, philosophis altas Pyrrhoni¹⁶⁸ (på godt tysk hårløvere) og som efterlaver det og efter deres indbildte klogskab (hvorefter de mener at kunne høre græsset gro på

Tysk satire over lægen der undersøger sin patients urin »for en fattig gevinsts skyld«.

ageren) og som drager alt i tvivl hvad erfarne praktikanter af alle nationer over hele Europa har haft i brug i mange år eller har observeret i praksis – *soluti loquentia sua crispatis labiis aut ore contorte*¹⁶⁹ – med dem har jeg intet at gøre eller skaffe thi:

Jeg afskyr den gemene hob og holder den på afstand – hedder det hos poeten,¹⁷⁰ som iøvrigt vel må erindre sig den bekendte *adagio* hvor det også bliver fundet, nemlig: Medens romerne gør sig deres overvejelser bliver Sagunt indtaget.¹⁷¹ For medens de stridende læger (som man vel med et ord på latin kunne kalde *medicasterculi*)¹⁷² sidder og overvejer ved sygesengen, skønt det rette øjeblik for behandling er flygtigt, sætter de for det meste patienternes liv på spil i en sådan grad at de kommer til at sove den evige nat for snart efter at blive dækket med et lagen og så rejse bort didhen til det sædvanlige sted hvorfra man siger, at ingen vender tilbage.

Derfor plejede min forgænger og svigerfader, Hans dyrebare kongelige majestæts hoflæge, nu salig *Jacobus Fabricius*,¹⁷³ der var en anden *Cato* og i høj grad besad den gode gamle moral og gammeldags

Kobberstik af Albert Haelwegh (ca. 1667), visende Simon Paulli der knælende overrækker kong Frederik III et bind af sin fire-binds botanik (Quadrupartitum Botanicum, Urte- og Lægebogen). Omkring kongen står Peder Reedtz, Hans Schack, Hannibal Sehested og Christoffer Gabel.

redelighed, at sige, at disputeren hører til på katederet og skal ikke være anstiftet ved patientens seng, og denne skal og må kureres med medikamenter og med medicinereens eenstemmige og gode råd og ikke gennem unyttig sludren. »Om blot de unge læger – plejede han at sige – vidste ligeså meget om lægekunsten som vi, der har fået vore kundskaber fra observationer ved patienternes senge«. Han var endvidere med samme strenghed og værdige beslutsomhed ganske fremmed for et ønske om at forny eller ændre de gamle blandinger (som vi kalder recepter), men klogt og forstandigt plejede han at sige (jeg citerer nu fra min *Quadripartitum Botanicum*),¹⁷⁴ at vi ikke burde besudle de gamles kloge erfaringer med vore velbehagelige fantasier. F. eks. havde Qerceanus fået reformeret theriaksaltet, og det var derfor nyt og uprøvet. Det samme kunne ikke siges om Andromachus.¹⁷⁵ Han sagde endvidere at hvis de gamles forskrifter blev underkastet en eller anden persons kritikløse forgodtbefindende eller blev sønderskåret og kastreret, så lignede de kyllinger der var holdt borte fra kapunerne og avlet på en fremmed hane og han kaldte dem uægte, for de var ligesom helt forskellige fra det originale og ligeså var deres virkning også en ganske anden. Den glimrende mand Daniel Sennertus,¹⁷⁶ der i levende live var min lærer – nu er han blandt de salige – satte ligeledes de gamles påvisninger og forsøg særdeles højt, idet han såre lærd og på vanlig vis i kap. 3: Om kemiens overensstemmelse og afvigelse fra Aristoteles og Galenos (side 18 i min udgave) udtrykte sig på følgende måde: De gamles gode påvisninger bør ikke forbigåes, dumdrigt forkastes eller bekæmpes. Uden disse ville vi ellers befinde os i det tykkeste uvidenheds mørke. For os er de nemlig visdommens førere og store forkæmpere, og det er disse store berømte kæmper på hvis skuldre vi bittesmå mennesker står og beskuer sandheden. Den kunne vi ikke have set hvis vi blot havde holdt os til jorden. Og hvad har vi i dag af fortrinligheder som ikke er taget fra de gamle skrifter? – Såvidt den berømmelige Sennertus. Men jeg forbeholder mig senere (da det hedder: En overflødig sikkerhedsforanstaltning skader aldrig) hvis jeg i denne min anatomiske overvejelse på side 24 har stillet mig an med nogle medicinere og andre såkaldte kunstnere, de må på alle steder og til alle formål gøre hvad de lyster.

I mellemtiden skal på afstand og ligesom spredt boende uden nogen form for modvilie, og jeg anråber alle og enhver, genkalde sig Papinianus¹⁷⁷ ord der siger: »De gerninger, som krænker anstændighedsfølelsen, blufærdigheden og – for nu at tale mere generelt – støder an mod god moral, dem bør vi mene at vi end ikke kunne tænke os at begå.«

Måske skulle jeg tale om disse tåbelige karle, der er lige så kloge som en haletudse. De skammer sig ikke engang ved, skønt man ikke har anmodet dem derom, uden nogensomhelst ret og rimelighed at give og pånøde de syge medikamenter, uden deres egne lægers vidende. Disse medikamenter kalder de – Hold latteren tilbage venner! – vidundermidler – underbare eller hemmelige midler (ved Gud en fiks glose da navnet så ofte stemmer overens med indholdet), idet de ofte stinker af afføring og giftige uddunstninger (som også kaldes secreta) eller ligefrem af rendesten med dens forskellige indhold eller i det mindste har de urinøs lugt. Til ære for dem vil jeg ikke engang undskylde mine stærke vendinger, men jeg vil heller ikke give min harme luft, lad dem skride og hurtigst muligt gå til Morbovia¹⁷⁸ eller derhen hvor peberet gror.

Men er det mon imidlertid ikke på grund af havesyge, der jo er roden til alt ondt, for en styg vindings skyld at de ganske skamløst, iskoldt og vidende eller rettere blottet for viden at de udpresser penge af deres medborgere, høj som lav? Ja de søger endog at overgå kæltringe og bedragere i deres svindelnumre. Jeg regner dem derfor ikke for noget, for de bør sammenlignes med de omstrejfende ståpræster som vi finder omtalt hos Cicero:¹⁷⁹

overtroiske løgnprofeter, frække spådomskræmmere
dumrianer eller gale folk i pengenød,
de tør vise vej for andre, selv er de forlegne for en sti.

I mellemtiden må vi være på vagt hvis nogen af deres soldater stikke hovedet frem. Men vi bør give dem en ordentlig overhaling finder jeg. Eller bliver han ikke eksemplarisk afstraffet når således hans jagtsvende og kompagnoner må genspejle sig i ham. Må han ikke stå eller spadsere mod sin vilie, bære så mange musketter på nakke og skuldre at han må

knage og brage derved. Må han ikke med de samme lænket til fødderne ride på træhesten nogle timer. Må han ikke løbe spidsrod derimellem? Skal altså disse, som man ikke kalder bajadser men som tydeligt forser sig mod sæd og skik og øvrighedens love og gode gamle skikke og også tramper på medicinens glørværdige navn, ustraffet have lov til at slippe godt fra så stor en frækhed? Skal de, som før nævnt, have lov at smide deres snavs op i ansigtet på deres forstandige lærere og behandle dem som sindsyge? De selvsamme kan man end ikke betro at holde en natpotte eller tage skoene af en mand. Men af retfærdig harme vil jeg ikke sige mere, for medicinens ære og anseelse kan ikke på passende måde forsvares i denne min afhandling. Heller ikke kan jeg behandle dette emne tilbunds gående, da jeg er en gammel mand nær støvets år. Men iøvrigt har jeg ønsket på Nicostratos' vis (man må ikke tage anstød af udtrykket) at gøre alt for medicinens ærværdige fremme, og dette har jeg da også hidindtil arbejdet på med stædig flid i mine arbejder. Ligeledes gentager jeg just på grund af disse årsager endnu engang på dette sted, hvilket burde regnes til større nytte og også gevinst for den ædle medicin i fremtiden når det bliver iagttaget hvad jeg i forordet til den tyske udgave af *Tabularum anatomicarum Julii Casseri Placentina*,¹⁸⁰ trykt i Franckfurt am Main år 1656 har nævnt, nemlig:

Ein jeder macht nach seinem Sinn
Ich halts mit der Anatominn.

Når altså velomtalte ære, berømmelse og reputation kære medicinske kandidater ikke alene gør mig følge deri, men også lægger sig på botaniseringen uden fortrydelse og herudover også har lugtet til svovl, salpeter, spidsglans og lignende mineraler og gerne omgås dermed (ligesom den kække, retskafne og stridbare soldat har som sin lyst at lugte til sin lunte og sit bøssekrudt) men også af omtalte mineralier som af dyriske og ligeledes af vegetabiliske bestanddele i særdeleshed efter Angli-Salæ-håndelag¹⁸¹ har lært kunstigt at tilberede medikamenter, derpå har de, når de har absolveret deres studium og formedelst Guds hjælp er fanget an med praksis, ikke spor nødt til at frygte det ringeste

fra gamle erfarne sårlægers og gamle erfarne apotekeres indvendinger og tiltale men kan (da det efter skriften hedder: vær stolt i dit embede) holde dem stangen eller vægten og ufortrødent uden fejl og til deres dadel foreskrive patienter af høj og lav stand purgationer, klysterer, plastre og andet fra apotekeren og også stryge plastre og anlægge dem behørigt, men for dem eller deres svende, som lader fremstille klysterer af anden klasses beskaffenhed og applicerer samme, så patienten derigennem ikke uden fare for sit liv de kan herefter begge blive omtalt som doctor og apoteker ex L. Aquilia.¹⁸² Disse eksempler er modbydelige og odiøse. Jeg håber imidlertid at de til enhver tid ikke vil udtyde disse mine velmente forslag fejlagtigt men at sådanne meget mere vil blive holdt mig til gode derfor, thi Meseus monitis,¹⁸³ jeg har på dette sted rimeligt husket og selv fulgt, således som påbudt, at hverken had eller kærlighed overlister os så vi kommer bort fra den rette vej, iøvrigt hedder det jo som vel også bekendt: Lige på gør korte mile, og ligeledes: Sandheden kan vel være trykt, men aldrig undertrykt.

Jeg er derfor som i mine andre kommentarer gået lige durk igennem og har trohjertet åbenbaret de medicinske studerende hvad der tjener til deres gavn og ikke dermed skjult sandheden i denne min omtalte kommentar som jeg har udkastet og hvor jeg, Gud være lovet, har givet en troværdig førstehåndsefterretning af hvilken grund den nådigst er blevet vel op- og antaget af høje herrer standspersoner og andre fornemme folk her og der.

Jeg håber altså også gennem denne min forbedrede lille traktat at erhverve mig den samme favør eller bedømmelse til sidst oveni alle forrige, så at de nidske revner af misundelse. Men lad ham blot revne, hvem han så end er. Ja dette kan også de medicinske kandidater til den tid opnå gennem omtalte studie og gennem andre bifag som man kalder artes liberales,¹⁸⁴ så de bliver meddelagtig i rosen, hvilket Homerus i sit heroiske og uovertrufne værk har tilegnet alle retskafne medicinere (men ikke kvaksalvere og doctoribus in de pisse) og har efterladt til verden således:

Den, der er læge, opvejer i værd jo mangfoldige andre.¹⁸⁵

Men jeg må nu (og da jeg på grund af erindringen om den kongelige profet Davids embede og samvittighed har talt hjertets sandhed og da

Titelbladet (kobberstik) til den af Simon Paulli i 1656 udgivne tyske udgave af Julius Casseri Placentinis Anatomiske Tavler. Omkring sektionsbordet ses fra venstre: Thomas Bartholin, København; Jean Rioland, Paris; Simon Paulli; Julius Casseri, Padua og Johan Vesling, Padua.

jeg altså videre taler med ham, har jeg ingen gale ting foretaget mig) fortsætte min forrige redegørelse og er endelig nu kommet til slutningen og her fremføre årsagen hvorigennem bondeheste oftere er udsatte for fiebel. Ud over forrige allerede fortalte tæller også dette ene med, at bondehesten må tage til takke med høhakkelse og med dårlig og dertil sparsom havre så godt den kan lide sådant foder, snart smidt på jorden, snart i smudsige, afskyelige stinkende og ofte gennem deres egne gennemsvedte rygge helt gennemfugtede sække som man ser det overalt på gader og på rejser. Men de heste som holdes på stald, æder god ren havre af rene krybber, hvilket af staldknægten bliver opbevaret i kister, aflukkede for mus og rotter, så disse ikke fordærver det. Thi sammes ekskrementer (med forlov at tænke derpå på dette sted) om ikke just giftige, så går dog hestens hud og hår af når den står på strå som er tilsvinet hermed. Og dette sker på grund af de skarpe salte, men på grund af den flygtige sulfur kommer det at katten så gesvindt kan opsøge musen og tilligemed rotten, og til gengælds skyr mus og rotter katten på grund af dennes urins stærke lugt som er en følge af sulfur eller svovl. Og disse vekselvirkninger mellem rotten og katten og andre lignende bliver benævnt en antipatia eller af sådanne der ikke forstår bedre, en Occulta qualitas,¹⁸⁶ det jeg hellere vil kalde en besynderlighed som er særegen for katte, mus og rotter. Og her anmoder Platon os, som man siger, om at holde inde. Har vi medicinere intet at skaffe med tingenes tilstand og også med livskraften, så bliver slet og ret begge tilstande den ene den andens modsætning. – Men hvem kunne lægge de skjulte kræfter i graven? Ja, hvem har så skarp en næse – for at tale med Plautus¹⁸⁷ – at han kan opdage tingenes form og deres idiosynkrasier eller gennemskue dem, så at han med 1000 øjne er at lignedes med Argus? Men den der vil kan slå efter i min Kommentar til ondartet Feber i den allerede forud omtalte paragraf 3 ligesom også i min »Mangler i tydeligheden i Dr. Herman Grubens Kommentarer til Persertiden« og her i særdeleshed i kap. 2, art. e, Den dårlige citron, side 48.

9. Opsummerer jeg for denne hest, at den uden al tvivl endnu medens den levede muligvis havde været for hårdt optøjet, ophedet i løb og derefter for tidlig redet til vands og bedrøkket, hvorved den sved, som

endnu havde villet trænge ud gennem huden, igen er drevet tilbage i den selv og følgelig havde denne sved så fordærvet hele massam sive totam substantia sanguis eller alt blodet. Siden det nu engang ikke er til at benægte at der på begge sider af halsen ved luftrøret blev fundet et galdegult vand (Ichor) (hvilket de tilskuere som overvågede denne anatomering sammen med mig for en del vil vide at erindre sig), hvilket vand da det ikke mere var krystalklart af udseende som det tilkommer *Lymphæ quarto modo*,¹⁸⁸ hvem ved da hvor længe dette allerede forud har været fordærvet i årerne førend og forud for at lymfen er blevet skilt fra blodet? I særdeleshed da der ikke kunne findes nogen galdeblære eller noget der kunne ligne en sådan i den omhandlede hest. Angående indvoldene så var forskellige og især de fornemste af disse fordærvede. Hjernen, som omtalt paragraf 15, side 22, selv om den på grund af god kulør og udseende kunne synes at være sund, var den dog meget fordægtig på grund af dens tørre hårdhed.

10. Men herefter har man at iagttage, hvorledes fra hjernen og rygmarven alle nerver eller spændårer bliver udbredt og fordelt over det ganske legeme, så man har at efterforske om ikke den samme *intemperis sicca* eller umådeholdne store tørhed af nerver og fibre (hvortil kommer det salt og svovl der som allerede sagt stikker således i menneske- og dyreblood) kan give den største årsag til alle *convulsiones* og kramper? Som vi da også har fået øje på hos den anatomerede hest og også af andre eksempler.

11. På grund af den før omtalte galde-gule *Ichoris* berettiges jeg til at have mine særlige tanker, al den stund ældgamle medicinere hævder og de daglige erfaringer i medicinsk praksis også bekræfter, at *extravasatus sanguis* (hvilket klinger bedre på tysk end på latin), det udstrømmende eller i det hele taget det fra årerne udløbende eller fra dem udpressede blod bliver stikkende i det menneskelige legeme, forårsager dette desværre alt for ofte døden, således over al måde ved de svære tilfælde som i duel bliver stukket med en af disse smalle, spidse nymodens trekantede stikkårder men ikke med de gamle brede tyske tveæggede store kårder. Og derfor, når *vasa lymphatica*, vandårerne må give sin lymfe eller sit eget vand fra sig (hvilket meget let kan ske som antydet på grund af deres meget tynde og over al måde meget sarte

epitel) må efter al forventning deraf følge meget svære tilfælde hos mennesker, heste o. a., ja man kan vel hævde, at tilfældene vil være meget farligere når lymfen udgydes end sådanne med blodudtrædning: Hvorfor? måtte man spørge. Jeg svarer: Fordi lymfen er at sammenligne med Spiritus vini, og denne (Spiritus vini), brændevin,¹⁸⁹ gennemtrænger meget stærkere det menneskelige legeme end vin og øl.

Der blev fundet kirtler i store mængder og af usædvanlig størrelse, ind imellem blandet med mindre der meget let, medens nogle af de store overhovedet ikke, lod sig rive fra hinanden med fingrene. De første var efter mit skøn sygelige netop derved at de så at sige havde inddrukket mere fugtighed fra hjernen og fra de på halsen liggende puls- blod- vand- og mælkeårer end de var skikket eller indrettet til at optage eller suge til sig, disse sidste var efter deres udseende at dømme sunde på grund af deres fasthed, men på grund af deres usædvanlige størrelse var dog at formode, at de let havde kunnet give Ichoren fra sig gennem bristninger ligesom de mindre. Således har efter alle formodninger (i særdeleshed da hesten var ganske usund som det af ovennævnte er helt oplyst og ved hjælp af anatomiens kunst stillet for øje) den i halsen og mellem dennes muskler indgydte og på dette sted uventede, men ganske fordærvede lymfe angrebet halsmusklerne og i særdeleshed de i disse indstukne meget følsomme nerver eller spændårer og hårkar hvorigennem derefter mange andre muskler (som ikke alle kan medregnes her) er blevet forvanskede, ja sågar stivnede fordi der manglede dem den naturlige og den nerverne meget behagelige fugtighed, nemlig lymfen.

Men imidlertid De usu Glandularum & Lymphæ¹⁹⁰ (som berøres i en stor del af min redegørelse), så har min tidligere værende discipel Nicolaus Stenonis¹⁹¹ Nostras, nuværende overalt i Europa rekommanderet anatom for nogle år siden beskrevet disse i Specie de glandulis oris ac oculorum¹⁹² ligesom også den verdensberømte anatom Thomas Whartonus,¹⁹³ kollega fra Society of London,¹⁹⁴ har beskrevet De glandulis totus corporis¹⁹⁵ og begge hver for sig så klogt og forstandigt ac magno Eruditorum applause,¹⁹⁶ at hvad jeg herefter har kommenteret og givet for en dag, på grund af alderen bliver kedeligt og

uformående og derfor anmoder jeg på dette sted velomtalt Dr. Nicolaus Stenonis, da det også hedder hos Claudianus:¹⁹⁷

Ikke private interesser, men statens bedste skal ansøre dig, at han som Kongens kårede anatom yderligere vil påtage sig besværet med fortsat at skrive om nyttigheden af kirtler og vandårer og kundgøre sådant for verden. Derfor tilskynder jeg ham til en sådan anstrengelse af genkærlighed fordi han stedse har elsket mig som en fader *domi forisque*¹⁹⁸ og har æret mig i sine skrifter som han forud har udgivet, og hermed giver jeg ham for fremtiden min hidtil gennem mange år førte skrivefjeder så at sige i hånden.

Og ligesom løberen rækker jeg livets fakkellampe videre, siger jeg med Lucretius,¹⁹⁹ så han dermed gennem det nyttige anatomiske studium hvortil han synes at være opvokset thi så vil de nyudklækkede medicinere fra denne akademiske ambolt – og jeg betjener mig her af den førende kritiker Daniel Heinsius²⁰⁰ skæmtetale af sin »I morgen tror jeg det, men ikke i dag« – fremover bedre finde vejen åben gennem hvilken de til disse tider meget bedre og rigtigere end tidligere kan kurere nogle bestemte sygdomme som er omtalt side 27, paragraf 3. Lad os på dette sted endnu engang vende tilbage dertil således:

13. Det bliver nu mere nødvendigt at undersøge, hvad der egentligt forårsagede stivheden, hvilken årsag der, når man står på katederet, bliver benævnt *proxima causa*,²⁰¹ men når man der ikke kan forsvare sig mod opponenterne, trækker den der har forsædet i en sådan undersøgelse såvel som hans hjælper sig i fællesskab tilbage fra dette *asylum ignorantiae*, også kaldet *asylum occulta qualitates*²⁰² og derved besvares lige så meget som intet hvilket af lærde folk betegnes *pepitiio principii*,²⁰³ men fordi jeg ikke selv har nødtigt at retirere derhen, faldt det mig ind (da mere end en gang er blevet anmærket, at ligesom et lyn eller på et øjeblik var i et nu forskellige og især de fornemste led hos denne kongelige hest stivnede) at man vel kunne hævde at en sådan pludselig stivnen efter mit skøn har det sjette par²⁰⁴ (*sextum par nervorum cerebri*) hjernenerver eller spændårer (som kommer fra selve hjernen og ikke fra den forlængede hjernemarv (*spinali medulla*) og derefter tilslutter sig rygmarven (*spina dorsi*) og derfor *cæteris paribus*

nec aliis causis impeditis²⁰⁵ som man siger, som det der er den fornemste årsag da dette sjette nervepar frem for mange andre nerver stikker ind i forskellige muskler, indvolde og kropsdele og gemmer sig der, hvorfor den også af anatomer benævnes Vagum (det omvandrende nervepar) og det især fordi den i det menneskelige legeme vandrer om ligesom en vandringsmand eller en landstryger der gennemstrejfer det ganske land, således gennemstrejfer denne også det ganske menneskelige legeme, eller for at afslutte min redegørelse med en skæmt, kunne nerveparret passende blive sammenlignet med de syngende vaganter²⁰⁶ (også almindeligt kaldet baccanter) der snart indfinder sig her og snart der og synger ut-re-mi-fa-sol-la for dørene.

14. Dette var altså årsagen i sammendrag, hvilket forresten i *Medica scola* bliver benævnt *primitiva, antecedentes & proxima*,²⁰⁷ som efter anatomisk, kemisk såvel som også fysiske principper var søgt for, hvorfor mennesker såvel som også heste kan stivne over det hele legeme og endnu i levende live kan blive bræt- eller træstiv ligesom om de havde en jernstang stukket i rygraden i stedet for den forlængede hjernemarv (*spinalis medulla*).

15. Til slut: Angående en kur gennem hvilken hesten kunne være friet for sådanne svære ledstivheder og dødelige tilfælde, så ville det være meget vel om man kunne komme efter eller udfinde en sådan. Et sådant arbejde understår jeg mig nu ikke mere i alene at gå i gang med eller påtage mig på grund af min halvfjerdsårige alder. Deres kongelige Majestæt, vor Arvekonge og Herre, behag mig (der nu langt over tredive år har været ansat som *medicus* ved det kongelige hof) at befale mig såvel som mine herrer kollegaer og andre ved dette højagtede kongelige akademi, foruden de i byen boende og praktiserende *medici* at træde sammen og herefter give betænkt, hvad vi alle tilsammens formener, under hvilken form Deres Majestæts heste-læge eller hof-smed²⁰⁸ eller hvilken der netop ved at pleje og tage vare på de kongelige heste og som dertil er ansat, kan forhindre at lignende kostbare ride-, hånd- og vognheste i fremtiden overfaldes af ovennævnte svære og dødelige tilfælde, eller hvis de virkelig dermed behæftes, hvad der ved siden af Guds nåde og velsignelse atter kan helbrede og befri dem derfor. Om dette beder jeg i min allerunderdanigste pligtskyld som

stets bereit) großgönstig/aus und annehmen werde. Danebst Eiser Excellenz und seiner hohen Familien/ein Glückseliges/Freudensreiches und in allen von ihnen selbst von GOTT erbetenes Neu-Jahr/wünschende: wormit ich Sie dan samt und sonders/Gottes Gnade/Schutz und Schirm zu allen Zeiten / mich aber darnebst Seiner Excellenz des Herrn Baronis, als meines Hochgeneigten Patroni besharzlichen Faveur hiermit unterdiensflich recommendire,

Als der ich bin und verbleibe
Zeit meines Lebens /

Des Herrn Baronis Excell.

Ergebenester Diener und
Cliente,

SIMON PAULLI D. Regio-
rum Medicorum Senior.

Kopenhagen Anno 1672. den
2. Jan. schriftlich überreicht; nach-
gehends verbessert und aniezz zum
andermahligen Drucke verfertigt /
so geschehen Anno. 1674. men-
se Octobri.

Slutsiden af Simon Paullis betænkning. Selv om siden kun udgør under 1% af hele betækningen genspejler den dog ganske godt det sindelag, som er den røde tråd i hele betækningen.

også i alle andre tilfælde på grund af det mig af Eders Majestæts nådigste erholdte bestallingsbrev og dermed aflagte faste ed, at jeg stedse må erindre og efterleve dette som det sig hør og bør en tro undersåt alt efter min profession.

Med dette anmodes Deres excellence hr. baron, frem for andre min megen hengivne og mægtige velynder med tilbørlig respekt og også tjenstligt om at ingen tilkommer uden alene Deres excellence som overmarskal og overstaldmester på grundlag af Hans kongelige Majestæts hest at gøre grundige relationer til denne min pligtskyldige og

underdanigste votering til Deres kongelige Majestæt vor allernådigste Arvekonge og Herre – Vivat' Vivat' Vivat' –, samt det ganske kongelige arvehus til hvilket Gud til den yderste dag og derfor til verdens ende vil lade vokse, grønnes og blomstre, og de til papiret førte rationer og årsager hvortil det hænder at en hest i Eders kongelige stalde så pludselig og på klokkeslet stivner og går bort, ikke alene modtages af mine hænder, men også at hans exellence som overmarskal og overstaldmester meddeler herover på grund af hans meget høje indsigt og at han på grund af sin meget høje autoritet vil beskytte mig mod dem som foragter denne min velmente anatomiske og medicinske betænkning eller i hvert fald ikke synes om den. Yderligere anmodes hans exellence også herved ydmygt på denne årstid hvor høje og lave stænder plejer at give hverandre nytårgaver hver efter sin formåen og profession, at hans exellence ikke vil forsmå dette papir som en gave, men allernådigst erindre at det ingen steder er beskrevet at kejsere, konger og fyrster har værget sig ved at modtage af deres tro undersætter præsenterede gaver, hvor ringe de så end har været. Lad altså derfor i stor konfidence hr. baron, denne anatomiske og medicinske betænkning af mig, Deres excellences ærbødige tjener, (der stedse er beredt til i min fremtid at tjene hr. baronen og alle hans kære under eet med største respekt), over den anatomerede hest blive gunstig modtaget og antaget.

Dernæst ønsker jeg Deres exellence og Deres høje familie et lykkeligt og glædeligt og i et og alt for Eder selv af Gud velsignet nytår.

Hvormed jeg ved siden af og sammen med Guds nåde, beskyttelse og beskærmelse til alle tider rekommanderer mig hans excellences hr. baronens hjerteligste favør som min højgunstige patroni.

Med dette er og forbliver jeg
gennem hele mit liv
den herre Baronis excell!
ærbødige tjener og klient

SIMON PAULLI

Det danske kongehus' ældste læge.

København år 1672, den 2. januar
skriftligt overrakt.

Herefter forbedret og forfærdiget
til andengangs tryk, dette er sket
i år 1674, i oktober måned.

SUMMARY

Simon Paulli: Report over a Royal Riding Horse

Simon Paulli (1603-1680), born in Rostock, Germany: medical doctor in Wittenburg 1630, professor anatomiae, chirurgiae et botanicae at the University of Copenhagen 1643 to 1648 and afterwards until his death physician in ordinary to the King.

As the eldest regal physician S.P. was called in on December 11th 1671 to try to uncover the reason why a stallion in the Royal stables had become »as hard and stiff as a poker«. The horse was laid down by an anatomical knack (strangulation) and dissected. The dissection report is relatively clearcut and precise and, although this was not concluded by S.P. there can be no doubt whatsoever that the horse had been suffering from tetanus. Among other findings, S.P. pointed out the occurrence of larvae of *Gastrophilus* in the stomach and of a worm in the connective tissue, clearly the *Setaria equina* (*Abildgaard* 1789) described some 100 years later, and he also pointed out that he (intelligibly) could not find any gall-bladder in this horse. After this part he continues with an etiological part according to the principle: Firstly, S.P. supposes something, some pages later he substantiates it and after only a few pages more it is a fact. During this etiological part, S.P. moves far around in time, space and object. After a description of some human cases of nearly the same clinical appearance S.P. moves via saddling and care for the horse to the excessively inexpedient »French dressing« that the more or less modest young ladies (virgins), ladies and »other sorts of wedded wives« at this time were wearing

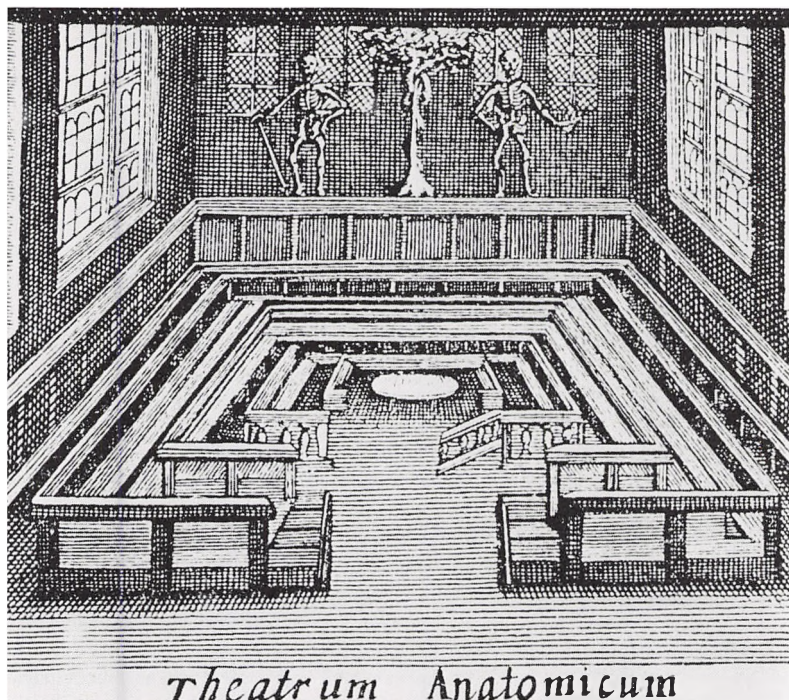
with subsequent risks for all kind of hopeless and incurable diseases, resulting in a complete inefficiency as mothers of infants. The main impression of the report is a reflection of S.P.'s firmness of principles, his strictly orthodox Lutheran point of view, his very strong respect for the King and the nobility, as well as an equally strong contempt for common citizens, his absolute respect for the anatomy as the fundamental principle of medicine, his avarice and his very rancorous opinion on persons thinking otherwise.

Concerning measures to protect the Royal horses from tetanus, S.P. does not find himself able to work out any directions and, therefore, as a completing of the report he implores the King to call in all (3) medical professors at the University and all physicians in Copenhagen to a symposium on this topic.

NOTER

1. Daniel PAULLI (1640-1684), søn af Elisabeth og Simon Paulli. Efter en kort skolegang i Danmark rejste han til udlandet for at studere men gik så i boghandlerlære. Efter sin hjemkomst blev han først leder af en herværende boghandel men blev hurtigt uenig med indehaversken og oprettede derfor i 1666 sin egen boghandel der ret hurtigt betegnedes som datidens største i København. Han var den første udgiver af danske aviser idet han fra 1672 udsendte »Extraordinaire Relations« der 2-3 gange ugentligt udkom med udenrigspolitiske nyheder. Fra 1675 udgav han ugeavisen »Dansk Advis«. Foruden sin boghandel i København var han indehaver af et forlag med trykkeri i Franckfurt a. M.
2. Simonis Paulli dixi = Simon Paulli har talt (og underforstået, ønsker ikke at tilføje mere).
3. HORATIUS, Flaccus Quintus (65 – 8 f.k.), romersk digter.
4. Livet er kort, men alderdommens ufuldkommenheder er langvarige. Citatet har Horats lånt fra Hippokrates, der i begyndelsen af sine Aforismer siger: Livet er kort, kunsten lang men erfaringen usikker og dette gør det vanskeligt at skønne.
5. HIPPOKRATES, græsk læge, født ca. 460 f.k. på øen Kos. Han nedstammede i lige linie fra Asklepios og derfor ifølge sin arv forud bestemt for lægegerningen. Han fik en grundig uddannelse i filosofi og medicin, og han underviste selv i perioden 427 til 410 i medicin i Athen. Mange af hans medicinske skrifter er ikke baserede på egne iagttagelser, men er fremkomne som såkaldte kritiske revisioner af de i Dianatemplet ophængte tavler over helbredte patienter.
6. En vitilitigatoribus er efter Cato en gæst der søger trætte ved en ubegrundet, nedsættende og dadlende tale, altså en skændegæst, chikanør.
7. Nykøbing slot anlagdes ca. år 1100 som en befæstet borg ved Guldborgsund og omkring denne borg groede Nykøbing Fl. op. I middelalderen benyttedes slottet ofte som kongeslot og efter reformationen blev Nykøbing kloster (et gråbrødrekloster) tillagt slottet som krongods. Frederik I.'s enke, dronning Sophie, fik såvel slottet som Nykøbing by i arv efter kongen. Ved Frederik II.'s død i 1588 overtog enkedronning Sophie slot og by som residens og dette kom til at betyde en kraftig opblomstringsperiode for byen. Det samlede krongods solgtes fra slottet i 1766 (p.g.a. den daværende meget kraftige finanskrisse, der især må tillægges de meget store rustningsudgifter i 1762). Nykøbing bystyre blev da tilbudt slottet mod vedligeholdelsespligt, men tilbudet blev afslået, hvorefter slottet solgtes til nedrivning.
8. Enkedronning Sophie var født i 1556 som datter af hertug Ulrik af Mecklenburg. 16 år gammel blev hun formælet til kong Frederik II. hvem hun fødte flere børn, bl.a. den senere kong Christian IV. 32 år gammel blev hun i 1588 enke og overtog Nykøbing slot og by som arv, og her residerede hun til sin død i 1631. Hun beskrives som et stort geni såvel i statsmandskundskab som i økonomi, også i privatøkonomi. Som hobby arbejdede hun med kemiske forsøg. Ved sin død var hun Europas rigeste dronning og efterlod sig en formue på over 2 mill. RD.
9. Olao BORRICHIO=Oluf Borch (1626-1690) var fra 1659 professor i sprog, botanik og kemi ved Københavns universitet og samtidig praktiserede han som læge i

Det anatomiske Teater i København ca. 1650.

byens bedste kredse. Han samarbejdede bl.a. med Niels Steensen og da denne påviste tårekirtlerne, påviste Borch tårekanalerne. Under en udenlandsrejse havde Borch en kærlighedsaffære med en prinsesse af Medici (omtalt af Chr. Winther i novellen »En Aftenscene«). Han forblev dog ugift til sin død, og for hans formue oprettedes stiftelsen Collegium Medicæum, der i dag er kendt som Borchs kollegium, St. Kannikestræde 12 i København.

10. Erkendelsen af at lægen nok gjorde sit det bedste men at helbredelsen især skyldtes Guds del af samarbejdet er sikkert en af lægekunstens ældste selverkendelser, men talemåden bliver almindeligvis lagt i munden på grundlæggeren af den franske kirurgi, prof. Ambroise Paré (1517-1590) der som valgsprog havde: Je le soignoy, Dieu le guarit. – En omskrevet form af denne talemåde – Nos remedia, Deus salutam (Vi giver lægemidlerne, Gud helbredelsen) benyttedes ofte af datidens apotekere og var derfor forståeligt nok en tid lang at finde i bomærket for Skandinaviens første apotek, det københavnske Svaneapotek, som grundlagdes i 1536. Da Alfred Benzon overtog apoteket 1. jan. 1849 var det dog allerede afskaffet, men findes den dag i dag som slagord på dørbjælker o.l. på flere andre af landets apoteker ligesom det også er

indhugget på grundstenen til Dronning Louises Børnehospital ved grundstensnedlæggelsen i juli 1877.

11. Medlem af den katolske menighed der med Matth. kap. 16, vers 18 som basis opbyggede dogmet om det pavelige Primat.
12. gammel skallepande.
13. Pfarrherr = sognepræst.
14. romersk meningsfælle.
15. Salmernes bog, 118. kap., vers 22.
16. Salomons ordsprog, 25. kap., vers 22.
17. Matth. 5. kap., vers 29.
18. Matth. 25. kap., vers 22-30.
19. SANTORIO SANTORIO var i perioden 1611 til 1624 professor i teoretisk medicin i Padua og derefter praktiserende læge i Venedig indtil sin død i 1636. Er kendt bl. a. for sine forsøg med at måle mængden af hudens transpiration.
20. PLATON (427-347 f.k.), oldgræsk filosof der i sin have (Akademia) samlede en skare af elever og tilhængere af hans specielle filosofi. Han var en tid lang fortaler for en ideologi der meget mindede om nutidens teoretiske kommunisme, men da han søgte at indføre denne statsform i Syrakus viste den sig helt uegnet under praktiske forhold og dette førte til hans forvisning fra byen.
21. GALEN, se side 80.
22. Mesterkok. I oldtidens Rom var mesterkockene ofte slaver som betaltes med en særlig høj pris og desuden nød en særlig anseelse samtidig med at de havde mange økonomiske fordele. Især den romerske feltherre Lucullus var kendt for sine opkøb af mesterkocke, heraf betegnelsen et lukullisk måltid for et ekstraordinært overdådigt måltid.
23. Publicus VIRGILIUS Maro (70-19 f.k.), romersk hofdigter der gennem hele Middelalderen var forbilledet for de episke digtere.
24. Kong Christian d. V. (regent 1670-1699).
25. Det må være hævet over enhver tvivl at den pågældende hingst har været lidende af stivkrampe.
26. At den meget lydige og underdanige Simon Paulli først efterkom den kongelige ordre andendagen efter at han modtog den skyldes alene at d. 10. december var en søndag.
27. De to kirurger var ikke direkte tilknyttede hoffet, men de var læger for adelsfamilier med nære relationer til hoffet. Philip Haquardt var således læge for den mecklenburgske adelsslægt Holstein, hvoraf en gren lige var tilflyttet Danmark. I det kongelige Biblioteks håndskriftssamling (Familien Holstein, Ledr. fol. 445) findes nogle lægeråd for medlemmer af familien Holstein givet af Philip Haquardt.
28. Selv om der nok i nogen grad undervistes i anatomi i København før Simon Paullis tid må han dog tilskrives æren for at anatomi blev et selvstændigt og relativt fastlagt studium, ikke mindst på grund af oprettelsen af Det anatomiske Theater. Dette oprettedes i årene 1641 til 1643 op ad Vor Frue kirkegård (hvor nu Vor Frue plads ligger), ved hjørnet til Nørregade. Bygningen var i 2 etager og stilen var hollandsk renaissance. Det indeholdt flere præparationsrum og opbevaringsrum samt en meget rummelig og veloplyst anatomisal i hvis midte der var et drejeligt sektionsbord

En i bly præget tessera der har tjent som adgangstegn ved en af Simon Paullis offentlige sektioner i 1645.

omgivet af fire rækker bænke, ordnede amfiteatralsk, endvidere var der en kongeloge med egen trappe fra et af forlokalerne. Både Paulli og hans efterfølger, Thomas Bartholin udførte her en række sektioner, ikke mindst af forskellige rariteter som f.eks. en hoffet tilhørende hane som overraskede ved at sætte et (dog ubefrugtet) æg til verden. Simon Paulli skeletterede derefter hanen, hvorefter skelettet blev indlemmet i Kongens Kunstkammer. Da Bartholin i 1656 afsluttede sin anatomiske karriere stod bygningen så godt som ubenyttet hen og forfaldt hurtigt, ikke mindst fordi Bartholin (som anatomer undertiden har for vane) lod sin tjener bryde en del af inventaret ned og bringe til sin private bolig. I 1728 under Københavns brand blev anatomiteatret lagt i grus ligesom de fleste af universitetets andre bygninger og blev ikke siden genrejst her.

Simon Paulli var ikke nogen stor anatom og han bragte ingen fornyelser i faget, men han var teknisk en meget dygtig og interesseret præparator (han var kendt over det ganske Europa for sin særlige teknik til fremstilling af smukke og hvide skeletter). Opførelsen af anatomiteatret var tilsyneladende et prestigeprojekt som tog hele Simon Paullis tid de første par år han var professor her, Ole Worm anfører således at der ikke engang blev sekteret en hund i de to år byggeriet stod på. Senere var hans sektioner i anatomiteatret de rene tilløbsstykker (hvilket også synes at have været tilfældet ved ridehestens anatomering). Sektionerne var dog især forbeholdt rangpersoner og i mindre grad de medicinske studerende. Det var nødvendigt at indføre en form for adgangsbegrænsning. Bartholin beretter således i tilslutning til en af Simon Paulli foretagne sektion i marts 1645 at: Ved alle universiteter har det fra gammel tid været skik og brug at tilskuerne til en sektion måtte løse en i bly eller pap præget Tessera (indgangstegn) og kun et begrænset antal blev ved forevisning af en sådan indladt i det anatomiske teater. Med rette holdtes således ungdommelige og gemene folk borte fra denne ærværdige sag. Betalingen for et tegn var en Unze eller 6 Mark Dansk.

29. Den fundne orm er *Setaria equina* (Abildgaard 1789). Denne orm gik helt frem til slutningen af det 18. århundrede sammen med flere filaria og filariabeslægtede orm under fællesbetegnelsen håorm, og selv om P. C. Abildgaards navn er blevet tilknyttet *Setaria equina* synes det dog også som om han har sammenkoblet flere orm under een betegnelse, *Gordius equinus*. P. C. Abildgaards beskrivelse findes i *Zoologia Danica*, bind 3, som i 1789 redigeredes af Abildgaard da den oprindelige forfatter til dette værks første to bind, teologen, juristen og zoologen Otto Frederik Müller (1730-1784) jo var død 5 år tidligere. I den optegnelse over den nyoprettede Veterinærskoles samling af spritpræparater som professor og 2. lærer ved Veterinærskolen, lektor ved botanisk have, inspektør over Danmarks flyvesand m. m. m. Erich Viborg i 1795 offentliggjorde figurerer ormen som *filaria equina*, men Viborg gør i en fodnote opmærksom på at dette og yderligere to præparater er af en »*Setoria*« (*corpus teres seteformis* = med langt, gedehårslignende legeme).

Betegnelsen *Gordius* er i dag sammen med *Mermithida* tilknyttet klassen *Nematomorpha*, nogle lange, trådfine orm som lever under varmere himmelstrøg. Larvestadiet af *Gordius* er at finde under huden på nogle vandinsekter, medens den voksne orm findes fritlevende i ferskvand, altså en levevis der med modsat fortegn meget minder om Guineaormens og indtil begyndelsen af dette århundrede skete der da også en hel del sammenblandinger i beskrivelserne af disse to typer orm.

30. Altså et tilsyneladende normalt hesteoment.

31. Simon Paulli var ikke blot en flittig men også efter datidens målestok en anmassende anatomistuderende hvilket bl. a. fremgår af et brev som han d. 23.-11.-1625 sendte til rådet i Rostock by og hvori han på vegne af samtlige mere end 20 medicinske studerende i Rostock hvoraf mere end 6 var børn af Rostock by, anmodede om at liget af et fruentimmer der havde taget sit liv i fængslet, i stedet for at det af rådhusbetjenten skulle slæbes hen og begraves bag galgen til ingen nytte, så kunne blive overladt til studenterne til anatomi og derved tjene til fremme af den medicinske kunst og af studenternes evner. Rådet afslog dog denne anmodning »da der ikke var nogen doctor blandt dem«.

32. Manglen på galdeblære hos hesten synes altid at komme bag på humanmedicinerne. Det kan således nævnes at daværende professor physiologiæ ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole ca. år 1940 tilkaldte professor pathologiæ samme sted for at fremvise et tilfælde af medfødt galdeblæremangel hos en hest. Bemærkningen viser iøvrigt at Simon Paulli ikke havde kendskab til Carlo RUINI. Denne var født i Reggio i sidste halvdel af det 15. århundrede og døde i Bologne i 1530. Han var retslærd og underviste i jura ved flere italienske universiteter, dog især Bologne universitet. Ved siden af praktiserede han som læge og han udarbejdede et skrift om hestens anatomi, men dette værk: *Anatomia del Cavallo*, blev først udgivet 68 år efter hans død, nemlig i Venedig i 1618. I værket findes en beskrivelse af hestens lever og en tydelig angivelse af hestens mangel på galdeblære.

33. Fundet er *Gastrophilus*larver. Omtalte steenorm (også murorm, murbrækker, stenbrækker) er bænkebidarten *Porcellio scaber*.

34. Den usædvanlige størrelse af hjertet må ses på baggrund af at det tydeligt er Simon Paullis første hestesektion og han derfor sammenligner sine fund med tilsvarende forhold hos menneske og kvæg. Den relative hjertevægt hos et voksent menneske er

- ca. 0,45 til 0,5 % af legemsvægten og lignende tal gælder for kvæg. Hos hest derimod ca. 0,8 % og er der tale om en hest der i længere tid har været i hård træning, hvilket meget vel kan tænkes her, er den relative vægt ikke sjældent 1,0 til 1,3 %.
35. Datidens anatomer skelnede ikke nøje mellem begrebet sene og muskel ligesom de også ofte henførte kar og nerver (spændårer) under begrebet sener.
  36. Der er her under eet tale om gl. parotis, gl. mandibularis og hele gruppen af de små lnn. mandibulares.
  37. OCTAVIUS, Cæsar, var gift med Julius Cæsars søsterdatter Atia og havde med hende sønnen Cajus Julius Cæsar Octavian som Julius Cæsar der ingen ægtefødte sønner havde, adopterede og som senere blev kejser under navnet Augustus.
  38. AUGUSTUS (63 f.k.-14 e.k.). Navnet der betyder den ærværdige og ophøjede tillagdes år 27 f.k. kejser Cajus Julius Cæsar Octavian som hædersnavn. Augustus søgte at genoprette ældre tiders tugt og sædelighed i Rom, men blev på væsentlige områder hindret heri, ikke mindst af sine tre hustruer: Clodia (Lesbia) der beskrives som bundfordærvet; Scribonia som ikke selv var nogen dydsdragon og som fødte ham datteren Julia der i usædelighed langt overgik Clodia; og som den tredje Livia Drusilla der især havde specialiseret sig i raffinerede (kemiske) metoder til fjernelse af politiske modstandere og efter alt at dømme også af ægtemænd.
  39. CAJUS SUETONIUS (70-140), romersk historieskriver, kendt bl.a. for »De vita Caesarum« der omhandler Cæsar og de 11 første romerske kejsers liv.
  40. Orm (Aarm, Worm) er nok en af de ældste og mest alsidige sygdomsbetegnelser hos husdyrene helt frem til det 17. århundrede. Den dækkede ikke blot det zoologiske begreb orm, men også en række betændelsestilstande samt lidelser med mere ukendt ætiologi. Enkelte af disse betegnelser har overlevet op til vor tid (ringorm, springorm) men de fleste er afløst af andre og mere dækkende navne og derfor forlængst gået ud af sprogbruget (bovorm = bringebyld, hjerteorm = hjertekeoagel, orm i øret = svinets mellemørebetændelse, orm i hovedet = dødkuller, nakkeorm = nakkemus, nakkefistel (også kaldet blæsende orm mellem ørerne) o.s.v.). Juli måned blev ofte betegnet som ormemåned.
  41. Tentorium osseum.
  42. PETRONIUS Gaius (ca. 20 f.k. til 66 e.k.). Han var smagsdommer (arbiter elegantiarum) for de forskellige fornøjelser som foregik ved kejser Neros hof. Han skrev satiriske værker på et naturligt sprog og med megen vid, bl.a. romanen Satyricon hvori nævnte Quartilla forekommer.
  43. Mygenkikers = aljebeskuer. Man nøjedes dog ikke med at betragte urinen. I 1673 beskrev den engelske læge Th. Willis urinenes søde smag ved sukkersyge.
  44. Petrus FORESTRUS (Pieter van Foreest, 1522-1597) er blevet betegnet som Hollands Hippokrates. Han var ligesom andre videnskabsmænd på den tid vidtberejst og han har efterladt sig mange arbejder, heriblandt en detaljeret beskrivelse af konservering af kadavere, et arbejde der modificeredes til en metodik til balsamering af Roms øverste bisper og paver.
  45. Om uvederhæftige urinundersøgelser.
  46. (som man efter nyere latinsk benævnelse eller måske at foretrække, nyere betegnelse kan kalde Urinatores, hvis diktatoriske meninger imidlertid ikke ophidser mig) – Urinatores betød på »gammel« latin en dykker.

47. Asperæ arteriæ, egentligt et kar med et (til stjernerne) ophøjet arbejde. Navnet arteria kan føres tilbage til den ptolemæiske skole i Alexandria (ca. 300 f. k.) hvor man anså pulsårerne for at være luftførende, idet de modtog luften, spiritus vitalis, fra lufttrøret og transporterede den ud i organismen.
48. På Simon Paullis tid var de danske universitets- og akademianliggende i højeste grad præget af dynastiet Bartholin, der havde familiemedlemmer inden for alle universitetets undervisningsretninger, dog med hovedvægten inden for teologi og medicin. Dynastiets grundlægger var Caspar Bartholin d. ældre (1585-1629). Han var oprindelig teolog men blev i 1613 professor i medicin ved universitetet. Han udgav flere lærebøger i anatomi, filosofi og naturkundskab. I en periode fungerede han tillige som professor teologiæ. Han døde i 1629 af en »på Sjælland grasserende pest- og blodsot« og han efterlod sig 6 sønner, hvoraf de 4 blev professorer ved Københavns universitet, heraf to i medicin, nemlig Thomas B. og Rasmus B. Caspar Bartholin var gift med en datter af den medicinske professor Thomas Fincke, der ved sin død 1656 som 96-årig stadig var medicus primus ved universitetet, og han var besvogret med prof. medicinæ Ole Worms, prof. teologiæ Hans Rasmussen Brochmand samt dr. Jørgen Fuioren.

Thomas BARTHOLIN (1616-1680) var som faderen oprindeligt teolog men interesserede sig overvejende for det medicinske studium og her især for anatomen, og han blev efter en længere udenlandsrejse professor i matematik ved Københavns universitet i 1647, og året efter afløste han Simon Paulli som professor anatomiæ hvorfor denne måtte tage midlertidigt arbejde ved universitetet i Rostock. På grund af sygdom opholdt Thomas Bartholin sig meget af sin tid på gården Hagested ved Holbæk. Blandt hans berømteste arbejder er hans undersøgelser over de lymfatiske kar, et arbejde han påbegyndte under et længere ophold i Leyden (undersøgelserne blev foretaget på hunde da menneskekadavere hørte til sjældenhederne i Leyden på den tid). De sidste 5 år af sit liv virkede Thomas Bartholin som højesteretsassessor.

Rasmus Bartholin (1625-1698) havde en meget afgørende indflydelse i universitetskredse, bl. a. på grund af hans stilling som kanceliråd og etatsråd. Han blev i 1656 professor i geometri ved Københavns universitet og året efter i medicin. Han var tillige astronom og højesteretsassessor, men er vel nok i dag især husket for sine fysiske undersøgelser og her først og fremmest opdagelsen af lysets dobbeltbrydning i den islandske kalkspat.

Casper Thomassøn Bartholin (1655-1738) var søn af Thomas Bartholin. Da han var 13 år gammel (altså samtidig med at kong Frederik III. hjemkaldte Niels Steensen til professoratet i anatomi, se side 93) udkom en disputats i Casper Thomassøns navn, men Thomas Bartholin måtte dog hurtigt erkende paterniteten hertil. 19 år gammel blev han i 1674 professor i filosofi og kort tid senere i fysik og 1680 tillige i medicin. Også han var en habil anatom og blandt hans anatomiske arbejder kan især nævnes hans undersøgelser over kirtler. Hans navn er da også knyttet såvel til kirtlerne i kvindens kønsorganer som til den store udførselsgang fra tungespytkirtlerne.

49. Karakteristisk for den loyale Simon Paulli nævner han i en tid der endnu var præget af det smertelige nederlag i svenskekrigen med den påfølgende Roskildefred i febr. 1658 overhovedet intet om den svenske anatom og botaniker Ole Rudbecks

samtidige arbejde over lymfekarrene (*Exercitatio anatomica exhibens ductus novus hepaticos aquosos et vasa glandularum serosa*, Westerås, 1653) og Rudbecks brevstrid med Bartholin om prioriteten på lymfekarrenes opdagelse. Ligeledes på trods af at han flere gange taler om mælkeårerne (*vasa lactiferos*) er det tilsyneladende undgået hans opmærksomhed at disse kar allerede var beskrevet af Herofilos og Erasistratos knap 300 år f.k., den sidste observerede dem i krøset hos en ged der umiddelbart før bughulens åbning havde drukket mælk, og derfor resonnerede han at mælken direkte optoges fra tarmen via disse (*kylos*)-kar. Hele æren for lymfekarrenes opdagelse forblev derfor i familien hos svoger Bartholin.

50. Mikkel (Michael) LYSER stammede fra Leipzig og påbegyndte sit medicinske studium der, men fuldendte det i København. Han blev prosektor hos Thomas Bartholin og han havde gennem sit fine præparationsarbejde en ikke uvæsentlig andel i Bartholins opdagelse af de lymfatiske kar. Lyser blev creeret doctor i Padua, men vendte derefter tilbage til Danmark hvor han nedsatte sig som praktiserende læge i Nykøbing Fl. hvor han forblev til sin død i 1660. Blandt hans kendteste arbejder er en »Håndbog i teknisk anatomi«.
51. William HARVEY (1578-1657) var født i Folkstone, England, men studerede hos Fabrizio i Padua. Herfra vendte han atter tilbage til England i 1602 hvor han fortsatte sine studier i Cambridge. I 1607 nedsatte han sig som praktiserende læge i London ved hvis universitet han ansattes som professor i anatomi og kirurgi i 1616. I 1619 udgav han sine første teorier om blodets kredsløb, men først i 1628 udkom hans hovedværk herom. Harvey blev livlæge for kong Jacob d. 1. og derefter for kong Carl d. 1., og efter dennes henrettelse trak han sig helt tilbage til privatlivet. Hans store samling af medicinske skrifter gik for største delen tabt, dels ved Londons plyndring under Cromvelt, dels ved en brand i hans privatbolig, ligeledes under borgerkrigen.
52. Italia ab Aquapendenta, den store italiener fra Aquapendente, dette pseudonym dækker over navnet Girolamo FABRIZIO (Hieronymus Fabricius) (1537-1609). Han var født i Acquapendente i pavekirken (kirkestatens) store landområder nord for Rom. Han studerede anatomi i Padua og blev professor i anatomi og kirurgi der i 1565. Fabrizio offentliggjorde sine undersøgelser over veneklapperne i 1574. Flere forfattere har senere postuleret at munken Fra Paolo Sarpi (senere kendt som generalprocureur (offentlig anklager) i Venedig), der studerede hos Fabrizio var den egentlige opdager af veneklapperne. Hverken Sarpi, der på den tid var 19 år, eller andre af Fabrizio's samtidige elever har dog nogensinde bestridt, at opdagelsen var gjort af Fabrizio.
53. David CHYTRÁUS (1530-1600), en af de mest ansete teologer ved det rettroende lutheranske universitet i Rostock. Han var forfatter af en meget anvendt latinsk grammatik.
54. Citat fra Horats *Ars poetica*.
55. Klaudios GALEN (131-203) var født i Pergamon i Lilleasien, studerede først matematik og arkitektur hos faderen, Nikon, og derefter medicin i Smyrna, Korinth og Alexandria, og hans specielle interesse var anatomen. År 165 kom han til Rom hvor han hurtigt vandt stor anseelse, ikke mindst inden for det romerske kejserhof. Efter en vis tilpansningsperiode der især skyldtes misundelse blandt andre romerske

læger tog han varigt ophold i Rom hvor han delte sin tid ligeligt mellem anatomiske studier, forelæsninger og privatpraksis. Han havde en meget stor litterær produktion (over 500 ruller) men en stor del af disse gik tabt ved en brand i Fredens Tempel under kejser Commodus. (Rullerne opbevaredes der på grund af Galens status som æresborger i Rom). Den del der reddedes var af en så stor værdi at disse skrifter i de næste ca. 1400 år kom til at udgøre den væsentligste rettesnor for datidens læger, endog i så høj en grad at det blev anset for formasteligt og undertiden ligefrem strafbart at udtrykke tvivl om Galens ufejlbarlighed.

56. »Den spottende, ironiske«.
57. Opdagelser vedrørende blodets kredsløb, mælkeårer, lymfesystemet og veneklapperne.
58. Skørbug. I middelalderen forekom denne lidelse især blandt søfolk der i lange perioder var hensat til at leve af stærkt saltede eller røgede kødvarer. Af lidelsens symptomer hæftede man sig især ved gummernes bløde og svampede konsistens, hvorfor lidelsen i det nordlige Europa da også blev kaldt Skorv (skurv, svamp). Navnet latiniseredes til scorbutus for igen i folkemunde at nationaliseres, på dansk således til skørbuk eller skørbug (ordet »skør« genfindes f.eks. i skørhat = skurvhat = paddehat). Humant drejede det sig dengang om samme sygdom som i dag og rent empirisk havde man da også opdaget at selv meget fremskredne stadier kunne helbredes ved indgift af store mængder grønne blade fra (den C-vitaminrige) Læge-kokleare (skørbugsurt).

Også hos husdyrene forekom betegnelsen skørbug, men her dækkede den over nogle lidelser i mundhulen af en helt anden ætiologi. Hos hest drejede det sig almindeligvis om den hos plage af og til forekommende svulst af den hårde ganes slimhinde, så denne vulstagtigt vokser under niveau af fortændernes riveflade. Lidelsen der også betegnes tandskjul eller skjøl bliver på norsk som regel betegnet skørt. Hos kvæg repræsenterede skørbug en ikke så veldefineret mundbetændelse, muligvis har der ind imellem været tale om mund- og klovesyge thi: Kvægets skørbug følges ofte af den slemme klovesyge.

59. ... henviser til min firebinds botanik (hans Flora danica eller Urte- og Lægebog) sidste Strassburger udgave, i omtalen af Stor svaleurt, anden klasse, side 46 og følg. – Før Linné omtalte man to arter af svaleurt, den her nævnte store samt den lille der i dag betegnes vorterod. Navnet Chelidonium kommer af det græske Khelidon = svale. Aristoteles anfører at de voksne svaler henter blomsterblade af Ch. og anbringer disse på øjnene af deres unger når ungerne er lidende af øjenbetændelse, deraf navnet.
60. Charles le SAGE indvandrede til Danmark i 1646 og blev livbartsvær først hos kong Christian IV og derefter hos kong Frederik III. Han har muligvis haft en virkelig uddannelse som kirurg.
61. Dette fromme ønske er ikke blot et udslag af Simon Paullis stærkt religiøse sindelag, men faktisk også et led i datidens kirurgiske arbejde. Den kendte neapolitanske læge og kirurg, Severinus, der bl.a. i 1644 var lærer for Th. Bartholin, fremfører (som den første) den smertestillende effekt ved pålægning af sne ved mindre, overfladiske indgreb, men : »ved større operationer har dette ingen gavn, her må man i stedet gå i forbøn for patienten«.

62. Johannes evang., 2. kap. vers 1-11.
63. Matth. -, 8. kap. vers 23-27.
64. Matth. -, 14. kap. vers 29-33.
65. Lucas -, 5. kap. vers 4-8.
66. Prof. Esaias 63. kap. vers 16.
67. De i dette afsnit benyttede citater er hentede fra 1. Korintherbrev, i det væsentligste fra 3. kap., vel nok med en vis skelen til, som nævnt i forordet, at en fornem Sacrificus prøvede at frelse Simon Paulli's sjæl til gengæld for veludført og gratis lægegerning. (Paulisk, cephisk og apollisk hentyder henholdsvis til apostlen Paulus, til apostlen Peter (kefas = petros = klippe) samt til Johannes Døberens discippel Apollos der som den første forkyndte kristendommen i Korinth).
68. Født i det nordtyske landdistrikt Schwerin.
69. Jesus SYRACH (Sirak), jødisk skriftklog fra ca. år 200 f.k., der som en parallel til Salomons Ordsprog skrev sin Visdommens Bog, der nok hører til blandt de mest omdiskuterede af Det gamle Testaments apokryfe canons.
70. En der har sin næse alle vegne.
71. Det renlinede samfund af lærde.
72. Paradoxum = en tilsyneladende urimelig påstand
73. I sin »Commentario de febris malignis« har Simon Paulli et helt kapitel om »den dårlige citron« hvor han på sin sædvanlige overbevisende måde redegør for de ætiologiske forhold vedrørende den af citronen fremkaldte meget giftige feber.
74. Aristoteles siger: Hjertet er livets brønd og sjælens bolig, derfor har det hæderspladsen midt i brystkassen og af dets størrelse og beskaffenhed kan man aflæse individets karakter. De ufølsomme har et fast og hårdt hjerte og et stort hjerte tilhører et fejt individ hvilket man ser af at hare, hjort og mus har store hjerter. Mænds hjerter er varmere end kvinders, og hos mænd, hvis hjerte fra fødslen af har været særligt varmt ses et hårrigt bryst. Sådanne personer er tilbøjelige til at være vredsindede og dumdristige. Denne opfattelse holdt sig også frem i det 17. århundrede og deltes bl.a. af Thomas Bartholin, der kraftigt blev understøttet heri af den københavnske læge dr. Lucitanus. Ved sektion af en stratenrøver der »over al måde var hidsig, forslagen og vredagtig« og som bl.a. af disse grunde endte sin karriere i galgen fandt Lucitanus ikke blot et kraftigt behåret bryst men også at selve hjertet var besat med hår.
75. Forøget blodfylde især i venerne (venestase).
76. Aurelius Cornelius CELSUS levede i Rom omkring år 0. Han udgav flere medicinske værker og blandt disse har især de kirurgiske afsnit i »De medicina« haft stor betydning for udviklingen af middelalderens lægekunst. I lighed med de fleste af datidens romerske medicinere dyrkede han ikke selv det anatomiske studium, men i sine værker udtrykker han stor agtelse for denne disciplin.
77. Jean RIOLAND (1577-1657) var blandt flere andre embeder også lærer og prosector i anatomi ved universitetet i Paris. Ligeledes var han livlæge for Marie af Medici og fulgte frivilligt hende i landflygtighed til England hvor han fik et nøjere kendskab til og samarbejde med W. Harvey og fulgte med i nogle af dennes første forsøg på en bevisførelse for blodets kredsløb.
78. Egentligt stedet for hede uddunstninger.

79. Malabar og Koromandel er henholdsvis vest- og østkysten af Dekanhalvøen (Forindiens sydspids).
80. Den blæreorm »som er trådt ud af huden« er sandsynligvis Guineaormen (*Dracunculus medinensis* (Linnæus 1758)). Denne op til en meter lange, trådynde orm forekommer i de fleste tropiske og subtropiske egne af jorden, bl.a. også i Sydindien. Ormen er oftest lokaliseret i det subkutane bindevæv, distalt på benene, og ud for ormens hoved dannes en lille pustel eller blære. Da hunkønsåbningen sidder helt oppe under hovedet vil enorme mængder larver udgydes når det pågældende sted kommer i vand. Den fikse og behændige metode som de indfødte mange steder gennem århundreder har anvendt til fjernelse af ormen gennem en forsigtig og gradvis oprulning af denne på en pind samtidig med at man gyder koldt vand på stedet blev tidligere af forskere anset for at være introduceret af Moses (4. Mosebog, 21. kap. vers 5 og følgende) idet man postulerede at sarafslangerne (af hebraisk, saraph = brændende) eller som de hedder i ældre engelske og tyske bibeludgaver, fiery serpents, henholdsvis vyerige slangen, som Herren straffede israelerne med da de var blevet ekstraordinært ulydige under ørkenvandringen, skulle være identiske med Guineaormen og den af Moses fremstillede kobberslange på den kløftede gren skulle så i virkeligheden være at betragte som en kurativ anvisning. Da afstraffelsen jo fandt sted under ørkenvandringen er det vel nok mere sandsynligt at tænke på angreb af Mermathida (Cabbage snakes) hvis larvestadie lever i græshopper men som i visse tilfælde kan give falske infektioner hos menneske og husdyr med symptomer der meget ligner angreb af Guineaormen.
81. En der lærer urimelige påstande.
82. Heftigt feberanfald.
83. heftig, farlig.
84. En som regel ensidig spasme i m. cutaneus labii og/eller i pars triangularis platysmatitis. Tilstanden er på det nærmeste identisk med risus sardonicus som kendes hos heste med stivkrampe.
85. MÖINICHEN, Henrik, bedst kendt som den der i 1654 (i et år hvor der var usædvanlig mangel på tyveknægte og følgelig også på sektionmateriale) hjalp Thomas Bartholin med at erhverve liget af en stærkt afmagret norsk skrædder og sektere samme. Sektionen fandt sted 4 timer efter sjælens afgang og i ligets mesenterium og ligeledes tæt ved leveren fandtes duefjerpenne-tykke kar fyldt med klart vand. Hermed var bevist at også mennesket besad de to år tidligere hos dyrene påviste lymfekar.
86. Den tyske sygdomsbetegnelse Fiebel (Fiefel) menes at være afledt af den franske betegnelse Les avives (hævdede mandler hos hest) og af den tilsvarende romerske betegnelse vivola som bl.a. kejserlig overmarskal hos Frederik Barbarossa, Jordan Ruffus, benyttede i sit arbejde *De medicina equorum*. På Simon Paullis tid omfattede betegnelsen enhver hævelse i omgivelserne af ørespytkirtlerne, således også hvad der i dag forstås ved kværkeabscesser i lnn. parotidei (fibelorm). Navnet blev også knyttet til visse kolikformer, først af mere uspecifik karakter men senere nærmere knyttet til begrebet kværke, således omtaler Viborg (1801) fibelkolik og kværkekolik som en kolik der falder sammen med en hævelse i ørespytkirtlen. Ligeledes fra ca. samme tid ses i Lommebog for Kudske (1786) at »Fiebel er mere en indbildt syge og

består ej i den hævelse som sætter sig i kirtlen bag øret men i en mavepine hvorved hesten ofte kaster sig«.

87. Kværke omfattede dengang kun betændelse i kværken (kværkeorm). Kværke er oprindeligt et maritimt begreb for den indvendige vinkel i et stykke knættømmer og er senere synonymt anvendt for den tilsvarende vinkel i halsen, altså vinklen i svælgstruberegionen.
88. *M. deltoideus* udspringer hos mennesket fra *spina scapulae*, fra acromion og fra *clavicula* og kommer således til at ligge tildels foran *plexus brachialis* som så sandsynligvis er identisk med »de mange over al måde ømfindtlige *tendinæ*«.
89. Den evige bevægelse i Lilleverdenen. Mikrokosmos var hos Paracelsus selve mennesket i modsætning til Makrokosmos som omfattede hele universet.
90. På grund af at lærestolene i kirurgi de fleste steder i Tyskland var samordnede med lærestolene i anatomi ligesom også tilfældet var i København.
91. Den ventrale bugvæg.
92. Indvolde.
93. Venedig har siden det 15. århundrede i lighed med Marseille været kendt for sin specielle gode sæbe som laves ud fra olivenolie af 2. presning og vegetabilsk soda (potaske) som fremstilles ved udludning af asken fra forskellige brændte planter.
94. HANNIBAL (247-183 f.k.), karthagisk feltherre der, trods sin store strategiske begavelse, uden held forsøgte at erobre Rom i årene 218-211. Det var som indledning til dette felttog at han førte sine krigselefanter over Lille-St. Bernhard-passet i alperne.
95. CICERO, Marcus Tullius (106-43 f.k.), romersk forfatter og statsmand. Han var meget lærenem og en stor begavelse rent oratorisk men meget overfladisk. Han fortæller at en filosof ved navn Phormio, om hvem der i øvrigt ikke kendes andet, i Hannibals nærhed udtalte sig meget sikkert om strategi, hvorefter Hannibal kaldte ham en lallende olding. Derfor bruges navnet Phormio ofte som betegnelse for en tør og bedreviddende teoretiker.
96. ZOLIUS (400-330 f.k.), oldgræsk filosof og lærer i retorik. Han skrev et kritisk værk om Homer og fik herfor tilnavnet Homeromastik (Homernedrakkeren).
97. Citat fra Horats' *Ars poetica*.
98. TARENTS, Publicus Afer (185-159 f.k.). Romersk komedieforfatter (navnet Afer hentyder til at han som karthagisk slave blev bragt til Rom). Hans komedier var ofte meget sentimentale og af ringe æstetisk værdi.
99. Måneskulpe (Lunaria) = Judaspenge.
100. Generalstaten (De Heeren Staten) var repræsentanterne for hver af de 7 provinser i Den nederlandske Republik. Efter 1593 mødtes disse repræsentanter i Den Haag. I 1621 var den hollandske statsgeneral prins Mauritz af Oranje. Denne repræsentation er ikke at forveksle med den i 1814 oprettede 2-kamrede folkerepræsentation i Holland som bærer navnet De Staten Generaal.
101. Hold eders hoved og fødder varme – spis mætte eders tarme, hold eders bag-døre åbne – så behøver i ikke at gå efter læge.
102. Medens Simon Paulli i det følgende især angriber kvindernes påklædning savnedes der ikke fra anden side kritik af mandsdragten. Således ses i *Acta Consistorii Hafniæ*, 1645 (Altså kort efter at Simon Paulli var blevet udnævnt til professor i

København): ... Herudover lod samtidig velbemeldte rigets kansler bemærke at både han og andre gode mænd havde den største mishag i den nymodens dragt som studenterne bar til andres forargelse. Da bispem hertil svarede at han fandt at den største del af dette nymodens bestod i at såvel bukser som trøje var helt luvslidte og undertiden revnede så både han og andre godtfolk i Akademiet måtte komme dem til undsætning så de kunne få bødet tøjet, trak den gode herre det hårdere op og af kristen iver som biskoppen ikke kunne andet end bemærke talte han mange ord om deres remme og silkebånd og knæbånd og andet som han dog sagde han ikke altsammen kunne huske. Hvortil han replicerede at universitetet hvert år måtte ved offentlig bekendtgørelse alvorligen forbyde al luksus i påklædningen sammen med al anden uskikkelig, den gode herre formenede dog at det ikke var nok at forbyde, man måtte også i gerning bevise at man overholdt forbudet. – Rigets kansler var Just Høg, ifølge Holberg datidens bedst begavede adelsmand, bispem var Jesper Brockmann hvis navn som postilforfatter Holberg også var med til at slå fast bl.a. i Jeppe på Bjerget.

103. Kommentarer til misbrug af tobak og teblade.
104. Publicus Cornelius TACITUS (55-120), romersk historieskriver. Hans bedst kendte arbejde er nok det topografiske værk »Germania« med meget vigtige oplysninger om det germanske folks levevis omkring år 100.
105. Ordsprogenes bog, 31. kap. vers 10-31.
106. »Indskydelser«, Hadrian Junius, se side 90.
107. Simon Paulli fra forrige århundrede. Superintendent eller superattendent (tilsynsmand) var navnet på de gejstlige der efter reformationen erstattede de katolske biskopper.
108. På opfordring af sin svoger og sin svigerfader rejste Kong Frederik II i 1579 til Mecklenburg med hele sin hofstab for der at deltage i et møde med mange betydende tyske deltagere som skulle diskutere religionssager. Et af spørgsmålene var at tage stilling til den enhedsformel, formula concordia, som i 1577 var udfærdiget for at afslutte de bitre stridigheder som efter Luthers død var opstået blandt de lutheranske gejstlige. Ved mødet vandt Simon Paulli sen. (der ligesom sin sønnesøn var meget ortodoks lutheraner) fuld støtte for sine synspunkter hos kong Frederik II, og denne erklærede at konkordialformularen aldrig ville blive indført i Danmark, et synspunkt der iøvrigt var medvirkende til at professor theologiz Niels Hemmingsen, der af ortodokse lutheraner beskyldtes for at være pseudocalvinist, samme år fik sin afsked fra Københavns universitet.
109. Marie besøgsdag, 2. juli. Lucas evang. 1. kap. vers 39. (Men, vers 56, Marie blev dog hos Elisabeth i tre måneder før hun igen vandrede hjem til sit hus).
110. »Omsorg for husvæsenet« af Johan Mathes, tidligere sognepræst i Joachimsthal, en lille by ca. 80 km nord for Berlin.
111. De i digtet forekommende personer er:
THOBIAS, beretningen om den fromme Tobias stammer fra Det gamle testaments apokryfe bog, Tobia. Efter denne sender den syge og blinde Tobias den ældre sin søn Tobias den yngre ud for at skaffe penge til familiens underhold. På rejsen får Tobias følgeskab af en vandrer som viser sig at være englen Rafael. Ved Rafaels hjælp får den fromme Tobias såvel penge som en god og from hustru og

han skaffer sluttelig sin blinde far helbredelse ved hjælp af en fiskegælle. H. C. Andersen har tilsyneladende modelleret figuren Den taknemmelige Døde fra eventyret »Rejsekammeraten« over samme motiv. ZAKARIAS blev stum som et tegn fra ærkeenglen Gabriel på at hans hustru Elisabeth trods sin meget høje alder skulle føde ham en søn (Johannes Døberen, Lucas evang. 1. kap. vers 20 og følg.).

JESABEL var gift med kong Akab, hun var født prinsesse af Tyrus og beskrives som Det gamle testaments profeters argeste og mest hensynsløse modstander. Efter kong Akabs død dræbte kong Jehu af Israel Jesabels søn, kong Joram og fik Jesabel styrtet ud af vinduet og ned i slotsgården hvor hun blev trampet ihjel af heste, hvorefter hendes lig på det nærmeste blev ædt af hundene. Jesabel er en gennemgående bifigur i Kongebøgerne fra 1. Kongebogs 16. kap. til 2. Kongebogs 9. kap.

HERODIAS var gift med Herodes Antipas (der ved magt havde taget hende fra sin broder Filip). Ud fra et nøje kendskab til hendes mands svage sider lod hun sin datter af første ægteskab (Salome) danse De syv slørs Dans for sin stedfader og onkel på dennes fødselsdag og fik derved udvirket at Herodes lod Johannes Døberen henrette (Matth. 14. kap. vers 3 og følg.).

ABIGAIL hindrede ved hjælp af sit blide og ydmyge væsen David i at angribe og dræbe hendes mand, karmeliten Nabal. Da Nabal meget belejligen dør af et slagtilfælde 10 dage senere ægtede David hende (Første Samuel-bog, 25. kap.).

112. Vædderen (Aries) er Zodiacus, dyrekredsens, første tegn og ved forårsjævndøgn (21. marts) er det her solen træder ind i dyrekredsen.
113. Den lange eller store Amagerbro er den nuværende Knippelsbro der i 1619 byggedes ud for Nybørs og Brogade. Navnet Knippelsbro er undertiden henført til rådmand Hans Knip, Christianshavn, men reelt betyder det en bro belagt med knipler, d.v.s. bjælker. Den bro der i dag bærer betegnelsen Langebro blev første gang bygget i 1686 som en 145 m lang træbro.
114. NARKISSOS, en oldgræsk sagnskikkelse, var en ualmindelig skøn ung mand hvis største svaghed var at han var uimodtagelig for enhver form for kvindelig charme og i stedet forelskede sig i sit eget spejlbillede som han opdagede i en kilde. Som straf herfor paralyserede kærlighedsgudinden Eos ham så han tilsidst døde på stedet og udskiftedes med en lilie. Bjergnymfen Echo led i den grad af forsmået kærlighed til Narkissos at hun helt tærede hen så kun hendes stemme blev tilbage. APOLLINO = den lille Apollo. Er også navnet på en i Uffizierne i Firenze værende lille marmorfigur af en (græsk) drengeskikkelse af meget stor skønhed.
115. Sammitterplyds (samterplyds) = fløjlsplyds, d.v.s. plyds med kort luv.
116. Dyveldræk (Gummi resini asa fœtida) er en gummiharpiks fra forskellige ferularter. Ordet dyveldræk er plattysk og betyder djævelsmøj på grund af præparatets modbydelige stank.
117. Tør, hvidlig hundemøg.
118. Consalvo Fernandez de Cordoba y Aguilar (Il gran capitano), spansk hærfører (1443-1515). Han blev vicekonge af Neapel og han var organisatoren af det i det 16. og 17. århundrede berømte spanske infanteri.
119. Skybalon (græsk) = fejeskarn, snavs, gadesnavs.
120. Th. Bartholin: Epistolarum medicinalium a doctis vel ad doctos scriptarum centu-

riæ I-IV, Hafniæ 1663-1667. Der kan vist ikke herske tvivl om at Simon Paullis gentagne angreb på de »pengegriske« apotekere har sin årsag i en tidligere kontrovers. Da Paulli i 1645 blev Stadsfysikus tillagdes der ham ved siden af professorgagen en årlig løn på 200 Rdlr. som udbetaltes af Københavns kæmner, men dette fandt Paulli var for lidt, så han forlangte at også apotekerne skulle hjælpe til ved at subsidiere ham med 500 Imperialer årligt samt med fri medicin, papir og blæk etc. for sig og sin familie. Hertil svarede apotekerne at det ville være uhørt om de skulle svare løn til en person når de hverken forlangte eller trængte til hans hjælp.

121. PETRONIUS, se side 78.
122. Davids salme nr. 144, vers 12.
123. Gajus Valerius CATULLUS (84-53 f.k.), romersk digter der især gjorde sig bekendt for de festkvad han digtede til sine venners bryllupper. Det her citerede er indledningsverset til 62. sang.
124. HYMENÆUS, græsk bryllupsgud. Han var søn af vinens gud Dionyses og kærlighedens gudinde Afrodite (fordi vin og kærlighed ifølge græsk overbevisning var bryllupsglædens naturlige forudsætning).
125. Det var karakteristisk for Simon Paulli at han, når han ønskede at udtale sig om ting der tangerede grænsen til datidens sømmelighed, så lod han det ske i form af citater fra de gamle, uangribelige klassikere. Samme evne var ikke tildelt sønnen Holger Paulli (1644-1704). Denne uddannede sig inden for handelen og blev bogholder i Vestindisk-Guineisk Selskab (der bl.a. forestod den såkaldte trekantsrute – omtrent tomt til Afrikas vestkyst, herfra med slaver til de vestindiske øer og atter hjem til Danmark med sukker og rom). Holger Paulli lærte så meget i selskabet at han selv nedsatte sig som skibsreder og slavehandler med bopæl i Amsterdam. Her begyndte han i 1697 at udgive »sværmeriske« digte hvis indhold var af en sådan (usømmelig) karakter at han blev fængslet og senere udvist af Holland.
126. »Altså tavshed«.
127. *M. pectoralis superficialis (maximus)* er hos mennesket i modsætning til forholdet hos husdyrene væsentlig større end den dybe brystmuskul.
128. En af de få ting som kunne gøre datidens anatomer virkelig rørstrømske var forestillingen om det hjælpeløse, ufødte foster i moders liv. Som et eksempel herpå tjener den fromme teolog, anatom og kirurg Realdo Colombo (1516-1559). Da han i Padua foretog vivisektion på en højdrægtig tævehund fandt han de næsten fuldbårne fostre liggende i børen – holdende forbenene over kors som om de takkede den almægtige Gud for deres skabelse og bad om en lykkelig fødsel – (en bøn Vor Herre altså blev afskåret fra at opfylde). Da han holdt en sådan ufødt hvalp hen for snuden af det mere end halvdøde moderdyr – slikkede hun den med hellig nænsomhed –. Colombo blev så dybt rørt over dette syn at han af menneskekærlige grunde flere gange gentog sit eksperiment for tilskuere der så kunne overbevise sig om dyrenes grænseløse kærlighed til deres børn.
129. Mela = de runde, faste bryster. Ordets entalsform »melon« var i Oldtiden et fællesnavn for flere almindelige kærneholdige træfrugter, herunder også æble. Desuden brugtes navnet anatomisk som betegnelse for kind og er stadig at finde i flere medicinske sammensatte betegnelser, f.eks. melo-schisis, medfødt skrå ansigtsspalte, kindspalte.

- Omvendt forholdet i dag anvendtes betegnelsen bryst i datidens poesi til at beskrive helt andre attråværdige genstande. Homer anvender således navnet som et pseudonym for får og geder (heraf *Melophagus* som betegnelse for fårets luseflue).
130. Få legemsdele har litteraturen igennem været udsat for så mange op- og nedvurderinger som kvindens bryster. Aristoteles der var en stor beundrer af naturens fornuftige hensynstagen til alt skriver, at grunden til at antallet af kvindens mælkekirtler er to ikke så meget er af hensyn til eventuelle tvillinger som for at kompencere en mulig beskadigelse af den ene. Placeringen på brystmuskelen er dels fordi hjertet så på grund af sin nærhed kan varme mælken op, men det er også med henblik på sirligheden. Om placeringen angiver Simon Paullis store forbillede, den mere prosaiske Galen med Rabbinerne som kilde at mælkekirtler i lyske- og bugregionen hører til det dyriske individ medens placeringen på brystet hører det tænkende væsen til, idet de små så har deres moders åsyn for sig når de dier hvilket er mere anstændigt og netop af anstændighedshensyn er mælkekirtlerne derfor anbragt på brystet hos menneske og abe (!).
  131. Aulus GELLIUS, romersk forfatter fra 2. årh. e.k. *Noctes Attica* (Attiske nætter) er et værk på 20 bøger, indeholdende bl.a. en mængde anekdoter. Det nedenfor anførte citat stammer fra hans *Noctes Atticae*, 12, 1, 17.
  132. OVIDIUS *Nasho Publicus* (43 f.k. til 17 e.k.). Romersk forfatter.
  133. Elskovskunsten.
  134. Kærlighedsgudindens efterkommere.
  135. DAPHNE var en nymfe som Apollon forelskede sig kraftigt i og derfor efterstræbte. Hun flygtede fra ham og reddede sin dyd ved i sidste øjeblik at omskabe sig til et laurbærtræ.
  136. PHÆBOS (= Apollon), den strålende rene, et navn der tillagdes den olympiske gud Apollon på grund af hans magt til at rense forbrydere for deres skyld når de søgte tilflugt i hans tempel i Delphi. Ligeledes kunne han læge farsoter selv om han indimellem i irritation over verdslige foreteelser sendte pest og død ud med sine pile.
  137. Ovids 10. fabel i første bind af *Metamorfoserne*, en række erotiske fabler som Ovid skrev i fortsættelse af hans mere kendte »Elskovskunsten« og som alle havde det til fælles at de endte med en eller anden forvandling af elskereren eller den elskede genstand.
  138. *Flori cardinalis* = *Lobelia cardinalis*.
  139. *Flori constantinopolitane* = *Lychus chaledonia*, også kaldet brændende kærlighed.
  140. Vinrose = æblerose, *rosa rubiginosa*.
  141. Kurtisaner eller erotiske spasmagere som de kaldes af Platon.
  142. *Aesculapius* var oprindelig navnet på en oldgræsk slangeguddom i jordens indre. Han havde spådomsevne og kunne også helbrede syge hvorfor han senere blev lægekunstens gud, og han fik tilkendt Apollon som far og en thessalisk prinsesse som mor. Slangen forblev indviet til ham.
  143. *Machaon*, oldgræsk sagnfigur, af nogle udlagt som en uægte søn af *Aesculapius*. Bedst kendt som den der i *Iliaden* helbredte *Menelaos* efter at denne var blevet såret af *Pandaros'* pil.
  144. *Mesues*, (Mesve den yngre), en arabisk læge fra ca. år 1000. Han er kendt for et i det

væsentligste farmaceutisk arbejde: Grabadin, eller som det også hedder: Antidotarium.

145. Avicenna = Abu Ali al Husajn Ibn Abdallah Ibn Sina (980-1037), arabisk læge og filosof, praktiserede i Isfahan. Selv om han førte et meget udsvævende liv var han en meget produktiv skribent og hans medicinske hovedværk, den såkaldte Medicinens Lovbog var en af grundstenene i den arabiske lægekundskab.
146. Rhasis var i det 9. århundrede læge i Bagdad. Han har skrevet flere lærebøger som modsat datidens skik var baserede på forsøg og som i middelalderen i ret høj grad anvendtes som medicinske håndbøger, dog især i de arabiske lande.
147. se s. 73.
148. se s. 80.
149. Paracelsus, Aereolus Philippus Theophrastus Bombastus ab Hohenheim (1493-1541), schweizisk læge og filosof, han var i 1526-1528 medicinsk professor i Basel. Han beskrives som en blanding af genialitet og hovmod og svarer således godt til sit navn (ragende højt op over andre). Han grundede sine skrifter på erfaringer der dog for en stor del indhentedes ved at opsøge zigeunere, bødler, rakkerknægte og kloge koner i store dele af Europa, bl.a. også i Danmark, som han besøgte i 1520. Han blev fra visse sider betegnet som en reformator af lægekunsten, men hans skrifter er så gennemsyrede af overtro og mystik og af analoger mellem på den ene side tilværelsen og på den anden side kemiens og stjernernes indflydelse på samme, så det må betragtes som et åbent spørgsmål om han overhovedet har haft nogen fremmede indflydelse på lægekunsten. Hans hovmodige væsen skaffede ham mange fjender og medførte til sidst at han under et besøg i Salzburg i 1541 fik knust kraniet.

Som et udslag af Paracelsus' ofte vidtløftige teorier om at sygdommens årsager var at finde i kemiske forandringer i blodets, lymfens og galdens sammensætning udvikledes den såkaldte Jatrokemiske skole, der på grund af det utilstrækkelige kemiske kendskab kun fik ringe betydning for datidens lægevidenskab. De i teksten efterfølgende navne dækker over mere eller mindre kendte medicinere, tilhørende denne skole. Den omstændighed at såvel meget ortodokse tilhængere som også delvis modstandere af Paracelsus står mellem hverandre synes at vise, at Simon Paulli ikke selv har haft noget fast ståsted i den Jatrokemiske skole. Blandt de mere bemærkelsesværdige i den lange række af navne er:

150. Petrus Severinus Nostra (vor Peter Sørensen, 1542-1614). Han var professor pædagogicus i København 1564-1565 og studerede derefter medicin ved forskellige universiteter i Europa. Han blev livlæge, først for kong Frederik II og derefter for kong Christian IV. Han er bl.a. kendt for sit værk: *Idea medicina philosophiæ*, hvori han forsøger at bringe Paracelsus' spredte læresætninger ind i en regelret lægevidenskabelig form. Hans teorier vakte opmærksomhed over hele Europa og omtaltes som Severinismen.

Arniseus, Christian, var medicinsk doktor og desuden historisk interesseret, ifølge Holberg en af datidens virkelig troværdige historikere. Han gav over for kong Christian IV til kende at han under sine studier i Lybeck havde afdækket en række historiske dokumenter omhandlende dansk historie. Et forsøg på at redde disse for Danmark mislykkedes på grund af den kejserlige krig. Horstius (Johannes

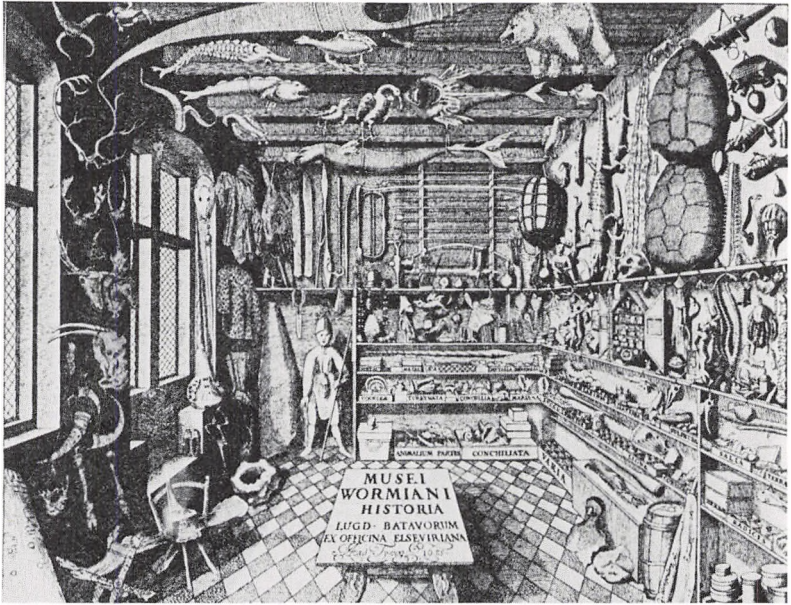
Chesneopherus Horstius Svecus) blev promoveret dr. med. i Basel d. 8. maj 1608 og han blev den første medicinske professor ved universitetet i Uppsala.

Platerus (Felix Platter, 1536-1614), læge og professor i praktisk medicin i Basel, hvor han bl.a. var lærer for Ole Worm.

Flere af de øvrige er nævnt andre steder i Simon Paullis betænkning, således Fabricius (side 91), Sennertus (side 91), Lusitanus (side 82, note 74), Sala (side 92).

151. Også tinctura Martialia, jernholdige lægemidler.
152. Kulsurt kali (potaske), fremstilledes ved glødning af vinsten (dobbeltsurtskali).
153. Kinadekokt med sarsaparilla. Sarsaparilla er rødder fra flere til konvalfamilien hørende Smilaxarter. Navnet siges at være sammensat af zarsa, spansk for tjørn, samt Parillo, navnet på den læge som først bragte rødderne til Europa fra Latinamerika. Rødderne har tidligere haft stor medicinsk anvendelse blandt de indfødte i Syd- og Mellemamerika bl.a. i stor udstrækning mod veneriske sygdomme.
154. Spydglans, svovlantimonium.
155. Den strenge nødvendighed af nøje at følge de givne anvisninger for mineralvandsdrikning som Simon Paulli gør sig til talsmand for må måske ses på baggrund af følgende: Kong Christian IV.s søn og tronarving, prins Christian V blev i 1646 alvorlig syg, ifølge Holberg af en heftig svaghed der besværede lemmer og besynderligen hans hoved. Tilstanden recidiverede nogle gange hvorfor han af de datidige medicinske professorer og hoflæger (heriblandt også Simon Paulli) blev rådet til uopholdeligt at rejse til kurbadene i Karlsbaden. Han forblev dog nogle måneder i sin recidens Nykøbing slot, som han havde overtaget ved enkedronning Sophias død, og først omkring maj 1647 begav han sig på vej. Undervejs gjorde han nogle dages ophold hos kurfyrsten i Dresden, og da han derefter genoptog rejsen fik han efter ganske få miles rejse et så kraftigt tilbagefald at han hurtigt bragtes til Gørbitz til kurfyrste Jacob von Plato i hvis bolig han døde den følgende nat, natten til d. 11. juni 1647.
156. Frygien med hovedstaden Gordion hvor Alexander den store i sin tid løste knuden, lå i Oldtiden i det midt-vestlige Lilleasien. Selv om arkæologiske fund viser at f.eks. græsk arkitektur i høj grad var præget af den frygiske kultur, så omtaler græske forfattere almindeligt frygerne som et dovent og dorsk folkefærd, ofte dog med den samme godmodige folkelige undertone som ligger bag tilsvarende tosehistorier fra andre lande, jævnfør f.eks. vore molbohistorier.
157. Besvimelsesanfald og hjertebanken.
158. åndsevner.
159. 1. Mosebog, 21. kap., vers 6.
160. Der er fare ved at tøve.
161. Modsætningen er det modsattes lægemiddel.
162. de af den store italiener (Fabrizio) fra Aquapendente opdagede veneklapper.
163. øsemaskine eller opsamlingskar.
164. Hadrianus JUNIUS (1511-1575), hollandsk læge der bl.a. er kendt for sine leksikografiske bidrag til det latinske sprog. Medens han under sit fødenavn De Jonghe praktiserede i Haarlem indviklede han sig i en polemik om hvorvidt æren af bogtrykkerkunsten retteligt kunne tilfalde Gutenberg. Ifølge Junis opfattelse, han havde det efter en meget troværdig olding, skulle æren tilfalde klokker Laurenz

- Janszoon, Haarlem, der med »bevægelige« trætyper trykte sin første bog »Salighedsspejlet« år 1438, altså mindst 10 år før Gutenbergs første tryksager.
165. En øse, en åreladegryde eller en underkop, en sovsskål eller en lille kop hvori man kommer blodet.
  166. FOSCIUS (Leonhard Fuchs) (1501-1566) var professor i medicin ved universitetet i Tübingen, han var desuden en dygtig botaniker der som en af de første forsøgte at fastsætte en latinsk nomenklatur indenfor botanikken. I 1543 udgav han hos Michael Isengrün i Basel en botanik »New Kreutterbouch« omhandlende de af ham kendte planter og deres medicinske anvendelse. Planten Fuchsia (Foxia) er opkaldt efter ham.
  167. Ca. 100 år efter at Simon Paulli skrev denne betænkning (d. 7. sept. 1768) blev Veterinærskolens grundlægger P. Chr. Abildgaard dr. med. på en afhandling: Om Aareladning som Middel mod undertrykt Menstruation.
  168. skeptikere og filosoffer større end Pyrrhoni. PYRRHON (360-270 f.k.), oldgræsk filosof og grundlægger af skepticismen. Han fulgte Alexander d. store på hans togt til Indien. Tilsyneladende har han ikke selv nedskrevet sine filosofier, men disse er nedskrevet af hans elev Timon, og på dette grundlag har Paludan-Müller givet et digterisk billede af Pyrrhon i »Kalanus«.
  169. med deres forskruede talestrøm flydende fra deres krusende læber og mund.
  170. poeten er her Horats (citeret efter Carmina 3, 1, 1.).
  171. By i Østspanien som Hannibal erobrede år 219.
  172. Kvaksalver.
  173. Jacob FABRICIUS (1576-1658) var fra 1620 til 1634 professor anatomix i Rostock, herefter fortsatte han som professor i matematik og drev ved siden af privatpraksis indtil han blev kaldet til København som kongelig livlæge. Hans datter Elisabeth ægtede i 1634 Simon Paulli og det synes som om Fabricius har haft en væsentlig indflydelse på Simon Paullis kaldelse til professoratet i København.
  174. hans firebinds botanik (Urte- og Lægebogen).
  175. ANDROMACHUS (c. 50 e.k.) var kejser Neros livlæge og han var opfinder af den i oldtiden så berømte og nyttige (?) modgift, Theriak (Electuarium theriacae) der var sammensat af ca. 70, overvejende vegetabilske, ingredienser.
  176. Daniel SENNERT var mediciner og kemiker og underviste en lang tid i disse fag i Wittenberg (hvor Simon Paulli erhvervede doktorgraden), blandt hans øvrige elever var også Ole Worm. I 1619 udgav han »De Chymicorum cum Aristotelicis et Galeno Consensu ac Dissensu« hvori han på væsentlige områder tog afstand fra Peter Sørensens (Severinus) modificerede paracelsiske anskuelse, den såkaldte Severinisme.
  177. Æmilius PAPINIANUS, en af Roms berømteste jurister, han blev dræbt år 212 efter ordre fra kejser Caracalla.
  178. Sygdommens by eller land (på nutidsdansk: gå ad helvede til).
  179. citatet er fra De divinatione, 1, 58, 132.
  180. Julius CASSERI (Giulio Casserio) (1545-1616) var født i Placenza i Norditalien (Oldtidens Placentia, der i 218 blev romersk koloni). Som ung blev han hustjener hos Fabrizio i Padua og fulgte som sådan dennes forelæsninger og øvelser i anatomi med en sådan flid og interesse at han relativt hurtigt fik overdraget at lede en del af

Titel»kopper« til folianten *Museum Wormianum seu Historia Rerum Rariorum*, Amsterdam 1655.

Fabrizios undervisning under dennes hyppige rejser, og i 1609 overtog han læreposten efter Fabrizio. Han beskæftigede sig meget med dyrenes anatomi og han udgav et par skrifter om sanseredskabernes bygning. Endvidere efterlod han sig ca. 100 tavler til et atlas over menneskets anatomi. Bortset fra nogle embryologiske tegninger var de fleste af disse tavler dog kopier af andre anatomers arbejde. Tavlerne blev i 1626 udgivet af hans efterfølger i Padua, Adrian van den Spighel (Spigelli) og en tysk udgave udkom som nævnt i 1655.

181. Angli Salæ hånddelag. Angelus SALA var livlæge ved det hertugelige hof i Mecklenburg og var desuden en efter datidens forhold meget dygtig kemiker der var stærkt påvirket af de positive sider i Paracelsus' lærdom. Det angives at han har udarbejdet den teknik (hånddelag) med udblødning og omkrystallisering af de allerede i 1195 beskrevne Stassfurtersalte, som førte til fremstillingen af bittersaltet Magniumsulfat. Saltet blev dengang oftest omtalt som Angli-Salæ-salt, hvoraf måske det senere almindeligt anvendte navn Engelsk-salt er fremkommet.
182. Lex Aquilia var en romersk lov der især beskæftigede sig med skyldsspørgsmålet og skadeserstatning.
183. Påmindet af Mesve.
184. Artes liberales = kunst og videnskaber som passer for fribårne mænd.
185. Citat fra Iliaden, 11, 514.

186. skjulte egenskaber.
187. PLAUTUS, Titus Maccius (254-184 f.k.) romersk forfatter hvis meget barokke humor bl.a. er benyttet af Holberg og Molière i flere af deres komedier.
188. Lymfe efter fjerde måde. Der er her tale om en (moderniseret) sammenligning af de fire kogninger som ifølge Galen medgår i blodets dannelse og virke. 1. kogning sker i mavesækken hvor føden omdannes til en ensartet saft, kylos, der gennem tarmen og krøset føres frem til leveren. 2. kogning foregår i krøsets kar medens 3. kogning foregår i selve leveren og herfra går blodet med hulåren ud til alle dele af legemet hvor det efter en 4. kogning (quarto modo) ernærer vævene.
189. Brændevin har været kendt i Norden siden det 11. århundrede, i begyndelsen dog kun til medicinsk brug, hvorfor den da også solgtes i drachmer (drammer) og den brugtes tit mod pest. I Frederik d. II's regeringstid og fremefter blev den et nydelsesmiddel der hurtigt fik stor udbredelse, ikke mindst i bondebefolkningen, og medens det ikke var sædvane at øl og vin blev drukket før sidst på dagen, så kunne brændevin nydes hele den klare dag. I 1593 udstedtes således åbent, kongeligt brev om at landstinget skulle begynde kl. 7 morgen for at undgå at undersåtterne som søge landstinget skulle være drukne og fulde og forårsage tumult, skrig, råben, klammeri og trætte så at mange derved forspilles og forhales hans ret. At også kvinderne havde adgang til disse nymodens goder ses bl.a. af datidens lensregnskaber hvor indtægten »sagefald« tydeligt figurerer med syndsangivelse. I lensregnskabet 1612-1618 fra Sølvesborg ved Karlskrona (Skaanske Handlinger, Rigsarkivet) ses således at to bønder hver er idømt 10 dalers bod fordi deres hustruer drak sig drukne og vare noget utugtige i kirken.
190. Om kirtlers og lymfers nytte.
191. Niels STEENSEN (1638-1686) var født i København. Efter endt skolegang gennemførte han det medicinske studium, og selv om Simon Paulli betegner ham som sin tidligere elev, var det dog især Thomas Bartholin der var hans lærer i anatomi idet han dog erhvervede en del af sin præparationsteknik fra Simon Paulli. Efter fire års studium her besøgte han en række europæiske universiteter, bl.a. var han i en længere periode i Leyden. Hans moders sygdom fik ham til at vende hjem til København i 1664, men på grund af dynastiet Bartholins holdning fandt han ingen mulighed for ansættelse ved universitetet her, hvorfor han igen søgte til udlandet, denne gang via Paris til Italien hvor han blandt andre ansættelser blev anatom ved San Maria Nuova hospitalet i Firenze, og i 1667 konverterede han her til den katolske tro. I 1669 udnævnte kong Frederik III ham til professor anatomie ved Københavns universitet, men kongens snarlige død gjorde at han efter få måneders ansættelse igen måtte rejse til Italien. Griffenfeldt, der havde et klart blik for Steensens eminente begavelse indenfor naturfagene, udvirkede at han igen i 1672 overtog lærestolen i anatomi med titlen *Anatomicus regius*, en stilling han dog atter forlod i 1674 for at rejse tilbage til Italien. 1675 nedlagde Steensen hele sit videnskabelige arbejde og blev præsteviet, og i 1678 udnævntes han til apostolisk vikar i Norden, en titel han beholdt til sin død d. 25. - 11. - 1686. Ved sin død virkede han som apostel i Schwerin hos hertug Christian af Mechlenburg, og hans lig førtes derefter med skib via Hamborg-Livorno til Firenze hvor det gravsattes i krypten under Mediciernes kapel. (Kisten indklareredes som en kasse bøger da datidens

søfolk nægtede at sejle med lig i lasten). Niels Steensen betragtes som et af Danmarks største genier. Foruden sine anatomiske arbejder er han især berømt for sine arbejder omhandlede undersøgelser af fossiler, undersøgelser som bibragte ham navn af Geologiens fader.

192. Arten af mundens og øjets kirtler.
193. Thomas WHARTON (1610-1675) studerede medicin i Oxford men flyttede på grund af borgerkrigen til London hvor han blev praktiserende læge. Hans store interesse var anatomen og han blev især kendt for sine undersøgelser over det menneskelige legemes kirtler.
194. Det selskab der senere dannede kærnen i Royal Society of London, som på Newtons foranledning stiftedes i 1662.
195. Om hele kroppens kirtler.
196. Til svulmende bifald for disse fagets store mænd.
197. Romersk digter fra c. 400 e.k. Foruden at være episk, lyrisk og satirisk digter virkede han også som statsmand under Stilico.
198. Stedfader.
199. LUCRETIUS, Titus Lucius Carus (97-55 f.k.) var en af Roms største episke digtere. Hans værk *De rerum natura* (Om tingenes natur) betegnes som en af verdenslitteraturens mest værdifulde frembringelser.
200. Daniel H. HEINSIUS (1580-1655), hollandsk klassisk filolog, professor i græsk og historie i Leyden. Han blev af Gustav II. Adolf kaldet som rigshistoriograf i Stockholm hvor han, især gennem hjælp fra sin søn Nicolaas foranstaltede udgivelsen af en række forbedrede tekstudgaver af græske og romerske forfattere.
201. vigtigste årsag.
202. hjemsted for uvidenhed, også kaldet hjemstedet for okkulte egenskaber.
203. »Pip i fast form«.
204. Fra Galens tid regnedes med 7 par hjernenerver: 1. par var synsnerven idet man ikke regnede med nogen lugtnerve, lugten passerede fra næsehulen gennem hullerne i sibenet til bulbus olfactorius og gennem dennes penneposetykke hule ind i den øvrige del af hjerneventriklerne hvor lugten så opfattedes. 2. par var de tre motoriske nerver til øjet+n. optalmicus, 3. par n. maxillaris, 4. par n. mandibularis, 5. par n. fascialis+n. stato-acusticus, 6. par n. vagus, n. glossopharyngeus og n. accessorius, og 7. par var n. hypoglossus.
205. »iøvrigt under eet og uden andre indviklede årsager«.
206. Vaganter var oprindeligt omrejsende præster, men i middelalderen gik det over til især at være omvandrende studenter hvis satiriske viser nok var vendt mod akademiske borgere og gejstlige men i særlig grad mod munkene og deres livsførsel.
207. »oprindelige, forreste og nærmeste«.
208. Kongelig hestelæge eller hofsmed. Disse to betegnelser var næsten identiske idet hestelægen oftest var en beslagssmed som gennem overleveringer havde opnået medicinske færdigheder i lighed med barberstandens færdigheder som sår-læger. Selv om mange af disse hestelæger hverken kunne læse eller skrive er dog en lang række af datidens mere eller mindre underbyggede helbredelsesmetoder bevarede for eftertiden idet ikke-fagfolk udgav disse råd i det som var datidens landbrugs-litteratur, nemlig almanakkerne og husholdningsbøgerne (Blandt de bedst kendte

danske veterinærforfattere på Simon Paullis tid må nævnes præsterne Niels Mikkelsen fra Aalborg, Peder Pedersen fra Syv (Peder Syv) og Hans Povlsen fra Hellested).

Det var dog kun behandlingen af de mere gemene husdyr som blev overladt til hestelægen. Ved mere specielle tilfælde som netop den her omhandlede sektion af en kongelig ridehest blev undersøgelserne delegerede ud til hoffets læger eller andre velrenommerede humanmedicinere. Dette gjaldt især når der var tale om sygdomme eller dødsfald hos mere fremmedartede dyr i de til hoffene hørende menagerier. Således døde den berømte parisiske arkitekt (blandt hvis hovedværker må nævnes Louvre-kollonaden i Paris) matematiker og læge Claudio Perraul i 1688 af en sårinfektion han pådrog sig under obduktion af en kamel fra et menageri som tilhørte en af solkongen Ludvig d. XIV' mange elskerinder.

Tanken om at visse dyrlægearbejder kunne uddelegeres til bestemte (små) befolkningsgrupper var ikke Simon Paulli fremmed. Således skriver han i det meget omfattende forslag til en medicinalordning som han i 1668 tilstillede kong Frederik III (og som i stærkt beskåret tilstand fremkom som den forordning af 4. dec. 1672 der blev grundlaget for Danmarks medicinalvæsen helt frem til nyere tid) i kap. 6, § 7:

Skarpretteren eller hans rakkerknægt må hverken indvendig eller udvendig kurere mennesker, men gerne hunde. Ligeledes må de have ubehandlet menneske- og hundefedt.

Forstuede led holder den gemene mand for at de, når de ved fald, stød eller forstrækning er kommet af led (hvilket dog er en ugyldig og falsk indbildning) bedre kan sættes i led af skarpretteren eller hans knægt end af den mest erfarne kirurg eller sårlæge. Det bliver derfor hermed i henhør til denne forordning udtrykkeligt og alvorligt forbudt skarpretteren og hans knægt at kurere den gemene mand såvel indvendig som udvendigt, men han skal forholde sig indenfor sit eget område og der forrette hvad der tilkommer en skarpretter, må således gerne pleje skabede, sårede og halte hunde gennem sit håndlag, men intet menneske. Menneskefedt og hundefedt skal apotekeren og barberen være forpligtede til at indkøbe fra ham og overhovedet ikke indforskrive fra landet. Ligeledes må han mod gebyr frit sælge til alle mennesker og især til jordemødre remme snittede af menneskehud. Menneskefedt (*axungia humana s. hominis*) var officinelt præparat i de tre første medicinaltakster fra 1619, 1645 og 1672. Først i 1672 optages også remme af menneskehud (*cingula e corio humano*) og dette synes at være eneste gang de er medtaget i taksten.

LITTERATUR

- Abildgaard, P. C.*: Gordius equinus. I Zoologia Danica seu Animalium Daniæ et Norvegiæ, vol. III (Otto Frederik Müller, red. af P. C. Abildgaard) Havniæ 1789. Acta Consistorii Hafniæ 1645-1652. København Universitets arkiv.
- Albertsen, K.*: Thomas Bartholin og Theatrum Anatomicum. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog, bd. 17, 1952.
- Andersen, H. C.*: Rejsekammeraten. I Samlede Skrifter, bd. 13, København 1879.
- Arland, Oscar*: Bevingede Ord. København 1878.
- Arnesen, Paul*: Græsk-Dansk Ordbog til Brug for den studerende Ungdom. København, 1830.
- : Ny latinsk Ordbog. København 1848.
- Bang, B.*: Hvad betød Sygdomsnavnet »Fibel«? Medl.bl. Den danske Dyrlægefor., bd. 7, 1924.
- Bauer, R. W.*: Calender for Aarene 601 til 2200 efter Christi Fødsel. København 1868.
- Bendz, H. C. Bang*: Overblik over Anatomiens Historie med særligt Hensyn til Huusdyrene. I Haandbog i den Physiologiske Anatomi af de almindeligste danske Huuspattedyr, I Deel, København 1853.
- Biblen*: Især er benyttet Biblia, Actum Arnheim, 1775 og Biblia, den ganske hellige Skrifts Bøger, København 1740.
- Boers, Kristen*: Dansk veterinær Folkemedicin. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog, bd. 7, 1939 og bd. 8, 1941.
- Boyd, William*: A Text-Book of Pathology. London 1943.
- Carøe, Chr.*: Bøddel og Kirurg. I Medicinsk-Historiske Smaaskrifter, København 1912.
- Cold, Daniel H. O.*: Lægevidenskab og Lægerne under Christian IV Regiering. Disputats, København 1858.
- Dahlerup, Verner*: Ordbog over det danske Sprog. København 1896.
- Faller, A.*: Eintrittskarten für das Anatomische Theater. Acta Anat., 2, 1946.
- Garboe, Axel*: Lægevidenskab i det 17. århundrede. I Lægekunsten gennem Tiderne, bd. 2, 1945.
- Grosses Konversationslexikon (Meyer)*. Leipzig 1906.
- Holberg, Ludvig*: Dannemarks Riges Historie, Tom. II og III, København 1856.
- Håndskriftssamlingen*, Det kgl. Bibliotek, København.
- Illustreret Religionsleksikon*: København 1949.
- Kleiss, Ekkehard y Peter Simonsberger*: La Parafinizacion como Metodo Morfologico. Merida 1964.
- Koch, Tankred*: Ferdinand Leber (1727-1808) der letzte Folterarzt. Gegenbaurs morph. Jahrb., Leipzig, bd. 117, 1972.
- Lütken, André*: Opfindelsernes Bog, bd. 1 og bd. 6, København 1877.
- Lund, Troels F.*: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh., bd. 3, 4. udg., København 1969.
- Lommebog for Kudske*: København 1786.
- Paludan-Müller, F.*: Kalanus. København 1854.
- Ratsarchiv*, Stadt Rostock (1625).
- Schepelern, H.D.*: Museum Wormianum. København 1971.

- Schumacher, G.H.:* Anatomie im Wandel der Jahrhunderte an der Universität Rostock. W.Z. Rostock, XVII, 1968.
- Store Nordiske Konversationsleksikon.* København-Kristiania 1916.
- Tasseron, Leo:* Twaalf Eeuwen Binnenhof. Den Haag 1956.
- Thydsen, Meinertz:* Storkrebs III, Danmarks Fauna, bd. 42, København 1936.
- Tollin, H.:* Mattes Realdo Colombos Sektioner og Vivisektioner. Arch. Physiol. bd. 21, 1880.
- Viborg, Erich:* Haandbog for dem som ej ere Hestelæger. Kjøbenhavn 1797.
- : Sammlung von Abhandlungen für Tierärzte und Oekonomen. Copenhagen 1795.
- Winther, Chr.:* En Aftenscene. I Fortællinger i Prosa. Kjøbenhavn 1900.
- Worster, C.M.:* Niels Stensen. I Jesu Hjerte Budbringer, 57. årg., København 1972.

H. LUNDBECK & CO. A/S - KØBENHAVN - DANMARK

·velkommen i midtbank!

AKTIESELSKABET

MIDTBANK

MIDTJYLLANDS BANK

SQUIBB

Kenalog®
- familien
(triamcinolon
acetonid)

Halog®
(halcinonid)

SQUIBB

HANEBRED 2 - 2720 VANLØSE

TELEFON (01) 71 45 11

Eutanasi – historisk og aktuelt

Af Hans Jensenius

Der har gennem tiderne jævnligt stået strid om eutanasi – og der strides stadig, nu nok mere end nogensinde før. En del af uenigheden – men også kun en del – skyldes, at man ikke altid gør sig klart, hvad man mener med ordet eutanasi og dermed, hvad det er man strides om. Det må derfor være vigtigt og nødvendigt her at starte med at klargøre begreberne – at definere dem – så vidt det er muligt.

Det er vist bekendt, at ordet eutanasi – eu thanatos – betyder god død, og denne simple betydning havde ordet også i antikken, men desuden betydningen: at hjælpe med til at gøre døden god og blid. Man kan stadig se denne oprindelige betydning lagt i ordet, når f.eks. den israelske psykiater Lowental skriver:²¹ »Euthanasia, which means easy dying and not easy killing« – hvormed stridspunktet straks er sat skarpt op – men det venter jeg med.

Gennem århundreder har man dog ved eutanasi forstået – og forstår også i dag – *udøvelsen af en handling, der har til formål at fremkalde eller fremskynde et andet menneskes død, når dette menneskes tilstand er håbløs, smertefuld, meningsløs og/eller uværdig*. Motivet hertil vil vel i almindelighed være medlidenhed, omend det ikke indgår i definitionen. Begrebet eutanasi bliver derfor ikke helt identisk med medlidenhedsdrab.

For denne form for dødshjælp har man i den senere tid brugt betegnelsen *aktiv* eutanasi, idet man nu også opererer med begrebet *passiv* eutanasi, som falder uden for den anførte definition. Herved forstår man, at man i lignende situationer undlader eller ophører med en behandling, som ellers ville kunne udskyde dødens indtræden – med fuld klarhed over, at dødens indtræden ved denne undladelse muligvis og sandsynligvis fremskyndes. Forskellen mellem aktiv og

passiv eutanasi svarer altså nogenlunde til forskellen mellem at handle og at undlade (mellem »acts and omissions«) omend ikke helt, idet man kan hævde, at det at afbryde en behandling også er en form for at handle.

Hertil kommer som former for dødshjælp – for eutanasi i den oprindelige betydning – normal hjælp til og pleje af døende og hermed lindring af den døendes tilstand, af angst, ensomhed og smerter. Det sidste kan kræve så store doser af morfin eller andre analgetica, at det er sandsynligt, at dødstidspunktet herved fremmes. Man kommer herved til begrebet »dobbelt effekt« – her i den betydning, at lægemidlet foruden den tilstræbte smertefrihed og sekundært – og i og for sig uønsket, men dog accepteret – forkorter livet.

I den modsatte ende af skalaen står den vedvarende indsættelse af alle til rådighed stående midler for at holde patienten i live længst muligt, uanset situationen – betegnet som »furor therapeuticus«.²²

De sidste to former for handlen over for døende har man betegnet som henholdsvis orthothanasia: at lade dø i fred eller skaffe en fredelig død, og dysthanasia: fortsat ubarmhjertig behandling.¹⁶ De fleste vil nok være enig i, at det sidste skal man afholde sig fra omend unægtelig under forudsætning af, at lægen er helt sikker på tilstandens håbløshed, før han opgiver kampen. Der må også være enighed om, at det første at hjælpe den døende og gøre tilstanden så fredelig og smertefri som muligt, er en simpel pligt. Hvordan man i denne henseende skal hjælpe den døende, og hvilke midler man har hertil, er et meget stort emne, som jeg her helt skal lade ligge.

Endvidere synes der stort set at være enighed om den *passive* eutanasi. Dette spørgsmål er faktisk af ret ny dato, affødt af lægevidenskabens udvikling i de sidste decennier, som har givet mulighed for at holde døende i live med ekstraordinære midler udover, hvad der forekommer rimeligt og menneskeligt. Når selv Paven tilslutter sig, at man i sådanne situationer, og når døden er nært forestående, bør ophøre med at behandle med ekstraordinære midler, kan vi andre slutte os hertil. Der er næppe nogen kirurg, som ikke kender til at have sagt: »hold nu op« med det og det og det – det være sig transfusion, antibiotika, intravenøs ernæring el. lign. – »og giv blot tilstrækkeligt til

at stille smerter« – vel vidende, at døden nok herved vil indtræde noget tidligere. Jeg selv har i hvert fald gjort det adskillige gange. Om et livstestamente – hvis et sådant foreligger – vil influere væsentlig på denne afgørelse og på tidspunktet for den, skal jeg ikke kunne sige.

Den voldsomme debat (navnlig i pressen med skrækkampagne specielt mod intensive afdelinger) som opstod efter Europaparlamentets resolution i 1976 om syges og døendes rettigheder med slagordet »retten til at dø«, mener jeg derfor i vid udstrækning har været en kamp mod vejrmøller.

Herefter er da tilbage den aktive eutanasi, aktiv dødshjælp, medlidenhedsdrabet, som mit hovedemne: dette med forsæt aktivt at fremkalde dødens indtræden. Her står stadig mening mod mening. At man kan inddele efter, om det udføres ud fra udtalt ønske fra patienten selv eller blot ud fra en formodning herom, har nok mindre betydning. At udføre det mod patientens ønske – eller en formodning herom – er mord og er uden for diskussion.

Når man skal tage standpunkt til aktiv eutanasi – dels principielt, dels i den konkrete situation: det behøver ikke at føre til samme resultat, et er teori, noget andet aktuel, påtrængende virkelighed: så er der 3 etiske normer eller værdier at afveje over for hinanden, selv om man ikke altid gør sig det bevidst:

1. respekt for livet, også kaldet livets hellighed,
2. det enkelte menneskes selvstændighed, autonomi, ret til at bestemme over sig selv, og
3. livets kvalitet, frihed for lidelse, værdighed.

Det ville være en spændende og krævende opgave til bunds at finde ud af, hvordan man i forskellige historiske perioder har vurderet eutanasi i den betydning, vi nu har lagt i ordet. Jeg er ikke historiker, så det jeg kan give her er andenhånds viden og ufuldstændigt, men vel tilstrækkeligt til at vise, at denne indstilling til eutanasi naturligt nok har været forbundet med periodernes livsforståelse, samt hvordan man har prioriteret mellem de tre oven nævnte etiske normer. Desuden har den i vid udstrækning hængt sammen med periodens syn på selvmord.*

Lige fra den klassiske oldtid lyder der røster, som bifalder eller

endog priser selvmord: Stoikerne, Epikur (341-270 f. Kr.) og nok mest kendt – Seneca (d. 65 e. Kr.), som klart har givet udtryk for sit synspunkt med sætningen: »Udgangen er åben« – hvis man finder, at en fortsættelse af livet vil være meningsløs for sig selv og for andre.²⁵ Andre fordømmer selvmord: fra Platon (427-347 f. Kr.) og Aristoteles (384-322 f. Kr.) til Cicero (106-43 f. Kr.). Alle finder de det dog berettiget at yde hjælp til en barmhjertig død ved smertefulde, uhelbredelige sygdomme. Plinius (23-79) anfører som typiske eksempler ansigtsneuralgier, mavesår og blæresten. I dag ville vi foretrække at helbrede dem og nævne andre lidelser i stedet for. Også sjæleligt og fysisk defekte individer burde man lade dø. Skikken med at »udsætte« vanskabte nyfødte både i oldtiden og hos naturfolk kan vel også regnes for en slags eutanasi.

Kristendommen medførte efterhånden et ændret syn på både eutanasi og selvmord, velnok ud fra prioritering af værdinormen »livets hellighed«, betragtet som givet af Gud og tilhørende Skaberen. Hero-verfor blev betragtninger over livets kvalitet og over retten til selvbestemmelse underordnet. For urkristendommen har spørgsmålet, så vidt jeg har forstået, dog slet ikke eksisteret – den var præget dels af martyrdøden som det højst opnåelige, dels af forventningen om Kristi snarlige genkomst. Men allerede Augustin (353-430) og endnu skarper Thomas af Aquino (1227-1274) fordømte selvmord som en dødsynd, der ikke kunne sones, og fordømte dermed samtidig eutanasi. Begge dele blev bedømt som oprør mod Skaberen, livets giver. Dette standpunkt var enerådende gennem hele middelalderen og har indtil i dag været den katolske kirkes standpunkt. Det gælder forøvrigt også både i Jødedom og Islam.

Den første, som fremsætter et synspunkt, der afviger fra denne grundfæstede holdning, er Thomas More (1478-1535) i hans »Utopia« (1516). I dette utopi skulle håbløst og smertefuldt syge kunne drøfte med præsterne, om de foretrak døden. I så fald skulle enten de selv eller andre gøre en ende på deres lidelser. Nogle mener dog, at dette og andet i »Utopia« var ment satirisk. More var da også så god en katolik, at han blev kanoniseret efter at være blevet henrettet under Henrik VIII.

100 år senere skriver Francis Bacon (1561-1626) i »Novum Organum«, at det bør være lægers opgave at bekæmpe lidelse og sygdom ikke blot ved at helbrede, men også ved at fremkalde døden.

Yderligere 100 år senere fremfører David Hume (1711-1776), at lægerne i forvejen ved at behandle og helbrede patienter griber ind i naturens gang, i forsynets eller Guds plan ved at forlænge livet. Det tilsvarende må da være tilladt: når det er ønskeligt, at forkorte livet.

Det forbliver dog ved disse spredte tilkendegivelser, og den fra middelalderen fasttømrede modstand mod eutanasi synes at have holdt sig de følgende århundreder. Heller ikke utilitarismens (nyttemorale) gennembrud – med vægten lagt på nytte i stedet for på pligt ved etiske vurderinger – synes at have medført noget ændret syn på eutanasi i det 19. århundrede.

Såvidt jeg kan se, er det først i det 20. århundrede, at spørgsmålet kommer under alvorlig overvejelse, og at meningene brydes. Der foreligger her to vægtige indlæg fra fremtrædende kirurger begge fra mellemkrigstiden. Først fra Emil Forgues fra Montpellier i »Au seuil de la chirurgie« 1927,⁹ dernæst fra Wiener-kirurgen von Eiselsberg (1860-1929), Billroth's (1829-1894) elev og efterfølger, i »Lebensweg eines Chirurgen« 1937.⁸

Forgues omtaler i det pågældende kapitel, at man både i England og Tyskland har overvejet lovgivning til fordel for eutanasi, men tilføjer, at noget sådant ikke ligger for fransk esprit. Han nævner specielt et tysk indlæg til fordel for eutanasi: Binding og Hoche (hhv. jurist og psykiater): »Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens«, udgivet 1921 – altså på den tid, da Hitler lagde grunden til Nazistpartiet. Forgues omtaler også værker af Wells, Hugh Benson og Maeterlinck, der kunstnerisk beskriver og priser eutanasi, men tilføjer (og mener nok at kunne gøre det på kirurgers vegne): »Mais ce n'est ni notre doctrine, ni notre pratique«. Herfor anfører han navnlig tre grunde. For det første usikkerheden i al prognostik. For det andet det grusomme i at afsløre det håbløse for patienterne. Om dette nært beslægtede problem skriver han et andet sted i bogen med henblik på den inoperable cancerpatient: »Nous n'avons pour le secourir sur le chemin de croix que le mensonge, qui devient ici un devoir, et la

morphine, cette endormeuse des agonies«. Endelig det tredje argument mod eutanasi: respekten for livet, en respekt, der måtte genoprettes og værnes om i efterkrigstidens – tyvernes materialisme. Forgues konklusion bliver en skarp modstand mod eutanasi: det er ikke mennesket tilladt at komme skæbnen i forkøbet.

Det samme gælder von Eiselsberg. Han omtaler dog først indgående en række situationer – mest selvoplevede, bl. a. som krigskirurg – hvor man kunne synes, at eutanasi var det eneste rigtige: cancerpatienter og andre håbløst syge med – dengang – utilbare smerter, årelang paraplegi, svær uhelbredelig sindssygdom, idioti, svært mutilerende krigslæsioner, der ikke kan afhjælpes. Han nævner også med respekt samtidige forkæmpere for eutanasi, specielt lord Moynihan (1865-1936) og den østrigske ortopæd Adolf Lorenz (1854-1946). Moynihan, der blev adlet på grund af hans organisation af den engelske ambulancetjeneste under 1. verdenskrig, fremsatte før sin død i 1936 i Overhuset forslag om en legalisering af eutanasi. Forslaget blev forkastet både den gang og ved to senere forsøg. Som modargumenter fremfører von Eiselsberg: usikkerhed i prognosen, stadig nye behandlingsmuligheder – (muligheder som f.eks. Plinius ikke kunne ane og i dag muligheder, som heller ikke von Eiselsberg kunne ane) samt det umulige i at afgrænse, hvad der er »lebensunwertes Leben«. Desuden at: Alles Vertrauen in den Arzt wäre für immer verloren, wenn der Arzt die Euthanasie ausüben würde. Mest afgørende for ham er det dog nok, at det strider imod lægelig etik helt fra Hippokrates' tid samt mod det femte bud.

Meningerne brydes dog stadig, og foruden læger har filosoffer, teologer og jurister deltaget i debatten sammen med journalister og almenhed. Allerede i 1936 – altså omtrent samtidig med at lord Moynihan fremsatte sit lovforslag – blev der i England oprettet et Eutanasiselskab. I USA oprettedes et tilsvarende i 1938, og i 1950 fremsatte 1700 New York-læger et lovforslag, som dog blev forkastet. I 1951 blev der indgivet »petition« til De Forenede Nationer om i Menneskerettighedserklæringen af 1948 at tilføje rettigheden til at dø, underskrevet af 2500 præster, læger, videnskabsmænd og forfattere – heriblandt G. B. Shaw (1856-1950) og filosofen Julien Huxley (1887-

1975). Intet er dog ført igennem, og modsat rettet møder vi skarp fordømmelse fra pave Pius XII i 1949. I 1950 udtaler World Medical Association sig skarpt imod eutanasi, i 1971 British Medical Association og i 1973 American Medical Association (4, 7, 10, 27).

I adskillige stater i USA er der dog gennemført eller ved at blive gennemført love, der tenderer mod at legalisere eutanasi, bl.a. ved at lovfæste patienters ret til at afslå behandling og ved at give livstestamenter retslig gyldighed – alt under devisen: »Retten til at dø«. Hidtil dog uden at tage det sidste skridt: at legalisere aktiv dødshjælp.¹⁸

Når jeg nu går nærmere ind på den aktuelle debat og på de argumenter, der fremføres pro et contra, vil det nok være mest overskueligt at tage de før nævnte faggrupper: filosoffer, teologer og jurister, der er engagerede i debatten, hver for sig.

Først da *filosofferne*. Når de selv siger, at moralfilosofi er kontroversielt, kan det ikke undre, at man møder modstridende synspunkter. Man skulle tro, at det konkrete standpunkt afhang af hvilken teori, man hylder – om det er pligtmoral eller nyttemoral (deontologi eller teleologi) absolutisme eller utilitarisme – hvilken terminologi man nu vil bruge. Der er da heller ikke tvivl om, at tilhængere af en så udpræget pligtmoral som det Kant'ske kategoriske imperativ må fordømme både selvmord og eutanasi.⁷ Det samme vil man gøre ud fra det vitalistiske synspunkt, at liv er et primært gode, som under *alle* omstændigheder er bedre eller mere værd end ikke-liv. Derimod vil det ud fra nyttemoral være naturligt at hævde, at når eutanasi er det bedste for både patienten og de pårørende, må det være berettiget i det enkelte tilfælde. Går man videre, må man dog nok erkende, at hvis det er almindeligt, at læger foretager eutanasi, vil det skade læge-patient forholdet, skabe mistillid og måske nedbryde respekten for medmennesket. Radikale utilitarister som svenskeren Ingemar Hedenius (f. 1908), hævder dog, at det i visse situationer kan være det etisk rigtige at lade et menneske dø.⁵ Andre prøver at afveje det positive: at mindske lidelse og respektere selvbestemmelse, over for det negative: utryghed i læge-patient forholdet, risikoen for et måske skjult pres på den, der føler sig som en byrde, som overflødig, og har endda foreslået en prøveperiode for at

vurdere disse følger.¹² Noget fast holdepunkt eller standpunkt er der således ikke at hente hos filosofterne.

Går man derefter til teologer og gejstlige, møder man som ventet en fast og enig front mod aktiv eutanasi fra den katolske kirke, koncentreret i en skarp fordømmelse fra pave Pius XII i 1949. Dette i modsætning til samme paves meget liberale holdning overfor passiv eutanasi i en udtalelse fra 1953, hvor han går ind for, at man kan undlade, resp. ophøre med ekstraordinære behandlingsformer i de situationer, der her er tale om.²² Man kan også møde skarp modstand fra protestantisk side. Således skriver den engelske teolog Welty 1963: »No one may ask for it or carry it out; it must be resolutely refused to the sick person however intense his suffering, however small his hope of recovery«. Welby fremfører som argument: »Death is ment to be the last and greatest test we have to undergo here on earth«^{7, 168}. En norsk præst Riisøen skriver i *Nordisk Medicin* 1974, hvor eutanasi blev debatteret, at livets hellighed udelukker legalisering af eutanasi, omend det ud fra kærlighedsbudet kan være etisk rigtigt.²⁴ En udførlig vurdering for og imod legalisering giver endelig den protestantiske moralteolog Joseph Fletcher fra USA 1955. Først kontra: 1) at ønsket kan være uovervejende, udløst af smerter, 2) at tilstanden måske alligevel ikke er håbløs, 3) at legalisering vil svække vor vurdering af livet, virke nedbrydende. Desuden for den kristne: 4) det femte bud, 5) lidelsens betydning og 6) at døden er Guds afgørelse (med henvisning til 1'Kor. 3, 16-18). Herefter pro: at det nye med kristendommen er saligprisningen af barmhjertigheden, som har afløst lovens femte bud, og at den personlige frihed og ansvarlighed står over det blotte liv, over at underkaste sig skæbnen. Fletcher slutter med at lovprise passiv eutanasi, men går imod legalisering af aktiv eutanasi^{10, 191}. På yderste fløj står den danske teolog Bjerg, som i sin bog »Døden« skriver: »Lægen har ingen moralsk ret til at forholde den patient sin aktive hjælp, som oplever sit liv som umenneskeligt og ønsker befrielse«. ¹ Han går endda så vidt som at skrive, at den læge, der nægter dødshjælp, viser umoralsk magtvilje.²

I den tredje faggruppe, der er engageret i problemet eutanasi,

juristerne, er uenigheden måske knapt så stor som i de to første. Det må først slås fast, at det i Danmark ifølge straffelovens § 239 er strafbart at dræbe en anden person efter dennes bestemte begæring (dermed både medlidenhedsdrab og aktiv eutanasi) og at det efter § 240 er strafbart at medvirke til, at nogen berøver sig livet. Det er derimod ikke strafbart selv at berøve sig livet, hvilket det var indtil 1866.

Den engelske retskyndige Jan Kennedy har behandlet eutanasi-spørgsmålet på baggrund af den meget omtalte Karen Quinlan-sag og fastslår følgende punkter: 1) en patient har ret til at afslå livsforlængende og livsreddende behandling, og lægen skal respektere dette. 2) Pårørende har derimod ingen ret til på f.eks. en bevidstløs patients vegne at forbyde en behandling eller på anden måde gribe ind i behandlingen. 3) En læge skal fortsætte med den ordinære behandling af en døende og må ikke fremkalde døden. I situationer som med Karen Quinlan må lægen dog have ret til – og etisk måske være forpligtet til – som han udtrykker det: »To stand aside and let death take its course«. ¹⁷

I Nordisk Medicin har en jurist fra hvert af de 3 skandinaviske lande i 1974 redegjort for de retslige forhold. Fra Norge anfører Knut Blom, at medlidenhedsdrab incl. eutanasi er strafbart, men at loven hjemler mulighed for nedsættelse af straf. Ved passiv eutanasi vil han principielt se en forskel mellem at afbryde og at undlade en behandling, »men retten vil aldrig afficere lægens afgørelse«. ³ Thornstedt fra Sverige vil ligeledes skelne mellem at undlade og at afbryde. Han refererer den såkaldte Kiruna-sag fra 1965, hvor en læge anklagedes for at have standset intravenøs ernæring til en dødssyg, bevidstløs patient. Underretten frifandt, og dommen blev ikke appelleret. Aktiv eutanasi er strafbart, dog med mulighed for nedsættelse af straf eller frafald af anklage. ²⁶ Vagn Greve fra Danmark refererer også et par sager af principiel betydning: en ældre kvinde med langvarig smertefuld sygdom forsøger selvmord med piller. Efter indlæggelse bringes hun igennem, men hendes børn finder hende voldsomt forpint. De får at vide, at hun ikke vil kunne leve og kvæler hende. De får 3 måneders betinget fængsel. En totalt lammet poliopatient tigger sygeplejersken

om at måtte dø. Hun bedøver ham med morfininjektion og fjerner tracheal-kanylen, hvorefter hun melder sig på Politigården. Hun får et års betinget dom. Som sagt: også i Danmark er aktiv eutanasi strafbart. Modsat må man ikke behandle mod vågen patients vilje. Det kan også være strafbart, selv om der er grænsetilfælde. Man skal jo komme et menneske til hjælp, der er i øjensynlig livsfare iflg. § 253.¹³

Bortset fra sådanne interessante enkeltheder er det altså ret monotont, hvad de 3 nordiske jurister anfører – heldigvis, for det betyder, at der er meget ens retspraksis i de nordiske lande. Men det er ejendommeligt, at en anden dansk jurist, Bent Unmack Larsen¹⁹ uden at skelne mellem passiv og aktiv eutanasi hævder, at handlingen ikke vil anses for strafbar, når den blot er begrundet i »lægelige behandlingshensyn« eller »som et i den givne situation begrundet og rimeligt skridt«. Han bliver da også straks kraftigt imødegået fra lægeside af daværende formand for lægeforeningens etiske råd Povl Bræstrup (f. 1908) som hævder, at læger principielt må tage afstand fra aktiv eutanasi – altså på linie med alle de andre jurister.⁶

Tilbage er så lægestanden og den enkelte læge, der i bogstavelig forstand står med afgørelsen i sin hånd i form af injektionsprøjten. Har han fået nogen vejledning af den refererede debat mellem filosoffer, teologer og jurister – eller tværtimod? Hvordan stiller han og lægestanden sig i den også i almenheden og massemedierne vedvarende og ofte følelsesladede debat for og imod »retten til at dø«? Vi må først fastholde, hvad der har sat gang i debatten og holdt denne i live:

1) Livstestamenteforeningerne, der er vokset op på baggrund af de øgede muligheder for at udskyde dødstidspunktet, specielt på intensiv-afdelinger. Det må nok lige slås fast, at det man ønsker med sådant testamente er *passiv* eutanasi, hvad man ikke altid holder klart i diskussionen.

2) Dernæst Europarådets resolution af 1976 om syges og døendes rettigheder, som fremhæver patienternes ret til autonomi, selvbestemmelse, og at lægens opgave ikke blot er at forlænge liv, men også at lindre smerte. Resolutionen siger dog også, at lægen i intet tilfælde har ret til med hensigt at fremkalde døden.

3) Den meget omtalte Karen Quinlan-sag i USA, som måtte føres helt til Højesteret, før lægerne fik frihed til at tage denne gennem år dybt bevidstløse patient ud af respirator, og

4) og 5) den kun et år gamle svenske eutanasisag Berit Hedebyssagen, som jeg vender tilbage til, og den endnu nyere »Maribosag«.

Lægernes – lægestandens – standpunkt har under alt dette været næsten enstemmigt afvisende overfor aktiv eutanasi, ejendommeligt nok mere udpræget i de senere år. Eksempelvis kan man stille lord Moynihans og New York-lægernes tidligere omtalte forslag om lov for eutanasi op mod de senere udtalelser fra American og British Medical Association og sidst fra International Organisation of Medical Sciences fra 1973.¹⁶

Lægernes argumenter mod eutanasi har ikke ændret sig meget i de ca. 50 år, der er gået siden Forgues og von Eiselberg fremsatte deres synspunkter. De kan kort sammenfattes således:

1) At det strider mod lægeetik, som den har fået udtryk gennem tiderne lige fra Hippokrates til Genève-deklarationen af 1968.

2) At det vil ødelægge den tillid, der er af afgørende betydning både i det enkelte læge-patient forhold og i forholdet mellem befolkning og lægestand og sygehusene.

3) At indførelsen af en aldrig så begrænset, lovmæssig ret til eutanasi vil føre ud på et skråplan, der ender i statslige aflivningsanstalter.¹¹

Det væsentligste af de modsatrettede argumenter er, at barmhjertighed og individets selvbestemmelsesret må have forrang fremfor kravet om ikke at dræbe, det vil her sige om ikke at lade et smertefuldt eller på anden måde uværdigt og umenneskeligt liv fortsætte. Dette argument har vel mindre vægt i dag, end da von Eiselsberg forkastede det for 50 år siden, fordi vi i dag råder over bedre midler til at mildne tilstanden for den døende end dengang. En indsats for bedre pleje af døende og en mere udstrakt brug af passiv eutanasi må være vejen til at afvæbne kravet om aktiv eutanasi.

Af denne redegørelse fremgår nok tilstrækkeligt tydeligt min egen stilling til aktiv og passiv eutanasi – at den er henholdsvis et nej og et ja. Jeg er her i overensstemmelse med Svenska Läkaresällskapets etiske delegation, som har behandlet spørgsmålet, senest i »Läkaren och den

svært syke patienten«²⁰ og også med den danske Sundhedsstyrelse i dens pressemeddelelse fra 1974, som er refereret i Ugeskrift for Læger,²³ og som har været et hovedpunkt for forsvaret i den nyligt afsluttede »Maribo-sag«.

Som afslutning en kort omtale af den svenske eutanasisag Berit Hedeby-sagen. Berit Hedeby er journalist og formand for den svenske livstestamenteforening, som i lighed med den danske går ind for passiv og kun passiv dødshjælp. Hun meddeler i en bog, at hun hjulpet af en læge med forskellige medikamenter har taget livet af en kollega, som var totalt lammet af dissemineret sclerose og ønskede at dø. Både hun og lægen blev anklaget og dømt for drab og medvirken til drab. Sagen og dommen har udløst voldsom opblussen af debatten om eutanasi. Både politikere, læger og filosoffer har deltaget. Går man referaterne i dagspressen efter, finder man også her den sædvanlige uklarhed – om forkæmperne kæmper for aktiv eller for passiv eutanasi. Når således Hedenius skarpt angriber lægerne for ikke at yde eutanasi, er det nok navnlig, men måske ikke udelukkende, passiv eutanasi han mener. En læge svarer ham: »Vær ikke så sikker, Hedenius! Livet behøver ikke kun bestå af lærde samtaler, god mad og fløjtesonater. Der findes måske også et liv i at se pelargonien i blomst og mærke smagen af kaffe, som kommer op af sugerøret.«^{11,14,15}

Hermed er antydnet et 4. argument mod aktiv eutanasi: Umuligheden af at vurdere, hvilket liv der er værd at leve, og hvilket ikke.

RESUME:

Efter en redegørelse for de forskellige former for dødshjælp – eutanasi i videste forstand – gennemgås i korthed, hvorledes man op gennem historien har vurderet det, vi i dag betegner som aktiv eutanasi: En handling, der har til formål at fremkalde et andet menneskes død, når dette menneskes tilstand er håbløs, smertefuld, uværdig. Debatten i det 20. århundrede får en mere indgående omtale, specielt den ofte heftige diskussion i det sidste 10-år. Lægestandens stillingtagen synes i dag at være en enig modstand mod aktiv eutanasi, medens passiv eutanasi – d.v.s. i sådanne situationer at undlade eller at ophøre med behandling bortset fra påkrævet pleje og smertelindring – får udstrakt godtagelse og anvendelse.

SUMMARY:

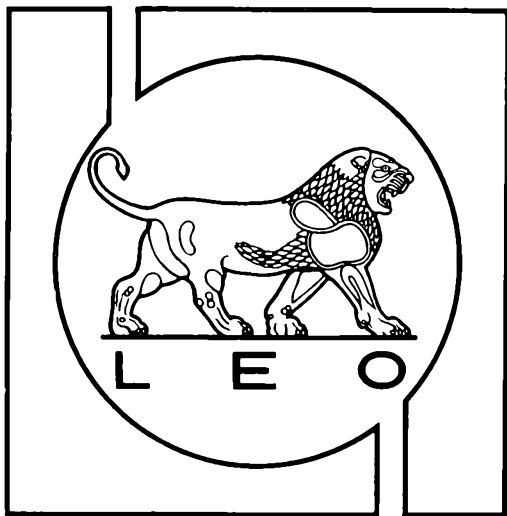
A description of the various forms of euthanasia in its broadest concept is followed by a brief account of the view throughout History upon what we today call active Euthanasia: An act which is intended to terminate the life of another human being whose state is hopeless, painful and degrading. The debate of the 20th century is referred to more thoroughly, particularly the intense discussion of the last decade. Today the attitude of the medical profession seems to be one of agreed opposition to active euthanasia whereas passive euthanasia – i.e. omitting or discontinuing treatment other than necessary care and relieving of pain in the situations mentioned above – receives widespread acceptance and is used accordingly.

LITTERATURLISTE

1. Bjerg, S.: Døden. Berlingske Forlag, København 1975, p. 156.
2. Bjerg, S.: Århus Stiftstidende 25/11, 1975.
3. Blom, K.: Nord. Med. 89, 199, 1974.
4. Blomquist, C.: Medicinsk Etik. Natur og Kultur, Stockholm 1971, p. 235 og 244.
5. Boisen, E. & Siemkowicz: Ugeskr. Læger 139, 660, 1977.
6. Bræstrup, P. W.: Ugeskr. Læger 137, 106, 1975.
7. Campell, A. V.: Moral dilemmas in medicine. London 1975, p. 87 og 168.
8. Eiselsberg, A. von: Lebensweg eines Chirurgen. Alpen Verlag, Innsbruck 1939, p. 551.
9. Forgues, E.: Au seuil de la chirurgie. Octave Doin, Paris 1927, p. 195.
10. Fletcher, J.: Morals and medicine. V. Gollatz, London 1955, p. 172 og 191.
11. Gardner, R. F. R.: J. Med. Ethics 1, 127, 1975.
12. Glover, J.: Causing death and saving lives. Penquin Books, New York, 1977, p. 182.
13. Greve, V.: Nord. Med. 89, 201, 1974.
14. Greve, V.: Nord. Med. 93, 292, 1978.
15. Hedenius: Week-endavisen 20/4, 1978.
16. Jochères, J.: World Med. Journ. 21, 63, 1974.
17. Kennedy, J.: J. Med. Ethics 2, 3, 1976.
18. Lappé, M.: J. Med. Ethics 4, 195, 1978.
19. Larsen, B. Unmack: Ugeskr. Læger 137, 99, 1975.
20. Läkaren og den svårt syke patienten. Statens Offentl. Utretn. Social-dept., Stockholm 1978.
21. Lowental, U.: J. Med. Ethics 5, 22, 1979.
22. Nicholson, R.: J. Med. Ethics 1, 5, 1975.
23. Rasmussen, K.: Ugeskr. Læger 141, 2634, 1979.
24. Riisøen, S.: Nord. Med. 89, 131, 1974.
25. Sørensen, V.: Seneca. Gyldendal, København 1977, p. 207.
26. Thornstedt, H.: Nord. Med. 89, 200, 1974.
27. Winget, C., Kapp, F. & Yeaworth, R.: J. Med. Ethics 3, 18, 1977.

* Om eutanasiens historie frem til midten af det 20. århundrede henvises især til litteraturlistens numre 4, 8, 9, 10 og 22.

LØVENS
KEMISKE
FABRIK

SYNTETIC

A DIVISION OF GRINDSTEDVÆRKET A/S

GRINDSTEDVÆRKET A/S . EDWIN RAHRS VEJ 38 . 8220 BRABRAND

Glaxo Lægemedler a/s

REPRÆSENTERER:

Glaxo Laboratories Ltd. London

Allen & Hanburys Ltd. London

Emil Abderhalden

Læge, professor, Geheimrat, koloni-havemand, afholdsmand – og glemt!

Af Vagn Schmidt

Læger, der fik deres uddannelse ved Københavns Universitet i 30'erne, kunne ikke undgå at kende Abderhaldens navn.

Universitetets første professor i biokemi (fra 1929) Richard Ege (1891-1974) omtalte ham i sin lærebog, ernæringsforskere og vitaminforskere kunne ikke undgå at træffe på ham i litteraturen.

Siden er han glemt, selv om hans betydning for biokemien, mange videnskabelige arbejder og et dramatisk liv, kan gøre det næsten uforståeligt.

Emil Abderhalden levede fra 09.03.1877 til 05.08.1950. Han var søn af en lærer i landsbyen Oberuzwill i Kanton St. Gallen i Schweiz. Han gennemførte sine studier i Basel, hvor han fra 1895 læste medicin, som han afsluttede med udmærkelse 1901, idet han allerede under studiet havde vist stor interesse for fysiologi, hvor Gustav von Bunge drog ham ind i videnskabeligt arbejde.

Allerede som 20-årig kunne han i »Hoppe-Seylers Zeitschrift für physiologische Chemie« offentliggøre sit første arbejde »Zur quantitativen Analyse des Blutes«, som i 1902 efterfulgtes af doktorafhandlingen: »Über den Einfluss des Höhenklimas auf die Zusammensetzung des Blutes«. Derefter kom han straks til Emil Fischer (1852-1921) (Nobelpristager i Kemi 1902), der specielt arbejdede med kulhydraternes kemi, purinderivater og proteinkemi samt enzymkemi – arbejds-emner som senere blev Abderhaldens.

1904 habilerede Abderhalden for fysiologi i Berlin og blev i 1908

Emil Abderhalden
1877-1950

professor i fysiologi ved »Tierärztliche Hochschule zu Berlin«, men allerede 1911 blev han kaldet til Halle an der Saale som professor og chef for det fysiologiske Institut ved det berømte universitet, der var oprettet 1694 og berømt for sit bibliotek og samlinger. Halle ligger ca. 30 km n.v. for Leipzig og havde ca. 250.000 indbyggere, dets universitet mere end 200 professorer og docenter samt knap 2000 studenter.

Abderhalden blev flere gange opfordret til at modtage professorater i Tübingen, Frankfurt, Strassburg og endda i Basel i Schweiz, men han forblev i Halle i 34 år, idet han ofte fik lovet udvidelser og forbedringer af sit institut i Halle, når han var ved at skulle træffe beslutninger om andet universitet. Der blev dog praktisk taget intet af løfterne, som helt ophørte ved den nazistiske overtagelse af Tyskland i 1933, selv om man i 1939 skulle have lagt grundstenen til udvidelserne, som den 2.

verdenskrigs udbrud definitivt stoppede, ligesom alle forbedringer var blevet udskudt med henvisning til løftet om bygningen af det helt nye institut. På hans efterhånden forældede institut var væggene afskallede, aftræk i uorden, sikkerhedsforanstaltninger eksisterede ikke, instrumenter, præcisionsvægte o.s.v. var ikke vedligeholdt.

I sådanne omgivelser foregik Abderhaldens forskning – og blev støttet af f.eks. Rockefeller, søgt af talrige tyske og udenlandske videnskabsmænd alene p.gr. af Abderhaldens navn.

Abderhalden publicerede mere end 1000 arbejder og udgav flere bøger. Hans »Lehrbuch der physiologischen Chemie« udkom første gang 1906 og med 26. udgave i 1948, foruden oversættelser til flere sprog. Med 1. udgaven blev dens 29-årige forfatter på én gang berømt og hans bog et internationalt standardværk.

I 1948 udkom hans sidste bog »Vitamine und Vitamintherapie« i samarbejde med professor, dr. med. Georges Mouriquand.

Andre kendte bøger er f.eks. »Synthese der Zellbausteine in Pflanze und Tier« i 1912, 1909 »Neue Ergebnisse auf dem Gebiet der speziellen Eiweisschemie« samt i 1917 »Die Grundlagen unserer Ernährung und unseres Stoffwechsels« der kom i 5 oplag.

Tidsskrifter grundlagde han også, f.eks. fra 1909 »Fortschritte der Naturwissenschaften«, »Zeitschrift für Fermentforschung« fra 1916, der efter 1945 blev omdannet til »Zeitschrift für Vitamin – Hormon – und Fermentforschung«, der udkom fra 1947. Fra 1938 var han med til at starte »Zeitschrift für Altersforschung«, fra 1922 på eget forlag tidsskriftet »Ethik«, i hvilket han kæmpede mod alkoholtobaksmisbrug, mod frivillig abort, mod pornografi og sociale misforhold, mod euthanasi, eugenik, religion, dårlig lægeetik o.s.v. Dette tidsskrift måtte han indstille, da han ikke ville eller kunne rette sig efter nazisternes censur.

Gennem 32 år var han også medudgiver af »Pflügers Archiv«.

Man ser alene heraf, hvor mangesidig Abderhaldens interesse var. Men tyngdepunktet i hans arbejde var utvivlsomt proteinerne. Han forsøgte gennem stofskifteundersøgelser at finde frem til et »æggehvide-minimum« i fødeindtagelsen og blev klar over, at proteinbehovet

Tysk ernæringsproblem – alkoholisme – før første verdenskrig.

kunne dækkes af aminosyrer alene. Visse af disse fandt han »essentielle«, f.eks. tyrosin og tryptofan.³ Han syntetiserede flere hundrede polypeptider og undersøgte disses forhold til fermenter.

I sin lærebog skriver Richard Ege¹² om de forskellige teorier om proteinmolekylernes bygning. Aminosyrerne kunne være knyttet sammen ved peptidbindinger til en meget lang kæde, men man kunne også tænke sig proteinmolekyler knyttet sammen af en række grundelementer, der overvejende kunne være af cyklisk karakter, dannet som anhydrider af polypeptider, som foreslået af Abderhalden. Abderhaldens arbejder om proteinaser og peptidaser er så mangfoldige, at de næsten alene p.gr. af kvantiteten er uoverskuelige.

Mest kendt er Abderhaldens arbejder om »Abwehrfermente«, der optrådte første gang i 1912 i en lille bog: »Die Schutzfermente« som bragte adskillige kliniske arbejder frem, ofte mislykkede p.gr. af den vanskelige kemiske teknik og derfor ofte gav vildledende resultater.

Med disse »Abwehrfermente« fremkom den overalt i datidens biokemi kendte »Abderhaldensche Reaktion«, der var fællesbetegnelsen for et hidtil uafklaret fænomen, der syntes at kunne kaste lys over mange hidtil uklare forestillinger, som imidlertid snarere blev sværere, fordi der var for mange modstridende resultater fra forsøg. Men hans teorier gav anledning til en betydelig videnskabelig interesse for undersøgelser efter specifikke proteinaser, der fremstod efter indgift af »artsfremmede« æggehvide-stoffer – altså i virkeligheden tidlige tanker om antigener, antistoffer, allergener o.s.v. Abderhalden mente, at »proteinaserne« kunne overgå fra blodet til urinen – og at man f.eks. i urinen kunne finde fermenter, der skulle nedbryde placentaproteinerne hos gravide, en reaktion, som blev kaldt »Abderhaldens graviditetsreaktion«, der først langt senere blev afløst af Aschheim-Zondeks reaktion og de moderne, simple hormonreaktioner. Gennem denne »Abderhaldensche Reaktion« byggedes også teorier om påvisning af cancer ved sammenhæng med »Abwehrfermente«, en teori der i dag har fået fornyet interesse gennem påvisning af sammenhæng mellem cancer og udskillelsen af abnorme mængder proteiner, som følge af cancerens antigene karakter.¹³

Han foretog grundlæggende forsøg over kolesterol, cholinesterase, tyroxin og vitaminer, specielt angående thiamin.

Med en så stor mangfoldighed og med mange varierende medarbejdere måtte han nødvendigvis stole både på medarbejdernes viden og deres læsning af litteraturen, ligesom han selv kunne tvinges til at blive for lidt kritisk, måske endog godtroende. Selv om han forsøgte at eksaminere sine medarbejdere m.h.t. viden, og selv om han ofte selv ville skrive, korrigere og konkludere måtte mange arbejder få en vis »overfladiskhed«, måske også påvirket af, at han under 2 verdenskrige blev isoleret fra litteraturen uden for Tyskland.

David L. Drabkin¹¹ skriver i 1958 i sin Thudichum-biografi om Abderhaldens »norleucin«. Thudichum havde i hjernen påvist en glycoleucin (en leucin-isomer med en sødlig smag), som igen i 1913 blev fundet af Abderhalden, Weil.⁴

I arbejdet skrives: »Interessant ist, dass Thudichum erkannt hat, dass im Nervengewebe eine Leucinisomere vorhanden ist. Dieser

gewiss oft unrichtig beurteilte Forscher muss ganz scharf beobachtet haben, sonst wäre er bei den ihm zur Verfügung stehenden primitiven Methoden nicht auf dem Leucin ähnliche, mit diesem aber nicht identische Aminosäure aufmerksam geworden«.

Drabkin skriver, at Abderhalden dermed diskriminerer Thudichums analytiske evner, ved at antyde at »Thudichum's finding was one of intuition rather than a solid accomplishment with complete proof«.

Drabkin fortsætter sine vrede bemærkninger om Abderhalden således: »There is reason to believe that this Geheimrat knew that he was filching («stjal«). Man kunne senere vise, at Thudichum faktisk allerede i 1881 ikke blot intuitivt, men korrekt havde påvist isomeren. Drabkin fortsætter sin vrede m.h.t. den af ham med rette beundrede Thudichums¹⁴ kritikere: »Among the latter was a biochemical impresario of more recent time, impressive in physical dimensions and the producer of weighty, uncritical tomes the »Arbeitsmethoden«, Emil Abderhalden. He did not read Thudichum's original paper, as may be surmised from the fact that he refers only the résumé of this work. Abderhalden presumably had such confidence in the infallibility of Thudichum's intuition that, with Weil he repeated the isolation of glycoleucine from the brain tissue by renaming the substance »norleucine«.

Altså et årti efter Abderhaldens død angribes han på samme måde, som Thudichum blev det flere årtier efter sin død.

Men Drabkin peger på væsentlige ting: Abderhaldens tiltro til sine medarbejdere og Abderhaldens internationale position, markeret af hans titel som »Geheimrat«, der vel i dag må opfattes som medlem af kommissioner, der skulle rådgive regeringer i spørgsmål, hvor man søgte hjælp hos videnskabelige autoriteter og betalte for hjælpen med titler, hvilket vel i dag er erstattet af »honorarer«.

Hvis man således med en vis baggrund kan kritisere Abderhaldens videnskabelige indsats i dag, må der være andre forklaringer på den betydning, han har haft for den videnskabelige biokemi og dette fags centrale placering i den offentlige bevidsthed.

Først og fremmest var hans videnskabelige entusiasme afgørende. Trods primitive laboratorieforhold og fagets »yderplacering« i lægevi-

Tyske rødgardister
(spartakister).

denskabens lykkedes det Abderhalden og andre biokemikere (i Danmark f.eks. Richard Ege) at få faget placeret samfunds-relevant og engageret i de moderne samfunds problemer: ernæring, hygiejne, misbrug af stimulanser, fritidsproblemer, krigs- og efterkrigsproblemer etc., samtidig med at fagets videnskabelige resultater blev mere og mere forståelige og videnskabeligt verificerbare, frigjort fra manglende baggrundsviden (teoretisk fysik, matematik, kemi) og endog overtro (f.eks. inden for vitamin- og hormonområdet modeprægede sensationer).

Abderhaldens sociale engagementer må også vurderes retfærdigt i relation til hans tid og dennes politiske problemer. Herved kan hans indsats først få retfærdige perspektiver.

Abderhaldens sociale engagementer stod i relation til hans fag. Som 24-årig ville han samle alle litterære kendsgerninger om alkohol og alkoholmisbrug. Det lykkedes ham at samle 13.000 arbejder fra hele verden strækkende sig fra oldtiden til det 20. århundrede. Hans arbejde udkom 1904 under titlen »Bibliographie der Gesamten wissenschaftlichen Literatur über den Alkohol und den Alkoholismus«.

Abderhalden var blevet modstander af alkohol, fordi han allerede som barn så familiens skomager-familie gå til grunde p. gr. af alkoholisme. Hans lærer i Basel, v. Bunge, var også som lidenskabelig afholdsmænd med til at præge Abderhaldens indstilling, der gennem hele hans liv var en vigtig del af hans ernæringsforskning og forsøg på bekæmpelse gennem sociale foranstaltninger. Som student blev han medlem af afholdsforeningen »Libertas« og ved sin ansættelse som professor i Berlin grundlagde han i 1902 den første alkoholfrie restaurant. Fra 1922 var han formand for foreningen af alkoholabstinente læger, fra 1947 medlem af den schweiziske kommission til bekæmpelse af alkoholisme, som Abderhalden altid betragtede som en sygdom. I 1948 påpegede han igen alkoholismens farer på 23. Internationale kongres mod alkoholisme (i Luzern).

Hans interesse for offentlig sundhed og hygiejne førte ham ind på kolonihavetanken, som i Danmark startede allerede i 1778 uden for Fredericias volde og fra 1884 antog karakter af en bevægelse, der fra 1908 fik en landsorganisation. De danske kolonihaver havde størrelser på ca. 500-1000 m².

For at få folk til at tænke på andet end alkohol i deres fritid forpagtede Abderhalden 1000 Morgen (=ca. 350 ha) land, som han udstykkede til ca. 3000 kolonihaver à ca. 1000 m², hvorfor betaltes 1-2 Mark til indkøb af frø og lignende. Fra 1949 blev kolonihaveforbundet i Tyskland kaldt: »Kleingartengemeinschaft Abderhalden e.V.«.

Abderhaldens indsats på dette område reddede ham fra at blive henrettet, da han under Spartakusopstanden i Tyskland var blevet fanget, indtil man opdagede, hvad han havde udrettet for den fattige

befolkning. Arbejderne fra Halle-området greb ind og fortalte om, hvorledes Abderhalden havde skabt kolonihaverne, og han blev straks løsladt, som en folkets mand.

Ved 1. verdenskrigs begyndelse havde han fået oprettet 5 lazaretter, i 1915 et spædbørnshjem (vuggestuer) med 80 sengepladser samt en skole til uddannelse af barneplejersker; disse 2 institutioner fik i 1920 statslig anerkendelse.

Hans forståelse for befolkningens dårlige ernæring under krigen fik ham til at oprette folkekøkkener, organisationer til at hjælpe gamle.

Fra efteråret 1914 var han med i en organisation til gennemførelse af transport af sårede fra krigshandlingerne fra banegården i Halle og til lazaretter. Gennem pengeindsamlinger og appeller fik han transporttogenes indretninger forbedret gennem stor folkelig opbakning.

Ved 1. verdenskrigs afslutning var mange tyske børn i elendig ernæringstilstand. På samme måde som Danmark, der hjalp adskillige »wienerbørn«, fik Abderhalden sit fødeland Schweiz til at hjælpe, først med tilsendelse af tørmælk, klæder o. lign. og fra midten af 1919 også ved at give mere end 60.000 børn ophold i 3 måneder i Schweiz hos familier.

I 1922 samlede han under inflationen næringsmidler, tøj, opvarmingsmaterialer til mere end 1000 personer. Fra 1923 arbejdede han sammen med kvækerorganisationer på at skaffe bespisninger til fattige og til skolebørn.

I den kolde vinter 1924-25 oprettede han varместuer. Hans sociale engagementer i forbindelse med hans popularitet og energi gjorde, at han fra 1921 var medlem af statslige sundhedskommissioner.

For sine indsats var han allerede i 1917 blevet tildelt titlen »Geheimer Medizinalrat« og blevet Dr. phil. h.c. i Halle. Titlen Geheimrat lagde han selv meget lidt vægt på.

Hans fritidsinteresser var få, lange spadsereture og havearbejde i gammelt tøj. Når folk ville besøge ham og spurgte efter »Geheimrat Abderhalden« hos den dårligt klædte »gartner«, svarede han altid, at Geheimråden ikke var at træffe – ellers gav han sig altid god tid til at tale med folk, der kom til ham fagligt eller socialt for at få hjælp.

Han brugte aldrig stimulerende midler, som f.eks. kaffe, som han

heller ikke havde behov for. Han var aldeles umusikalsk, men kunne lide musik, således at radioen altid gik for fuld lydstyrke i hans arbejdsværelse. Derudover holdt han af gode anekdoter, god mad, og var på ingen måder asket eller kedelig.

I 1909 havde han giftet sig med døvstummelærerinden Margarethe Barth. De fik 5 børn i et harmonisk ægteskab. 2 af børnene blev læger, Professor, dr. med. Rudolf Abderhalden, der i flere år samarbejdede med sin far i Halle og senere i Basel, samt datteren Dr. med. Gertrud Abderhalden i Basel.

Emil Abderhalden behøvede kun lille eller ingen forberedelse til forelæsninger p.gr. af sin store belæsthed og gode erindring. Han deltog i de internationale fysiologi-kongresser, men brød sig ellers ikke om den form for sammenkomst («allzuviel Geschwätz»). Efter nazisternes magtovertagelse mødte han dog op og fik ofte langvarigt og demonstrativt bifald, fordi han ikke betingelsesløst lod sig terrorisere og længst muligt beholdt også sine jødiske medarbejdere.

Videnskabelige æresbevisninger fik han i mangfoldighed. Han blev æresmedlem i mere end 50 videnskabelige selskaber uden for Tyskland, fik æresdokortitler, dekorationer og var fra 1934 præsident for »Kaiserlich Leopoldinisch-Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher«. Han fik akademiets store bogsamlinger bragt i orden, fik udgivet Goethes samtlige, naturvidenskabelige arbejder og fik igen fra 1932 udgivet »Nova Acta Leopoldina«, en fortsættelse af »Ephemerides Germanica« fra 1670. I 1941 blev han eenstemmigt genvalgt som præsident, hvilket først ophørte 1948.

Trods disse mange videnskabelige og offentlige udmærkelser havde han i sine sidste år størst glæde af, at han i en alder af 17 år havde været medstifter af en fodboldklub, den nu kendte »F. C.-Basel«, som han blev æresmedlem af. Lidt bittert sagde han: »Die Gründung eines Fussballklubs scheint meine bedeutendste Leistung zu sein, denn sie findet Anerkennung. Meine wissenschaftlichen Verdienste gelten, hier anscheinend nichts«.

Efter nazisternes magtovertagelse forblev han i Tyskland og fortsatte sit sociale arbejde, selv om Partiet søgte at tvinge ham ud af det. Han

bevarede sit formandsskab for spædbørnshjemmet helt til 1943, men han blev betragtet som en ubehagelig og besværlig modstander, som Partiet vanskeligt kunne styre på grund af hans store popularitet hos befolkningen. I en indberetning fra den nazistiske Gauleiter betegnede denne Abderhaldens sociale engagementer som værende i modstrid med Partiets »Weltanschauung« og Abderhalden selv som »in jeder Weise untragbar«. Han forsøgte mange gange energisk at befri videnskabsmænd for deres ophold i koncentrationslejre og forsøgte på mange måder at hjælpe de forfulgte.

Da 2. verdenskrig brød ud, forbød nazisterne ham at rejse ud af Tyskland, selv om han normalt havde tilbragt sine ferier med familien i Schweiz, hvis statsborgerskab han fastholdt.

Under 2. verdenskrig forblev hans institut i arbejde, selv om udviklingen i Tyskland efter 1933 gjorde ham ondt og fik ham til at trække sig mere og mere tilbage.

I sin »Lehrbuch der Physiologischen Chemie« beklager han i de sidste udgaver den manglende forbindelse med international, videnskabelig litteratur. I den sidste udgave fra 1948 giver han til sidst en udførlig oversigt over de grundlæggende arbejder og de store navne inden for den fysiologiske kemi, hvor hans store belæsthed igen viser sig.

I slutningen af juni 1945 var amerikanske tropper rykket langt mod øst for at møde russerne, som de vidste skulle overtage Østtyskland. Amerikanerne havde lister over videnskabsmænd, ingeniører o.s.v., som de ville trække væk fra russerne, der senere skulle rykke ind i området. Mere end 800 personer blev i hast evakueret i kvægtransportvogne. Abderhalden og hans familie blev sendt af sted og Abderhalden udnævnt til leder af transporten, der gik mod Darmstadt, hvor de blev anbragt i de omliggende landsbyer, Abderhalden i en lejr i Ober-Ramstadt under elendige forhold. Han havde hungerødemer og hjerte-besvær. Det lykkedes ham ved energiske henvendelser til amerikanerne at få lov at rejse til Schweiz i september. Han, der i mange år havde sørget for hjælp til andre, måtte her søge offentlig socialhjælp for sig og sin familie.

I et brev til professor Rothlin den 14.09.1945 takker han fra p.t.

adressen Hotel Vogt-Flügelrad i Basel professor Rothlin for hans »freundliche Aufnahme« og kommer derefter straks ind på 2. verdenskrigs sociale problemer. »Da ich im Gegensatz zum ersten Weltkrieg von jeder Tätigkeit zur Linderung der Kriegsoffer (Lazarettzüge, Betreuung von Verwundeten, insbesondere Fürsorge für verwundete Feinde u. dgl.) ausgeschlossen war, suchte ich die Ernährungslage zu Verbessern. Es waren 2 Probleme, 1. Fetteinsparung und 2. Verrechnung der Eiweissmenge«.

Alt, hvad han havde ejet, også bøger, videnskabelige noter o.lign., var gået tabt i Halle – bl.a. notater gennem 30 år med henblik på at skrive den fysiologiske kemis historie, der altså kun blev til få afsluttende sider i 1948-udgaven af hans »Lehrbuch der Physiologischen Chemie«.

Men i foråret 1946 blev han kaldet til professoratet i fysiologisk kemi ved Universitetet i Zürich, som han igen måtte forlade p.gr. af alder efter 1½ års virke, hvor hans sidste interesser bl.a. var Alloxan-diabetes vitaminer og kostproblemer, som han kunne fortsætte med at publicere, bl.a. i »Zeitschrift für Vitamin- Hormon- und Fermentforschung«.

Han fik aldrig pension og måtte i sine sidste år lide under store finansielle problemer, sygdomme og skuffelser.

Alligevel forsøgte han i sine sidste år at hjælpe de videnskabsmænd og andre intellektuelle, som var forblevet i Tyskland, selv om flere af disse tidligere havde modarbejdet ham. Hans tidligere sociale virksomheder gjorde det muligt at knytte de afbrudte tråde til udlandet, så han i 1947 kunne overtage et »Präsidentschaft des Hilfswerkes für das geistige Deutschland«, der bl.a. skaffede nye bøger til de ødelagte tyske biblioteker.

Trods sine sunde leveregler og sin aktivitet har hans sociale engagementer sammen med 2 krises dramatik og nød nedbrudt hans modstandskraft. I december 1949 fik han sit første »Schlaganfall«, der blev kompliceret af en langvarig svækkelse med lungebetændelse og træthed. Den 2. august 1950 blev han under arbejde ved sit skrivebord angrebet af et nyt slagtilfælde, som han døde af den 5. august 1950.

I denne periode havde jeg flere gange kontakt med Emil Abderhalden, fordi han fattede interesse for mit arbejde om pantotensyre. Jeg fik flere overordentlig venlige breve med forslag og kommentarer. Den 17. januar skriver han »Ich bin leider erkrankt und erhole mich jetzt ganz allmählich von einer schweren Pneumonie«. Med rystende hånd og næsten ulæseligt har han derefter med håndskrift skrevet en lille kommentar (Fig. 2).

Et senere brev fra mig forblev længe ubesvaret, indtil jeg i december 1950 fik brev fra hans søn Dozent Dr. med. Rudolf Abderhalden: »Mein Vater erlitt in Dezember vorigen Jahres einen schweren Schlaganfall, und war erst in April dieses Jahres wieder soweit, dass er etwas arbeiten konnte. Am 2. August erlitt er erneut einen Schlaganfall, dem er drei Tage später, ohne dass Bewusstseins wieder erlangt zu haben, erlegen ist.«

Og til sidst skriver Rudolf Abderhalden: »Ich bitte nochmals um Entschuldigung für die Verzögerung«.

Emil Abderhaldens bitre bemærkninger om, at hans videnskabelige indsats er ved at blive glemt til fordel for hans ungdoms fodboldinteresser, er ikke dækkende for denne store menneskeven, der forstod biokemiens betydning for ernæringshygiejne, præventiv medicin og dens påvirkning på og af de sociale forhold.

SUMMARY

Emil Abderhalden (1877-1950)

Born in Schweiz, where he studied medicine, he was appointed professor in chemical physiology in Halle an der Saale (now in DDR) from 1911 to 1945 and from 1946 to 1948 in Zürich.

He is known for more than 1000 publications on protein chemistry, enzymes, vitamins etc. and several textbooks. Most known are his studies about »Abwehrfermente«.

During all his years he fought against alcoholism, tobacco abuse, bad ethics and started a movement for allotment gardens, nursery schools, helping organizations for wounded soldiers, refugees, old people etc. His social engagements freed him for execution during the

spartakus revolte after 1. world war. During the nazi-regime in Germany he continued even if he was considered an improper or disliked person.

In June 1945 the americans brought him to West Germany. From Germany he went back to Schweiz, poor, undernourished having lost all his properties, scientific papers etc. For two years he became professor, retiring at the age of 70 without pension. He died after two strokes within few months.

LITTERATUR

1. Abderhalden, E.: Weitere Beitrag zur Frage nach der Verwertung von tief abgebauten Eiweiss in tierischen Organismus. *Zeitschrift physiol. Chemie.* 1908: 57: 348-364.
2. Abderhalden, E.: *Handbuch der biochemischen Arbeitsmethoden* (9 bind). 1910-1919.
3. Abderhalden, E.: Weitere Versuche über die syntetischen Fähigkeiten des Organismus des Hundes. *Zeitschr. physiol. Chemie.* 1913: 83: 444-457.
4. Abderhalden, E. & Weil, A.: Über eine neue Aminosäure von der Zusammensetzung $C_6H_{13}NO_2$ gewonnen bei der totalen Hydrolyse der Proteine aus Nervensubstanz. *Zeitschr. physiol. Chemie.* 1913: 84: 39-59 & 1913: 88: 272-275.
5. Abderhalden, E.: Weitere Studien über den Einfluss von aus Hefe gewonnenen Stoffen auf die Vergärung von Kohlenhydraten durch Hefe. *Fermentforschung* 1919: 3: 44-69.
6. Abderhalden, E.: Hervorrufung einer Thiamin-Avitaminose bei Tauben und Ratten mittels Thiaminase. *Zeitschr. Vitamin- Hormon- & Fermentforschung.* 1947: 1: 55-63.
7. Abderhalden, E.: *Lehrbuch der Physiologischen Chemie.* Benno Schwabe & Co. Verlag, Basel, 1948.
8. Abderhalden, E., Abderhalden, R.: Ändern sich sie Plasmaproteine und diejenigen der Erythrocyten bei ein und demselben Individuum mit der Lebensalter? *Zeitschr. Altersforsch.* 1941: 3: 109-112.
9. Abderhalden, E. & Mouriquand, G.: *Vitamine und Vitamintherapie.* Medizinischer Verlag Hans Huber, Bern 1948.
10. Abderhalden, R. & Abderhalden, G.: Untersuchungen über den Steroidstoffwechsel von Lungentuberkulösen. *Zeitschr. Vitamin- Hormon- & Fermentforschung.* 1952: 5: 114.
11. Drabkin, D. L.: *Thudichum, Chemist of the Brain.* University of Pennsylvania Press, 1958.
12. Ege, R.: *Lærebog i Biokemi.* II. udgave, Arnold Busch, Kjøbenhavn 1931.
13. Hemmingsen, L., Rasmussen, F., Skaarup, P. & Wolf, H.: Urinary protein profiles in patients with urothelial bladder tumours. *British J. Urol.* 1980.
14. Schmidt, V.: *Ludwig Johann Wilhelm Thudichum.* *Dansk Kemi.* 1979: 60: 341-343.

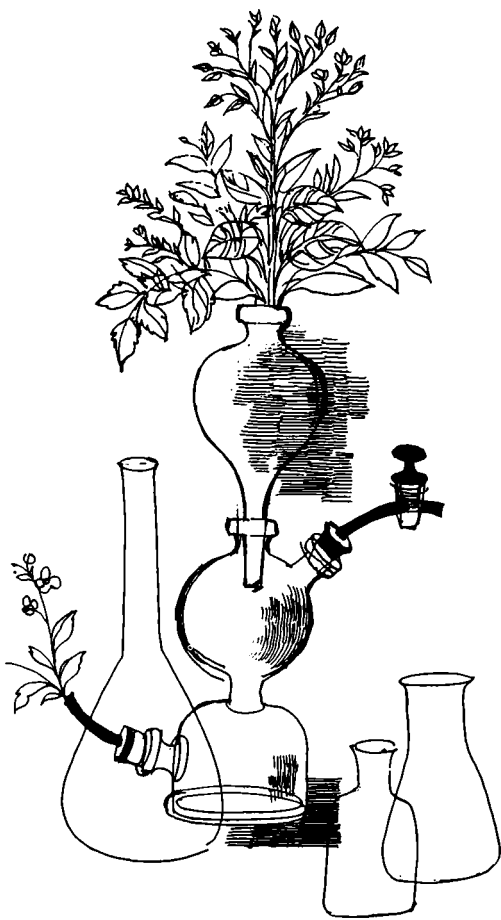
**Danmarks
Apotekerforening
DAK-Laboratoriet**

AKTIESELSKABET

ROSCO

FARMACEUTISK INDUSTRI

2630 TAASTRUP

Med venlig hilsen

FERROSAN

Militærkirurgen Dominique Jean Larrey: »Om pesten i felttoget til Ægypten og Syrien 1798-1801«.

Af Knud Egeblad

En af Larrey's biografer Robert G. Richardson skriver,¹¹ at Larrey's »Memoires de Chirurgie Militaire et Campagnes« er en »forvirret, blandet beretning om krigsbegivenheder spækket med rejsebeskrivelser, optegnelser af naturens forhold de forskellige steder, han besøgte, og dens betydning for sygdomme, historiske noter samt medicinske og kirurgiske sygehistorier«. Det skuffede mig meget at læse, da jeg var – og stadig er – yderst fascineret af Larrey's spændende beskrivelse af sit eget liv og hans usædvanlige omsorg for de sårede og syge soldater.

Efter at have gennemtænkt sagen nærmere fandt jeg dog, at der var meget rigtigt i Richardson's beskrivelse af Larrey's »Memoires« og, at der var meget, jeg kunne godtage, også fordi Richardson havde den bestemte hensigt at finde mennesket bag militærkirurgens erindringer. Dette fik jeg tydeligt bevis for, da Richardson uopfordret sendte mig et særtryk med titlen »Larrey – what manner of man?«. ¹²

For at bringe lidt orden i Larrey's »Memoires« besluttede jeg at tage hans sygdomsbeskrivelser og behandlinger af de forskellige sygdomme samt hans kirurgiske sygehistorier (amputationer, exartikulationer og større operative indgreb) op til nøjere analyse og beskrive dem hver for sig, befriet for al »udenomssnak«.

Selv en så vigtig sygdom som pesten, der mere end nogen anden var skæbnesvanger for felttoget i Ægypten og Syrien, har han beskrevet

Dominique Jean
Larrey (1766-1842).
Medicinsk-Historisk
Museum.

lidt rodet med hensyn til nosologi og behandling, idet der er så langt mellem sygdomsbeskrivelserne, at man er ved at glemme dem, når man kommer til behandlingen af de forskellige perioder. Det er dette, jeg i denne artikel om pesten har søgt at råde bod på.

Larrey's beretning begynder med afskibningen i Toulon, af de tropper der, sammen med andre tropper fra forskellige middelhavsbyer, skal udgøre den såkaldte »Orientthær«. Den 19. maj 1798 forlod general Bonaparte med sin stab Toulon om bord på admiralskibet »l'Orient« for sammen med 13 lineskibe og et tilsvarende antal fregatter at mødes med krigsskibe fra 4 andre franske og frnsk besatte middelhavsbyer og samlet føre de ca. 30.000 franske soldater til et for dem ukendt mål.

Inden afsejlingen fra Toulon havde Bonaparte fortalt sin chefkirurg Dominique Jean Larrey (1766-1842), at målet for felttoget var Ægypten. Derfor sad den 32-årige, nys udnævnte chefkirurg under overfarten i sin kahyt og læste om de infektionssygdomme, der eventuelt kunne smitte soldaterne på deres fremmarch gennem et så fremmedartet land som Ægypten med et klima så forskelligt fra deres hjemlandsden brændende sol om dagen og de kolde, fugtige nætter. Forårsmånederne marts, april og maj var især ugunstige for helbredet, navnlig når den voldsomme søndenvind »Khamsynen« rasede. Larrey så også på kortet, at hæren skulle gennem udstrakte, gølge ørkenområder uden mulighed for frisk drikkevand, grøntsager eller frugt.

Den infektionssygdom, Larrey især studerede, var pesten. Den var endemisk på nogle af de steder, den franske hær skulle igennem og kunne endog blusse op og blive epidemisk i større eller mindre grad. Larrey satte sig nøje ind i pestens symptomer og forløb. Der kunne hos feberpatienter komme bylder i armhuler og lyskeregion, og hvis der opstod epidemier, var der som regel en meget stor dødelighed. Han udsendte derfor et cirkulære til sine kolleger om, at de skulle være opmærksomme på feberpatienter. Kom der hos disse bylder, skulle de tænke på, at det kunne dreje sig om pest.

Det er vel heller ikke utænkeligt, at han også tænkte på, hvordan han skulle gribe sagen an, hvis der opstod pestepidemi blandt soldaterne. Han havde jo en vis erfaring i, hvordan man kunne standse en epidemi, i hvert fald hos kreaturer (en såkaldt epizooti). Under felttoget i Norditalien havde han nemlig haft held til at standse en smitsom byldesygdom, miltbrand, der optrådte epidemisk i kvægbesætningerne på den egn, hvor han opholdt sig. Han rådede bønderne til at isolere de raske dyr og lade deres stalde rense. De syge dyr blev slagtet og hurtigst muligt begravet, for at bønderne ikke skulle fjerne deres skind, som, efter Larrey's mening, indeholdt det farlige smitstof, og epizootien standsede.

Pestsygdommen var kendt siden den tidligste oldtid. Allerede Hippokrates har omtalt den, men navnet pest har sikkert været et samlebegreb dækkende over forskellige sygdomme, som optrådte i epidemier med høj dødelighed. Den var ikke en sygdoms enhed, som den nu

Die sefte tabule vander pestilencie

Den virdenich van vanden vromen geboren,
 Dieft den vromen vromen vromen vromen
 Dieft den vromen vromen vromen vromen

Behandling af pestsyg. Medicinsk-Historisk Museum.

kendes. Man har sikkert kaldt epidemier af både kopper, scarlatina og septikæmiske sygdomme for pestepidemier. I landene omkring Middelhavet var der i årene 500-700 f. Kr. nogle voldsomme epidemier med angreb af bylder og stor dødelighed. Det kan have været en slags pest, men man ved det ikke med bestemthed.

Først omkring midten af 1300-tallet, nærmere bestemt år 1347, kom der fra Asien nogle voldsomme epidemier med dannelse af bylder og en høj mortalitet, og dette har sikkert været pestepidemier. Når de havde været et stykke tid, tog de af i styrke og udbredelse for til sidst at forsvinde – uvist af hvilken grund. Man kunne tænke sig, at smitstoffet efterhånden mistede sin virulens ved at blive overført fra den ene person til den anden. I nutidens laboratorier sker det således, at et smitstof efterhånden mister sin virulens ved at blive podet fra et substrat til et andet, og sådan kan man måske forklare, at en pestepidemi forsvinder. I laboratoriet kan man på den anden side også se, at en fortsat podning af et smitstof fra et substrat til et andet kan forøge dets virulens, og dette kan måske forklare, at en pestepidemi pludselig kan tage til i voldsomhed og udbredelse.

Pestepidemierne kom fra Asien i bølger med 20-30 års mellemrum og hærgede i ca. 400 år Europa med en sådan voldsomhed, at næsten halvdelen af befolkningen døde. Epidemierne bredte sig langsommere over landegrænserne end ad søvejen. Især tog de et voldsomt opsving i de store havnebyer, hvortil handelsskibene kom fra Lilleasien og det østlige Middelhav og på vejen passerede Konstantinopel, som flere gange blev ramt af store pestepidemier. Det var ikke blot havnebyerne på det europæiske fastland og Nordafrikas middelhavskyster, der blev ramt, men også andre af Europas store havnebyer. Således blev London omkring midten af 1600-tallet hærget af en voldsom pestepidemi, og der døde ca. 100.000 af byens beboere. Her har vi et øjenvidne i Samuel Pepys (1633-1703).⁹ Han var ansat i det engelske flådeministerium og førte en dagbog, der dog ikke er beregnet på offentliggørelse, idet den er skrevet med et hjemmelavet, kryptisk tegnsystem. Han skildrer heri, hvordan folk faldt døde om på gaden, de rige flygtede fra London ud på landet, enten ad flodvejen eller ad landevejen, og til sidst sendte også Pepys sin egen familie af sted. Da

han engang ville besøge dem, tog han en drosche, men undervejs faldt kusken ned fra sædet og var død på stedet. Pepys tog så en anden drosche og kørte videre uden at bekymre sig om den døde kusk på gaden. Dette siger lidt om, hvor dagligdags en sådan begivenhed var. Pepys selv blev i London og passede sit arbejde i flådeministeriet, medens venner og medarbejdere omkring ham døde af pest.

I den tidligste oldtid mente man, at pesten skyldtes gudernes vrede på menneskene. »Den trojanske pest« udrød således, fordi Apollon ville hævne sig på grækerne, da Agamemnon havde røvet den unge pige Briseis, datter af en af hans præster. Apollon sendte derfor sine pile over grækernes lejre, og der udrød en pestlignende sygdom, hvorved mange omkom. Først da Briseis var blevet givet tilbage til sin fader, ophørte pesten.⁶

Ligesom alle læger siden Hippokrates var også Larrey miasmatiker, d.v.s. han mente, at infektionssygdomme skyldtes et ikke nærmere defineret smitstof »miasma«, som med vinden blev ført vidt omkring og slog sig ned i fugtige og sumpede egne, og her smittede beboerne med en eller anden infektion, som f.eks. pest – altså en luftbåren smitte.

Allerede i midten af 1500-tallet mente man, at pesten skyldtes et smitstof, bestående af partikler, der var så små, at de var uden for vore sansers rækkevidde, og i midten af 1600-tallet var der en tysk forsker, som mente, at pesten skyldtes et levende smitstof (»et contagium vivum«). Den berømte svenske videnskabsmand, botanikeren og lægen Carl von Linné (1707-1778) mente, at pesten skyldtes usynlige infusionsdyr, der kunne leve både i luften og i klæderne. Mikroskopet var konstrueret i slutningen af 1500-tallet, men først i 1600-tallet blev det betydeligt forbedret af italieneren Marcello Malpighi (1608-1694) og hollænderen Antony van Leeuwenhoek (1632-1723). Det bedste mikroskop dengang kunne dog kun forstørre ca. 300 gange, så der var ingen mulighed for at opdage det levende smitstof.

Man opfattede i middelalderen pesten som den sorte død, måske fordi de dødes hud hurtigt blev oversået med talrige, sortfarvede petecchier, eller måske snarere fordi der før dødens indtræden var betydelig cyanose, indtil sortfarvning, af huden.

Pesten i København 1711. Medicinsk-Historisk Museum.

Den sidste store pestepidemi i Danmark forekom i Helsingør 1710 og i København 1711, således som det er beskrevet af den danske læge og medicinhistoriker F. V. Manza (1794-1879).⁸ Hans beskrivelse af forholdene i København med de smalle, snoede gader, hvor 2 køretøjer ikke kunne passere hinanden, de dårligt byggede huse og de uhygiejniske forhold på gaderne med en undertiden ulidelig stank, kan på mange måder minde om Larrey's beskrivelse af havnebyerne i Ægypten på hans tid.

Der var for Larrey ingen tvivl om, at pesten var smitsom. Det gjorde derfor et stærkt indtryk på ham i den berømte psykiater Philippe Pinel's (1745-1826) »Nosographie philosophique«¹⁰ at læse om en pestepidemi i Marseille i 1720. I dette værk omtales det, at Ludvig XV's limlæge Pierre Chirac (1650-1732) ikke mente, at pest var smitsom, og derfor var mange læger i Marseille af samme opfattelse til trods for, at de daglig så massevis af pestsyge lig i gaderne.

Den første by franskmændene erobrede i Ægypten var havnebyen

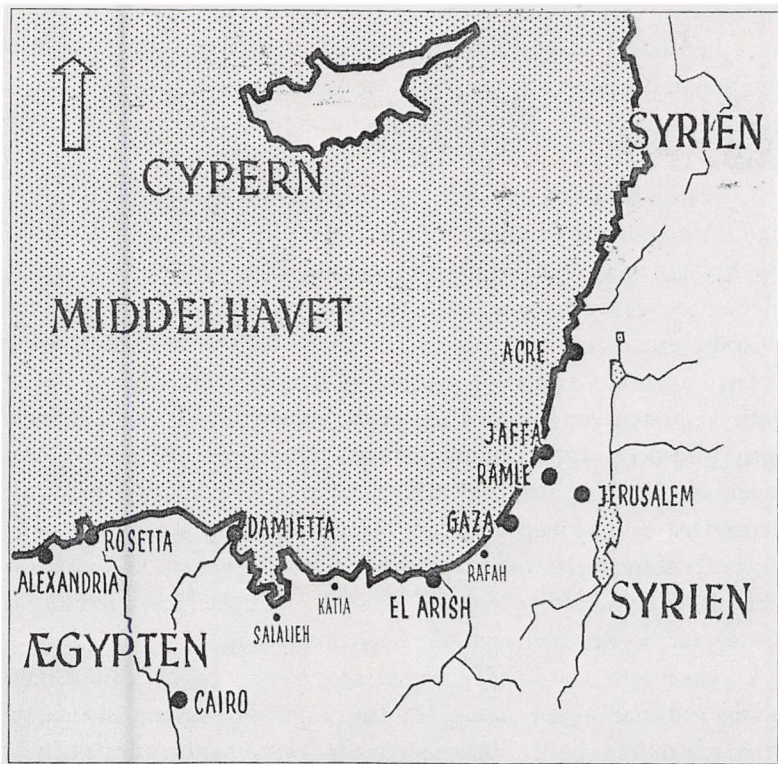
Alexandria. Her oprettede Larrey et hospital i et kapucinerkloster, men da hæren få dage senere marcherede mod Cairo, overdrog han ledelsen af hospitalet til den unge, meget lovende kirurg af 1. klasse Masclet og fulgte selv med Bonaparte og hæren gennem ørkenen mod Cairo.

Larrey fik kort efter at vide, at der var konstateret nogle få tilfælde af pest i Alexandria. Han fortalte det dog ikke til andre end sin medicinske kollega René Nicolas Dufriche Desgenettes (1762-1837), og de blev enige om, at det var bedst ikke at fortælle det til soldaterne for ikke at skabe uro i hæren.

Dette fortrød Larrey dog senere, for hvis soldaterne havde fået at vide, at pesten var smitsom, og at de kunne blive smittet, hvis de benyttede deres døde kammeraters tøj tilsmudset med pus og urin indeholdende smitstoffet, så ville de måske have undladt at bruge dette. Det var også meget udbredt blandt soldaterne at tage tøjet af de dræbte tyrkere, og herved risikerede de også at blive smittet, da der var pest blandt de fjendtlige tropper. En tredje mulighed for spredning af pesten var, at der lå flere soldater i samme seng.

De europæere, der boede i Ægypten og Syrien, beskyttede sig mod pesten ved at anlægge fontaneller i deres hud. Ved hjælp af en klemme lavede de en fold i huden. Begge klemmens grene var forsynet med hulienden, og herigennem kunne man trække en nål forsynet med uldtråd. Når nålen var kommet gennem det sidste hul, klippede man tråden af og lod den blive liggende i hudfolden, hvor den fremkaldte en stadig pussekretion. Det er vanskeligt at forstå, at en sådan pusafsondring forskellige steder kunne hindre folk i at få pest, men Larrey mente at have iagttaget, at netop folk med fontaneller sjældent fik pest, ligesom sårede, hvis sår var i fuld suppuration, og folk med store væskende sår gerne gik fri.

I parentes kan fortælles, at fontaneller som afledende behandling blev benyttet helt op til midten af 1800-tallet, således blev den berømte danske billedhugger Bertel Thorvaldsen (1766-1844) af sin læge professor Oluf Lundt Bang (1788-1878), overmedicus ved Fredriks Hospital i København, behandlet med fontaneller på benene for angina pectoris! Bang havde foreslået blæretrækkende plaster (spansk flue) på

Havnebyerne i Ægypten og Syrien.

hjerteregionen, men dette satte Thorvaldsen sig imod – »det var for nær ved hjertet«. ¹³

Bonaparte, der begyndte felttoget mod Syrien den 9. februar 1799, opslog sit hovedkvarter i byen Salehyeh, men gik hurtigt til angreb på fæstningen el'Arich, som han indtog med sit tunge artilleri.

Før de franske soldater drog ind i fæstningen, undersøgte Larrey dens indre og fandt, at der lå mange sårede og syge med tegn på malign feber, der var endda en, som havde en pestbyld på højre arm og i højre lyske, hvilket var et sikkert bevis for, at der også var pest blandt de fjendtlige soldater. Larrey isolerede de pestsyge og lod deres rum renses med kalkvand, anbragte små bål i rummet for at renses luften og brænde

de mange insekter af, som var derinde. Desuden sørgede han for, at rotterne blev udryddet. De pestsyges linned og sengetøj blev brændt og ligene begravet langt uden for fæstningen, men alligevel var der nogle af de franske soldater, som døde af pest.

Også i Gaza døde nogle soldater af byldepest, men først i byen Er-Ramlé kom pesten til fuld udfoldelse blandt tropperne. Under belejring af Jaffa døde flere kraftige soldater pludselig uden forudgående symptomer. Larrey nævner ikke direkte lungepest, men i betragtning af det meget hurtige forløb, kan det have drejet sig om denne form for pest. Pest kan nemlig optræde under 2 former: *Lungepest*, hvor patienten dør pludselig i løbet af 4 timer og *byldepest*, hvor der kan gå 3-4 dage, før patienten dør. Som kirurg var det navnlig den sidste form for pest, som Larrey kom til at behandle, medens Desgenettes som mediciner tog sig af de patienter, som havde lungepest, idet disse blev isoleret på hans afdeling for febersygdomme.

Da byen Jaffa var indtaget, bredte pesten sig så voldsomt, at der i den tid hæren opholdt sig her døde ca. 15 soldater af pest hver dag. Bonaparte besøgte hospitalet i Jaffa, og der er meget divergerende beretninger om dette besøg. Desgenettes fortæller i sin »Histoire Medicale d'Armée d'Orient«, ⁴ at Bonaparte gik fra seng til seng og talte med de syge, ja han hjalp endog en sygehjælper med at bære liget af en peksyg, der lå på gangen foran døren. Denne scene er fremstillet i et skitse af den franske historiemaler Antoine Jean Gros (1771-1835). På det endelige maleri (»Pesten i Jaffa«) ændrede Gros det til, at Bonaparte pegede med en finger på en pestbyld i hans armhule. Efter Desgenettes beskrivelse i sin bog, skal Gros' skitse have givet et realistisk billede af denne scene, og Desgenettes måtte til sidst bede Bonaparte forlade sygestuen, da han ellers kunne risikere at blive smittet.

En kort tid aftog pestens intensitet, men kun for at komme igen med langt større voldsomhed, og denne frygtelige svøbe vedblev under belejringen af byen og fæstningen Saint-Jean-l'Acre (ofte forkortet til »Acre« – den nuværende »Akko« i Israel).

Larrey skriver, at pesten begynder med, at patienten føler sig mat og utilpas, der kommer uro over ham, så han ikke et øjeblik kan holde ud

Napoleons besøg hos de pestsyge i Jaffa. Fra litteraturlistens nr. 2, p. 143.

at ligge i samme stilling, han er appetitløs og tørstig, har kun lyst til kaffe eller vin, der kan komme respirationsbesvær og dumpe smerter i hovedet, særlig over sinus frontalis. Pulsen er lille og påskyndet, og man kan se, at patienten er febril. Der kommer kvalme og opkastninger, hovedpinen forværres, og han bliver svimmel og dører hen, får måske kramper i extremiteterne og ansigtsmusklerne. Til sidst kommer der hallucinationer, som kan gå over i sindsforvirring, og patienten dør.

Larrey har set patienter på sletten foran »Acre« forlade deres telte og løbe ned mod havet og ud i vandet, til de stod i det til midt på livet. Derefter vende om og løbe tilbage, men pludselig falde døde om på stedet.

Både Larrey og Desgenettes har beskrevet pesten i Ægypten og Syrien, Larrey i sine »Memoires«⁷ og Desgenettes i sin »Histoire Medicale«.⁴

Desgenettes deler pesten i 3 kategorier:

- 1) Den håbløse, hvor enhver behandling er nytteløs, da patienten alligevel dør i løbet af mindre end 24 timer.
- 2) Den kategori, som er tilgængelig for medicinsk behandling. Her benytter Desgenettes en metode, som Larrey ikke kunne tænke sig at anvende, nemlig olieindgnidninger af pestsyges hud. Man havde lagt mærke til, at bærere af krukker med olivenolie sjældent fik pest, og at folk, der havde indgnedet deres krop med olivenolie heller ikke fik pest, selv om de kom sammen med pestsyge. Sygehjælperne på Desgenettes afdeling, som skulle behandle de pestsyge, indgned sig derfor med olivenolie og froterede derpå deres patienter så kraftigt, at de pestsyge ligefrem lå badet i sved. Derefter tørrede de sveden af og begyndte forfra med den kraftige frotering. Det var en temmelig hårdhændet behandling af stærkt medtagne patienter, og det må forekomme nutidens læger temmelig irrationelt at benytte et beskyttelsesmiddel mod en sygdom som behandling til en, der allerede er smittet af sygdommen (det er som at kaste brønden til, når barnet er druknet). Dette stred også mod Larrey's sunde fornuft.
- 3) Denne kategori i Desgenettes inddeling af pesten omfattede de patienter, der kom sig af sig selv. Her var kun almindelig feberbehandling nødvendig, d.v.s. diaforetiske og diuretiske dekokter samt beroligende midler.

Larrey, der forekommer mere medmenneskelig, var bekendt for at iagttage små nuancer i en sygdoms forløb, og han giver i sine »Memoires« en indgående beskrivelse af pestsygdommen. Som altid er han optimistisk, giver aldrig op, men finder på nye midler til at forebygge og lindre, selv om behandlingen kun er symptomatisk. Han deler pestens forløb i 4 perioder:

- 1) Invasionsperioden, som er den tid, der går fra patienten får feber, til der er mistanke om, at det kan dreje sig om begyndende pest, fordi patienten har været i berøring med en pestsyg. I denne periode kunne man have god nytte af et brækmiddel, f. eks. brækvinsten, der havde den dobbelte virkning, at der kom dilatation af kapillærerne, og at patienten kom til at sove. Hjælp det ikke, gik patienten over i
- 2) den inflammatoriske periode, der som regel begyndte med diarrhoe

og blodig dysenteri med sorte, ildelugtende afføringer. Der kom efterhånden hævelse i armhuler og lyskereioner, og det var Larrey's bestemte opfattelse, at disse hævelser, der blev til pestbylder, aldrig angreb det lymfatiske væv, men altid viste sig under glandel-vævet eller i nærheden af de vigtigste legemshulheder, thorax og abdomen, hvor disse står i forbindelse med ekstremiteterne. Herved kunne der dannes pestbylder i de indre organer. Dette omtales indgående i memoirerne (vol. I, p. 319). Pestbylterne kan suppurerer og perforere spontant, og sker dette i thorax eller abdomen, er situationen fatal.

Hvis der i den inflammatoriske periode ikke kommer pestbylder, kommer der små blødninger i huden, de såkaldte petecchier, disse kan brede sig og flyde sammen, hvorved der dannes sorte pestbylder, som man kalder charboner. Det er vigtigt at få pestbylterne til at abscedere og perforere, og man kan fremskynde denne suppuration ved at lægge blæretrækkende plaster på de hævede steder eller ved at anbringe sugeskåle eller lave skarifikationer i huden. Herved forsvinder smerter og spændinger, og der kommer transpiration. Man kan give patienten syrlige drikke eller styrkende kamillethe eller angelikathe (begge indeholder æteriske olier, som menes at have en lægende virkning), tynd kaffe eller citronsaft kunne også anbefales.

- 3) Den eksematøse periode begyndte, når petecchierne flød sammen og dannede sorte pestbylder. Sygdommen kunne på dette tidspunkt få et alarmerende forløb, og patienten kunne dø i løbet af et par timer. Ganske kort efter døden blev kroppen overalt dækket af gangrænøse petecchier, og disse meget hurtigt forløbende tilfælde var særdeles uhyggelige. Man kunne se soldater på march, som kun havde få blødninger i huden, pludselig falde om med kramper og ildelugtende fråde om munden og dø efter at have udstødt nogle uhyggelige skrig.

De fleste tilfælde havde dog et mindre dramatisk forløb. Der kom hovedpine, mathed, kvalme og opkastning det første døgn, og næste dag var patienten febril og havde bylder i armhuler og lysker. Kom der suppuration, forsvandt symptomerne i løbet af nogle

René Nicolas Dufriche
Desgenettes
(1762-1837).
Medicinsk-Historisk
Museum.

dage, idet byldeerne abscederede, og patienten kom sig efter nogen tid. Kom der derimod ikke abscesdannelse, forværredes symptomerne, og den syge stod ikke til at redde. Det drejede sig som regel om ganske unge eller yngre mennesker, medens det var sjældent hos soldater, som var noget oppe i årene.

Larrey mente, at smitstoffet især ramte hjernen og det perifere nervesystem, og denne opfattelse stemmer overens med en moderne fransk forsker, som hedder Jean-Noël Biraban,¹ der skriver, at smitstoffet (pestbacillen) hos mennesket har en meget intens toksisk virkning. Cellerne nekrotiserer, og der kommer seroalbuminøse og kardilaterende reaktioner overalt i organerne, ganske særlig i nerve-

systemet, hvor der kommer ødem af nervernes marvskeder. Dette giver en trykkende spænding på nerverne, som efter Birabans mening skulle være årsagen til de stærke smerter i pestbyldeerne. Det er bemærkelsesværdigt, at Biraban taler om »kardilaterende reaktioner i organerne«, medens Larrey i sin behandling af pest benytter antispasmodiske miksturer. Hvis Birabans teori om at kapillærdilatationen er en meget farlig reaktion fra organismens side, viser sig at være rigtig, så skulle antispasmodiske stoffer være kontraindicerede. Det har ikke været mig muligt at finde, hvilke krampestillende (kardilaterende) midler Larrey har anvendt, men det strider under alle omstændigheder mod Birabans teori.

Larrey mente, at årsagen til kvalme, opkastninger og diarrhoe var ophobning af ufordøjede stoffer i fordøjelseskanalen – han kalder dem »saburre« – og derfor gælder det om, hurtigst muligt at skaffe sig af med dem ved hjælp af bræk- og afføringsmidler.

Efter den eksematøse periode kan sygdommen nu gå over i den 4) periode, hvor der kan komme virkelige muskelkramper, og patienten bliver sløv og mat. Han får hallucinationer, der kan gå over til sindsforvirring, og dette er den »nervøse eller adynamiske periode«, hvor det er sjældent, at patienten kommer sig. Larrey har dog haft een patient, der kom i den adynamiske periode, men da der kom abscesdannelse forsvandt symptomerne, og patienten blev fuldstændig rask efter en meget lang rekonvalescens.

Kommer der ikke suppuration, og patienten er meget svag, må man hurtigst muligt sætte en glødende knap på bylden og umiddelbart derefter lægge et varmt grødomslag på, dette kan give suppuration og abscesdannelse.

I den nervøse eller adynamiske periode kan der som omtalt komme hallucinationer og sindsforvirring. En kirurg af 2. klasse blev syg en morgen, og i løbet af dagen forværredes tilstanden med sindsforvirring, så han om natten sprang ud af et vindue og var død på stedet.

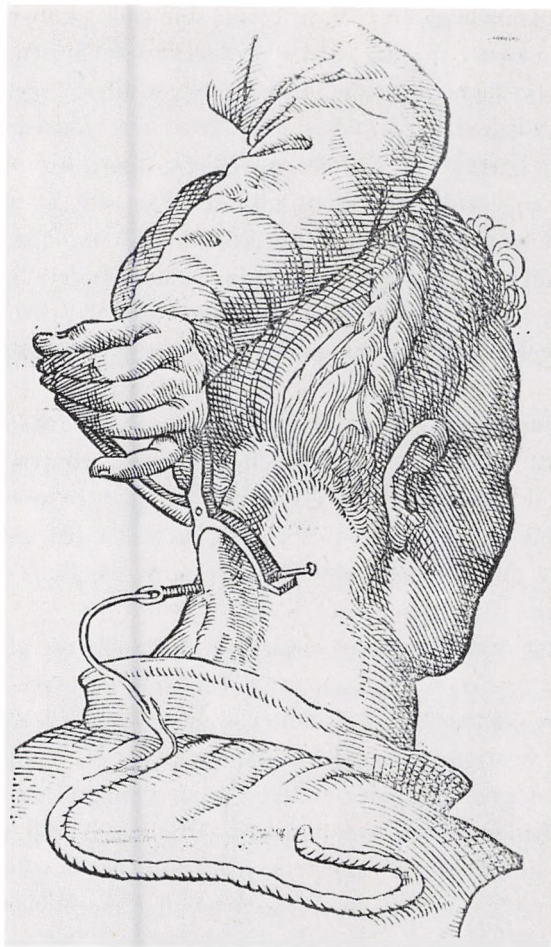
De franske soldater, der havde overlevet en pestsygdom i Ægypten, følte hvert år i forårmånederne marts, april og maj de samme symptomer, omend ikke så voldsomme. De blev sløje og appetitløse, fik kvalme og opkastninger og fik tunghed i hovedet og svimmelhedsan-

fald. Der kunne også komme smerter i cicatricerne, som endog kunne ulcerere. Således fik en kirurg af 2. klasse, der havde haft pest i Syrien, hvert år ved samme tid lette tilbagefald. Da hæren på tilbagetoget nærmede sig Cairo, fik han et leprøst udslet i ansigtet. Dette trodsede enhver behandling, og Larrey ville ætse det, men det modsatte kirurgen sig. Da pest sæsonen sluttede, forsvandt udslettet af sig selv. Efter en karantænetid i Toulon ville den unge kirurg til Saint Dominique, men Larrey rådede ham fra det, da den gule feber var endemisk der, og efter Larrey's mening var der en vis lighed mellem gul feber og pest. Kirurgen rejste alligevel til Saint Dominique og fik straks gul feber og døde.

Hvor meget Larrey end prøvede at finde årsagen til pesten, fandt han den ikke. Han havde ligesom andre læger tidligere haft en svag mistanke til rotterne. I fæstningen el'Arych havde han gjort et stort arbejde for at udrydde dem, og han vidste også, at folk uden for Europa var flygtet fra de byer, de boede i, når rotterne der døde i tusindvis, uden at man vidste årsagen dertil.

Som tidligere omtalt optrådte pesten endemisk i havnebyerne på Syriens og Ægyptens kyster, i Ægypten var det navnlig i Rosette, Damiette og det øvrige deltaområde. Byerne var ens opbygget med snævre, snoede, ikke brolagte gader, husene dårligt byggede, og på hvert gadehjørne var der en kloak med råddent, mudret vand. Dette skyldtes, at jordoverfladen i havnebyerne, især i Damiette, lå under havets niveau. Også luften over de sumpede rismarker, der omgav byerne, var meget fugtige. Indbyggerne var personligt meget lidt renlige, og de omgivelser, de boede i, var yderst uhygiejniske. Det var således ikke ualmindeligt, at der lå rådne dyrelig på gaderne. I byerne var der mange kirkegårde med dårligt murede grave, hvorfra der udgik en ulidelig stank.

Larrey fandt det påfaldende, at sårede, hvis sår var i fuld suppuration, sjældent blev angrebet af pesten. Det stemte for øvrigt med, at folk lavede fontaneller i huden, hvorfra der stadig var pusafsondring, og at folk med åbne, væskende sår heller ikke fik pest. Disse opfattelser kan kun bero på et skøn, for Larrey fremhæver jo atter og atter, at blot huden er intakt, kan man uden fare berøre mindre dele af en pestsyg

Anlæggelse af
fontanelle. Fabricii
Hildani:
Wund-Artzney,
Frankfurt 1652, p. 42.

hud. Således ville der ikke ske noget, når man under disse omstændigheder følte den pestsyges puls. Var der derimod rifter eller selv små stik i huden, og pus med smitstoffet flød hen til de læderede områder, ville vedkommende højst sandsynligt blive smittet. Larrey, der i sin studietid var blevet undervist i den miasmatiske teori, blev her i praksis tilhænger af den kontagiøse teori – nemlig smitte ved berøring – en teori, der er langt yngre end den miasmatiske, og som først blev aktuel i 1500-tallet, efter Columbus' søfolk havde bragt syfilis til Europa.

Som tidligere omtalt nævner Larrey ikke direkte lungepesten, men pestsmittstoffet er så toksisk over for legemets organer, at der ved byldepest også dannes bylder i lungerne, og lungepest er den form for pest, som giver den hurtigste og største udbredelse.

Pesten spredes nemlig fra det ene menneske til det andet, idet en patient med lungepest, blot han taler, sender en hel sky af små bitte dråber med smitstof 1-2 meter ud i rummet. Da patienter med lungepest hoster meget – ofte så meget, at de må sætte sig ned for at få vejret – slynges smitstoffet ud i langt større afstand, og folk, der står inden for denne afstand, får ved inspiration smitstoffet ned i lungerne og herved mulighed for at få lungepest. Heri kan man måske se forklaringen på den »overtro«, der herskede i middelalderen om, at hvis man så en patient direkte i øjnene, fik man pest. Pestsmittstoffet har vanskeligt ved at trænge igennem intakt hud, men går meget let gennem slimhinderne i bronchier og lunger.

Larrey mente altså, at pest smittede både ved kontakt, og når smitstoffet (miasma) kom over egnede, d.v.s. fugtige og sumpede steder. Det samme mente hans medicinske kollega Desgenettes, men Bonaparte og Desgenettes blev enige om, at ordet »pest« ikke måtte nævnes for soldaterne. Man måtte kun tale om »malign feber« (hæren skulle behandles som en syg mand, der ikke måtte få at vide, hvad han fejlede).

For at vise at den maligne feber ikke var smitsom, foretog Desgenettes en slags demonstration foran fronten. Han dyppede en lancet i pus fra en pestbyld og ridsede sig med den i huden i lyske og armhule. 3 uger efter viste han, at der var fremkommet et par småblærer på de omtalte steder, og at han ikke fik malign feber. Mange læger, deriblandt Larrey, mente, at det drejede sig om en skinmanøvre. Enten havde Desgenettes ikke ridset sig, eller også havde han tørret pusset af umiddelbart efter demonstrationen. Hvorom alting er – han havde opnået, hvad han ønskede: soldaterne troede nu ikke, at den maligne feber var smitsom. Det var dog ikke nogen skinmanøvre. I sin bog skriver Desgenettes:⁴ »jeg dyppede en lancet i en pestbyld fra en rekonvalescent, der havde haft en let form for pest«. Enten har der ikke været noget smitstof i pusset, eller også har det drejet sig om svækket

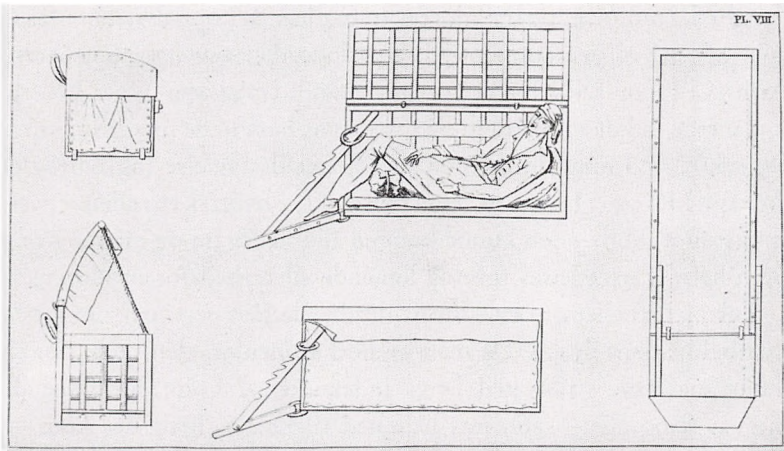
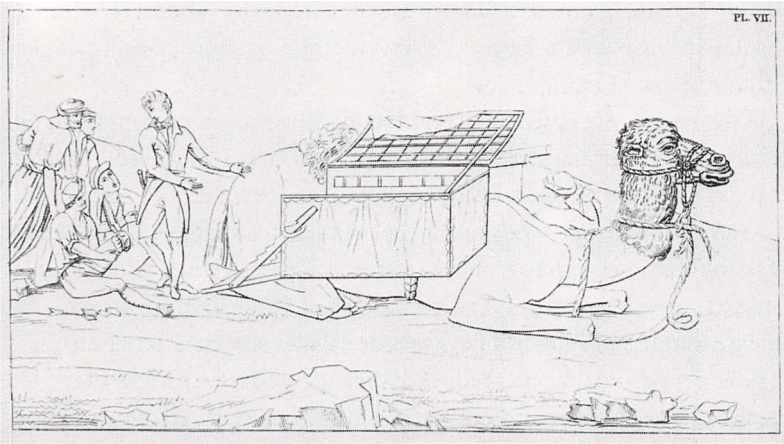
form. Alligevel var det dristigt af Desgenettes at foretage en sådan demonstration.

Der var en vis kulde mellem Larrey og Desgenettes. De var meget forskellige i temperament, væremåde, opdragelse og uddannelse. Desgenettes var af adelig afstamning, havde klassiske og litterære kundskaber og en elegant optræden. Larrey derimod havde hos farbroderen i Toulouse kun fået den mest nødtørftige kendskab til latin, men han var meget videbegærlig og på mange områder en dygtig læge, som forstod at bruge sin sunde fornuft.

Larrey oplyser i en fodnote, at ægypterne havde bemærket, at to epidemier sjældent optrådte samtidig. Det samme havde flere berømte læger også erfaret. I året 1799, da pesten var meget voldsom i havnebyerne i Ægypten og Syrien, ja selv i Cairo, var der ingen koppeepidemier, og Larrey skriver, at man dengang ikke havde set et eneste barn med kopper. I året 1800 var der næppe noget tilfælde af pest i Cairo, mens kopperne derimod hærgede på det frygteligste.

Da belejringen af Acre havde varet i 60 dage, besluttede Bonaparte, efter 13 mislykkede stormangreb, at hæve belejringen og traf forberedelser til at vende tilbage til Ægypten. Forinden kaldte han Desgenettes til sig og bad ham opiumsforgifte de hårdest angrebne pestsyge. Dette nægtede Desgenettes dog med disse ord: »min opgave er at helbrede, ikke at dræbe«. Den samme besked fik Bonaparte hos Larrey. Alligevel døde mange pestsyge af laudanumforgiftning. Bonaparte har sikkert fået andre til at udføre det hverv, lægerne havde nægtet.

Da hæren forlod Acre, var der mange sårede, der ikke kunne gå. Ganske vist havde man mange sygekurve, flettet af hvidjegrene og konstrueret af Larrey, således at to kurve forbundet blev lagt over en kamelryg, så de hang på hver side af dyret uden at genere dets gang. Ved en vippeanordning kunne enderne klappes ned, så den sårede kunne ligge udstrakt på en bære. Der manglede dog kameler, og Larrey henvendte sig til Bonaparte og forklarede ham situationen. Bonaparte spurgte: »hvad skal vi gøre?« og Larrey svarede, at der var ingen anden udvej end at give generalstabens heste til de sårede. »Hvorledes«, udbød Bonaparte, »generalstabens heste? – og måske også mine?«.

Larrey's »ørkenambulance«. Fra litteraturlistens nr. 7, pl. VII og VIII

»Ja«, sagde Larrey, »også Deres«. Larrey skriver i sine »Memoires«, at et sådant offer fra Bonapartes side, ville styrke soldaternes moral, og Bonaparte gik da også i spidsen for sine tropper, medens hver hest med sadel bar to eller tre sårede. Larrey havde sørget for, at 1200 sårede var blevet evakueret ad søvejen til Ægypten, og i spidsen for en triumfhær drog Bonaparte den 13. juni 1799 ind i Ægyptens hovedstad. Han udstedte en proklamation, som navnlig var beregnet for

folket i Frankrig om, at målet for felttoget i Syrien var nået. De franske havde erobret fæstningerne i el'Arych, Jaffa og Acre! Begejstringen i Frankrig var stor.

I det øvrige Ægypten var der udbrudt en voldsom pestepidemi, og i Cairo døde der mange. Man mener, at i året 1799 døde omtrent 150.000 ægyptere, men kun meget få franskmænd.

Man må undre sig over, at Larrey, der opererede mange sårede med pest og desuden foretog obduktioner af pestsyges lig, ikke selv blev smittet, men han traf forskellige sikkerhedsforanstaltninger, som han mente kunne skåne ham. Han vaskede således sine hænder og sit ansigt 15-20 gange om dagen med eddikevand, skiftede gangklæder flere gange i løbet af dagen, og om aftenen lagde han rent sengelinned på sin seng. Når han gik igennem stuen med pestsyge, tog han en stump kinabark i munden, og om morgenen tog han en kop salviethe. Måske gjorde han ved operationer og obduktioner ligesom sin gamle lærer i kirurgi i Hotel Dieu Pierre Joseph Desault (1744-1795), der berørte organerne så lidt som muligt og fortrinsvis benyttede pincetter, knive og sakse. Ved mindste tegn på fordøjelsesforstyrrelse tog Larrey et brækmiddel og et lavement. Han vidste ikke, hvorfra »fjenden« (pestsmitstoffet) kom – den kunne komme alle steder fra og ramme hvem som helst. Desgenettes foretog lignende sikkerhedsforanstaltninger.

Larrey fortæller om en officer, der havde fået pest, og som fik en pestbyld i højre lyske. Da man undlod at incidere den, kom der en inflammatorisk stribe ned langs indersiden af højre lår, følgende nervus femoralis – saphenus helt ned til knæet, hvor der kom en pestbyld. Derefter delte denne »metastaserende« stribe sig i to, som fjernede sig fra hinanden. Den ene endte på malleolus medialis og den anden på Achillessenen og blev de respektive steder til sorte pestbylder. Man inciderede dem, og sygdommen blev helbredt efter 3 måneders behandling. Det mest bemærkelsesværdige ved dette tilfælde var dog, at under sygdommen blev hele højre halvdel af legemet lammet. Patienten mistede synet på højre øje og hørelsen på højre øre samt lugt- og smagssans. Ikke desto mindre forsvandt alle symptomer i slutningen af den sæson, pesten hærgede. Den syge kom hurtigt til kræfter igen og rejste tilbage til Frankrig og var tilsyneladende rask indtil den

sæson, som svarede til »khamsynen« i Ægypten indtraf, så kom de samme symptomer igen. Larrey rådede ham til en kur med mineralbade i kurstedet Berge, for at han kunne få sine muskler optrænet, men symptomerne kom igen i den omtalte periode. Officeren skrev i et brev til Larrey den 28. juni 1806, at til trods for de bade, han havde fået i Bourbonne-les-Baines og i Berge, kom der alligevel i månederne marts, april og maj trækninger og smerter i højre ben, som blev næsten lammet, og om dagen kunne han blive så træt, at han kunne falde i søvn når som helst.

Under belejringen af Alexandria 1801 var der overordentlig mange tilfælde af skørbug både blandt befolkningen og i hæren, men kun få tilfælde af pest. Et tilfælde skal dog nævnes. Et af videnskabskommissionens medlemmer havde været i Cairo og rimeligvis bragt smitstoffet med sig. Han havde tre pestbylder, hvoraf de to var sorte. Han blev indlagt i hospitalet og døde tre dage senere.

Hvordan var det så gået i Ægypten, mens hæren havde været i Syrien? Ja, der havde været mange pesttilfælde, særlig i Alexandria, hvor Masclet havde måttet oprette flere hospitaler, fordi der kom mange peстыge fra marinehospitalet, skibene og lejrene. Han udstedte nogle hospitalsinstrukser, som ikke blev overholdt, og der udbrød pest i linnedmagasinet. Både magasinforvalteren og hans medhjælper døde. Desuden lagde administrationen ham mange hindringer i vejen. Det var nemlig meget almindeligt, at administrationens folk følte sig hævet over lægerne, en jalousi over for militærlæger, som holdt sig helt op til 1870. For Masclets vedkommende medførte det, at administrationen en tid forbød ham at besøge de syge på hospitalerne. Masclet lod sig dog ikke dukke, men indrettede sig på hospitalsområdet i en hytte, hvorfra han besøgte de peстыge, der også var anbragt i sivhytter, og behandlede dem ligeså omhyggeligt, som han ville have gjort hjemme i Frankrig. Han stolede på sine fysiske kræfter og de sikkerhedsforanstaltninger, han mente var nødvendige for at undgå at blive smittet. Han regnede ikke faren for noget og mente ikke at frygte, den var det bedste middel. Larrey skriver, at Masclet var opflammet af en entusiasme og en brændende kærlighed til sit fag, og at han var et strålende eksempel for dem, der havde set ham frivilligt ofre sin omsorg for de

pestsyge, uden at ænse den fare han udsatte sig for. Han gjorde, hvad han kunne for at trøste nogle og opmuntre andre og frelste mange, som døden ellers ville have bortrevet. Hans uforfærdethed sejrede dog ikke over den frygtelige sygdom. Han fik selv pest og døde. Larrey sørgede meget over, at han havde mistet en ven, som han satte meget højt både som menneske og som kirurg, og han ender første bind af sine »Memoires« med at rette en varm tak til ham og forsikre, at Masclets navn og mindet om ham altid vil være i hans erindring.

Hvad inokulation mod pest angår, mente Larrey ikke, at den var til nogen nytte. Ja, den kunne endog være farlig, og han refererer til en engelsk læge, som i Rosette havde ladet sig inokulere med pus fra to pestbylder, og som døde 9. dag efter inokulationen.

Larrey håbede, at han ved at fortælle soldaterne om de sikkerhedsregler, han selv fulgte, kunne få dem til at gøre det samme og derved undgå at få pest. Selv kendte han så lidt som nogen anden pestens årsag.

Med hensyn til de offentlige, hygiejniske forholdsregler i Ægypten, mente Larrey, at man skulle undgå stagnation af Nilen's vande i bassiner nær bebyggede steder, når Nilen trak sig tilbage. Man skulle lave vandingskanaler på kryds og tværs, beplante alle de sumpede steder, lægge rismarkerne så langt fra byerne som muligt og fjerne kirkegårdene fra byerne og lægge dem langt ud i ørkenen. De grave, man var nødt til at efterlade i byerne, skulle jævnes med jorden og dækkes med ulæsket kalk. Hvor jordoverfladen lå under havets niveau, skulle man fylde grus, sten og jord på, så områderne kunne blive beskyttet mod voldsomme oversvømmelser, når Nilen's vande steg. Man skulle strø sand på gaderne og lave vandledninger med let fald i havnebyerne, hvor det regner meget. Foruden en eminent kirurg var Larrey altså en fortrinlig hygiejniker og en glimrende byplanlægger.

Bonaparte havde nedsat en ekstra-ordinær sundhedskommission bestående af Cairo's kommanderende general og officerer fra intendanturen og marinen, den medicinske overlæge Desgenettes og Larrey. Formandskabet gik på tur, og andre lignende kommissioner blev nedsat i Alexandria, Rosette og Damiette.

Der blev oprettet en observationsstation på et sted i Nildeltaet for at standse alle fremmede skibe, som sejlede ind i Nilens østlige og vestlige

flodarm. De blev i stedet dirigeret til øen Roudah, for at besætningerne kunne blive undersøgt og ved mistanke om pest komme i karantæne. Sammen med deres ejendele blev de anbragt i en række sivhytter adskilt fra hinanden ved barrierer og stier. Blev der konstateret pest hos nogen, blev vedkommende overført til hospitaler eller lazaretter, og deres ejendele blev brændt. På hospitalet var de peetsyge også isoleret, og de blev behandlet af en fransk læge med en ægyptisk medhjælper.

I særlige kvarterer i byerne var der stationeret ægyptiske kommissærer, som hver dag skulle besøge husene og registrere antallet af døde og sikre sig dødsårsagen samt, hvad der i øvrigt havde interesse for den offentlige sundhed. Kaserne og lejrene i hele Ægypten blev overvåget af kommissionen, og regimentskirurgerne skulle hver dag opsøge de steder, hvor soldaterne holdt til og gøre rede for, hvad der indtraf.

På tilbagetoget fra Saint-Jean-d'Acree passerede den franske hær Jaffa, hvor man forbandt de sårede. I Gaza standsede hæren ikke, men i el'Arych efterlod man de peetsyge, både dem der i forvejen havde haft pest og dem, som var blevet smittet undervejs. I Salehyeh mødte de »khamsynen«, den frygtelige søndenvind, og mange af de udmattede soldater bukkede under for den.

Masclets behandling af de peetsyge var meget i overensstemmelse med Larreys. Han brugte ikke blæretrækkende plastre på benene, som kun gav den syge en voldsom uro, der måtte dæmpes med opium, og ligesom Larrey afstod han fra åreladning. Masclets opfattelse var, at pesten snart bredte sig som en malign feber, hvor patienterne døde i løbet af 2-3 dage, snart udviklede sig langsommere, men alligevel døde patienterne. Endelig var der patienter, hvis symptomer var så vage, at de hverken havde feber eller opkastninger. Disses eneste symptom var en eller to pestbylder, som perforerede spontant, efter at der var kommet suppuration i dem, hvorefter vedkommende var helbredt. Sådan gik det en ung kirurg af 3. klasse. Modsat gik det en af hans kolleger, der om morgenen den 28. januar 1799 fik meget alvorlige symptomer, som udviklede sig så hurtigt, at der samme dag kom sindsforvirring, og om natten sprang han ud af vinduet og blev dræbt øjeblikkelig.

En overstået pest giver ikke varig immunitet, det er der flere

eksempler på. En ung kirurg af 3. klasse havde fået en pestbyld, som suppurerede og perforerede spontant. Da han var kommet sig, bad han om at måtte gøre tjeneste i lazaret nr. 3, hvor der var flere pesttilfælde. Her blev han for 2. gang smittet af pest og døde.

Når pesten i Alexandria bredte sig så voldsomt, var en af årsagerne sikkert, at soldaterne kom meget sammen med indbyggerne.

Et andet eksempel på, at pesten ikke giver varig immunitet, var den kommanderende general Menou, der havde haft pest i Syrien, og som på ny fik pestdygdom lige efter, at han ved fredsforhandlingerne med England skulle gå ombord på »Diane«, som var ved at sætte sejl for at sejle til Frankrig. Larrey blev herved bragt i en konfliktsituation, for han syntes ikke, at han kunne efterlade Menou i Alexandria, hvor der var ved at udbryde en pestepidemi, og hvor »khamsynen« nærmede sig. Hvis han på den anden side tog ham med på »Diane«, kunne han risikere at smitte både soldater og besætning. Larrey tog ham dog med og isolerede ham sammen med sig selv i en kahyt, hvor han plejede Menou og inciderede hans pestbylder, og da skibet kom til Toulon, var han næsten rask.

Larrey var af den opfattelse, at der var en vis lighed mellem pest og gul feber, og i andet bind af sine »Memoires« (p. 27), påviser han de mange lighedspunkter, der er mellem de to sygdommes tre stadier, og som begge oftest ender med døden. Han henviser til den berømte tyske forsker Alexander von Humboldt (1769-1854), som havde set begge sygdomme, pesten i Syrien og Ægypten og den gule feber i Mexico. Humboldt mente, at de to sygdomme var identiske, hvad de altså ikke er. Han var ikke læge men naturforsker og rejsende og havde opholdt sig flere år i Mexico, hvor han havde haft rig lejlighed til at studere den gule feber. Hvad smitemåden ved gul feber angik, tvivlede han allerede dengang på såvel den miasmatiske som den kontagiøse smitte. Der måtte være en anden form, men hvilken? Først senere er man blevet klar over, at for de to sygdommes vedkommende er der et »mellemlid« en såkaldt vektor. For gul febers vedkommende er det en myggeart (Aëtes ægypti) og for pestens rottelopper.

Pest er nemlig en rottesygdom, idet disse meget let bliver smittet af pestbacillen, som lever i rotternes pels. Her lever også lopperne

udmærket, og ved deres stik fører de pestbacillen ind i rotternes blod. Samtidig vil deres ekskrementer blive gnedet ind i rotternes pels og også disse er smittebringende. Ved derefter at stikke mennesker, bringer de smitten videre til disses organer og fremkalder en så toksisk virkning, at den smittede ofte dør.

Mere end 100 år efter felttoget i Ægypten og Syrien, lykkedes det den fransk-svejtsiske læge Alexandre Yersin (1863-1943) at finde det »contagion vivum«, man havde efterlyst siden 1600-tallet, nemlig pestbacillen, og få år senere blev man også klar over smitemåden, således som det er beskrevet ovenfor.

Pesten i Bonapartes hær i Ægypten og Syrien var en væsentlig årsag til, at det ulyksalige felttog endte med et fuldstændig strategisk nederlag for franskmændene. Der var selvfølgelig også andre årsager hertil, men i overvejende grad var det pestens voldsomme indhug i de franske tropper, som afgjorde det fatale udfald. I historien ser man af og til, at det ikke er våbnene der afgør en krig, men en infektionssygdom, der breder sig som en epidemi blandt de angribende tropper. F.eks. satte englænderne under Napoleonskrigene soldater i land på Walckeren, en af øerne i Nederlandene, og Bernadotte blev sendt dertil for at standse landgangstropperne. Han løsnede så at sige ikke et skud, for der udbrød dysenteri og malaria blandt invasionstropperne, som måtte trække sig tilbage og vende hjem til England.

Felttoget i Ægypten og Syrien medførte bl.a. fundet af Rosettestenen, som franske ingeniørsoldater gravede frem og sendte til Cairo, hvor videnskabsmænd tegnede inskriptionerne af. Efter fredsforhandlingerne med England, blev den overdraget til modstanderen og befinder sig nu i British Museum. Det blev dog en franskmænd ved navn Jean Francois Champollion (1790-1822), som kom til at tyde de hieroglyffer, der var indgraveret i Rosettestenen som det ene af de tre sprog, hvis tekst enslydende står på stenen, nemlig hieroglyffer, demotisk (folkelig ægyptisk) og græsk. Dette skete i 1821, og videnskaben fik herigennem et kendskab til Ægyptens indtil da dunkle historie, men det er en anden historie (som Kipling siger).

SUMMARY:

The most important subject of the article is the relation of Larrey and to some extent also the physician-in-chief René Desgenettes to the plague during the campaign of Bonaparte in Egypt and Syria 1798-1801. Initially a short historical survey is given of the propagation of the plague epidemics from Asia to the whole of Europe during the 400 years 1347-1750. The cause of the plague was unknown, but as early as around 1600 a contagion vivum was mentioned.

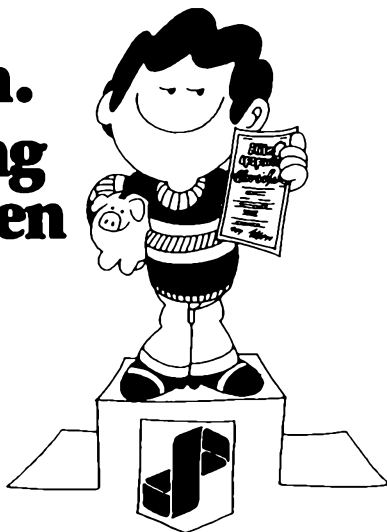
In his »Memoires de Chirurgie Militaire et Campagnes« Larrey gives a splendid description of the clinical onset of the plague, the further progress in different periods, the symptoms, the treatment and outcome, either with death or recovery. Larrey recommended a better hygiene to his personnel as well as to the population and established quarantaine stations and hospitals for the pestiferous. By such prescriptions of security he tried to limit the epidemics of the plague in the French troops, and the physician-in-chief Desgenettes used the same procedures.

Not until 52 years after the death of Larrey, did the French scientist Alexandre Yersin discover the cause of the plague, namely the plague bacillus, and after yet some years the way of the infection was realized.

LITTERATURHENVISNINGER:

1. Biraban, Jean-Noël: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. Tome I-II, Paris, Mouton, 1975.
2. Colnat, Albert: Les epidemies et l'histoire. Paris, Le Francois, 1937.
3. Dible, J. Henry: Napoleon's Surgeon. London, Heinemann, 1970.
4. Desgenettes, René: Histoire medicale d'Armée d'Orient. Paris 1802.
5. Effersøe, Poul: Infektionssygdomme (pest) i »Medicinsk Kompendium«, bind I, København, Arnold Busk, 1975.
6. Homeros: Iliaden, 1. sang, oversat af M. Cl. Gertz, København, Gyldendal, 1923.
7. Larrey, Dominique Jean: Memories de Chirurgie Militaire et Campagnes. Paris, J. Smith & F. Buisson, 1812.
8. Mansa, F. V.: Pesten i Helsingør og København 1710 og 1711. En historisk beretning. København 1854.
9. Pepys, Samuel: »Pepys' dagbog« (jan. 1660-maj 1669), 4. udg. København, Martins Forlag, 1939.
10. Pinel, Ph.: Nosographie philosophique, ou la methode de l'analyse appliquées a la médecine. Tome 1-2, Paris, Brosson, 1789.
11. Richardson, G. Robert: Larrey: Surgeon to Napoleon's Imperial Guard. London, John Murray, 1974.
12. Richardson, G. Robert: Larrey – What manner of Man? Særtryk fra Royal Society Medical, Vol. 70, July 1977.
13. Wilckens, C. F.: Thorvaldsens sidste år (1838-1844) optegnelser af hans fordums kammertjener. København, Politikens Forlag, 1973.

**Helt på toppen.
Elite-opsparing
i Provinsbanken**

PROVINSBANKEN

-til at tale med

G. D. **SEARLE** A/S

H. C. Ørstedsvvej 4, 5. sal, 1879 København V

Tlf. (01) 24 15 33

Petrus Severinus, Francis Bacon og Naturiagttagelsen

af Carl Henrik Koch

Petrus Severinus' *Idea Medicinae Philosophicae* (1571) er et af de få videnskabelige værker af europæisk berømmelse og udbredelse, som er forfattet af en dansker. Da bogen endvidere er et hovedværk inden for det 16. århundredes paracelsiske medicin og naturfilosofi, har der længe været behov for en dansk udgave. Til glæde for danske videnskabshistorikere foreligger der nu en oversættelse foretaget af lektor Hans Skov og forsynet med kommentarer og en kyndig og informativ indledning af dr. med. Eyvind Bastholm. Heri redegøres for grundtrækkene i den paracelsiske naturfilosofi og for Severinus' placering inden for den paracelsiske tradition. Endvidere skildres hans naturfilosofiske og medicinske forudsætninger på klar og overbevisende måde.⁷

Det er ikke her min hensigt at anmelde hverken udgiverens indledning eller oversættelsen. Jeg vil i stedet nøjes med at fremdrage to sammenhængende emner, der begge berøres i Bastholms indledning, og som ikke kun har interesse for udforskningen af den danske paracelsisme og dansk videnskabshistorie, men som også har relevans for lærdomshistorien i almindelighed. Det drejer sig dels om fortolkningen af den severinske appel til naturiagttagelse og eksperimenteren, og dels om den engelske filosof og statsmand Francis Bacons (1561-1620) forhold til Petrus Severinus (1542-1602).

I den videnskabshistoriske litteratur citeres Petrus Severinus ofte for følgende manende opfordring til tidens videnskabsmænd om at iagttage naturen uden den vilkårlige spekulations hæmsko og uden at bygge på antikke autoriteters opfattelser:

»Gå hen, sønner, og sælg jeres marker, huse, klæder og ringe, brænd jeres bøger, køb sko, drag over bjerge og dale, gennem ørkenen, udforsk havets bredder og jordens dybe slugter. Læg mærke til dyrs og planters forskelligheder, mineralernes arter og for alles vedkommende deres ejendommeligheder og tilblivelse. Lær omhyggeligt landboernes astronomi og den jordiske filosofi. Og skam jer ikke over til sidst at købe kul, bygge ovne og dag og nat at destillere uden at trættes. For på denne måde vil I nå frem til viden om stofferne og deres egenskaber og ellers ikke« (7, p. 73).

Udgiveren knytter den bemærkning til opfordringen, at den lyder profetisk, som »ouverturen til en ny tid«, og citerer i en kommentar til teksten Ragnar Spärck (f. 1896), der betragter

»Peder Sørensen som forløber for og en af grundlæggerne af den store naturvidenskabelige opblomstring omkring Københavns Universitet i det 17. århundrede«. ¹⁰

Det fremgår af forordet, at Bastholm tilslutter sig Spärcks opfattelse, idet han her skriver, at *Idea Medicinae* med dens

»stærke fremhævelse af experimentets og den direkte naturiagttagelses store betydning for forskningen indvarsler ... det næste århundredes guldalder i dansk medicin.«

Konkret vover Bastholm den påstand,

»at den unge Steensen er blevet inspireret og opmuntret ved læsning af *Idea Medicinae*« (7, p. 22).

Ikke alene lader han således Severinus foregribe eller indvarsle en kommende udvikling inden for naturvidenskab og medicin, men han synes også at tilskrive ham en indflydelse på den faktiske udvikling.

Denne opfattelse af Petrus Severinus' og paracelsismens rolle deler Bastholm med mange videnskabshistorikere. Severinus betragtes – hvilket delvis også er tilfældet for Paracelsus' (1498-1541) vedkommende – som en forudsætning og en inspiration for det 17. århundredes empirisk funderede naturvidenskab. Med paracelsismens kritik af de klassiske filosofiske og medicinske autoriteter og dens direkte appel til iagttagelsen, synes den at være væsentlig for forståelsen af kræfterne bag den videnskabelige udvikling bort fra et spekulativt og autoritativt

videnskabssyn og frem mod et empiristisk og »liberalistisk« syn på videnskaben, ifølge hvilket den enkeltes iagttagelser tillægges større vægt end f.eks. Aristoteles' (384-322 f. Kr.) og Galens (229-199 f. Kr.) overvejelser.

2.

Det er altid uhyre vanskeligt at fastslå, at en person har foregrebet en udvikling. Dette gøres naturligvis altid ud fra en viden om hvilke synspunkter, udviklingen indebar, og denne viden anvendes som en slags fortolkningsnøgle til den pågældendes skrifter. Fordi iagttagen og eksperimenteren blev væsentlige anliggender i det 17. århundredes videnskabssyn hos f.eks. englænderne Robert Boyle (1626-1691), Robert Hooke (1635-1703) og Thomas Sydenham (1624-1689), genfinder vi det samme begreb om iagttagelse og eksperimenteren hos Paracelsus og Severinus og udnævner dem derfor til forløbere for den senere udvikling. Hvis dette skridt er taget, ligger det snublende nær også at lade deres indsats være afgørende for denne udvikling, uanset om de forskere, der var eksponenter for den, måske på det kraftigste tog afstand fra deres anskuelser.

Et sådant syn på videnskabens historie, hvorved de senere accepterede opfattelser anvendes som forståelses- og udvælgelsesprincip i forbindelse med udforskningen af tidligere tiders videnskabelige liv, er yderst betænkeligt. Hvis de på et givet tidspunkt alment accepterede teorier bliver ledetråde for videnskabens historieskrivning, kommer man let til fra lærdomshistorien at udelukke de forsøg på en forståelse og beskrivelse af naturen, som senere blev anset for fejlslagne, men som måske var et resultat af en hel tidsalders intellektuelle anstrengelser; og hvis en senere tids videnskabssyn bliver ledetråd, indfortolker man let dettes begreb om f.eks. iagttagelse og eksperimenteren i tidligere tiders anskuelser. I bedste fald bliver resultatet uhistorisk. Dele af et forfatterskabs begrebsapparat løsrives fra dets historiske sammenhæng, og videnskabshistorien bliver til en ahistorisk konstruktion. Helt grelt bliver det, hvis de synspunkter, der p. t. accepteres som videnskabelige, får denne funktion – hvilket Bastholm indirek-

te tager afstand fra (7, p. 32) – idet den samlede videnskabshistorie i så fald opfattes som en udvikling frem mod en erkendelse af, hvad vi i dag mener er sandt. Herved underkendes let det faktum, at teorier som f.eks. magien og astrologien i tidligere tider har spillet samme rolle for den tids mennesker, som vore videnskabelige teorier spiller for os, hvilket medfører, at den videnskabelige tænke måde løsrives fra sin historiske sammenhæng.

Hvis man betragter det 17. århundredes appel til erfaringen, som ofte betragtes som kendetegnende for, hvad vi i dag benævner det 17. århundredes videnskabelige revolution, er det let at vise, at der også inden for store dele af renaissancens filosofi og videnskab – f.eks. hos renaissancefilosofferne Pietro Pompanazzi (1462-1525) og Bernardino Telesio (1508-1588) i den aristoteliske Padua-skole og hos Paracelsus og Severinus – findes et empiristisk grundsyn, der i sidste instans kan føres tilbage til den aristoteliske filosofi. Appellen til erfaringen kan derfor ikke anses for et træk, der eksklusivt kendetegner den nyere tid. Man begår dog ved denne betragtningsmåde den fejl at holde erfaringsbegrebet adskilt fra naturbegrebet, eller – sagt på en anden måde – at fremhæve begrebet om den direkte iagttagelse af naturen uden hensyntagen til, hvad det er, der skal iagttages. Herved tømmes iagttagelsesbegrebet for indhold.

Hvis kravet om iagttagelse formuleres som en videnskabelig norm, må det også indeholde et kriterium for hvilke konstateringer, der er iagttagelser – og derfor videnskabelige – og hvilke, der ikke er det. Men da iagttagelsens videnskabelige karakter er betinget af, at det er det ønskede objekt, der iagttages, og ikke et helt andet, må dette forud være karakteriseret. Enhver iagttagelseslære forudsætter derfor nogle teoretiske forestillinger om iagttagelsesobjektet. Vi kan ikke kun iagttage, men må altid iagttage noget bestemt, og dette er igen fastlagt af hvilke karakteristika, vi tillægger iagttagelsesobjektet. I en historisk undersøgelse bør iagttagelsesbegrebet derfor ikke løsrives fra naturbegrebet, da dette udtrykker hvilke karakteristika, vi tillægger iagttagelsesobjekterne og følgelig også en norm for iagttagelsernes videnskabelige status.

Når vi siger, at forskeren inden for erfaringsvidenskaberne skal

iagttage verden, som den er, forudsætter vi en opfattelse af universet, som kan tjene til at afgøre, om dette er lykkedes for ham. F.eks. iagttager vi ikke længere et tegn på Guds straffedom, når vi ser en komet, men derimod et fænomen, hvis adfærd kan beskrives og forklares ved fysiske og astronomiske love. Denne ændring er afhængig af et ændret naturbegreb.

Videnskabsfilosoffen Norwood Russell Hanson har illustreret denne tankegang på følgende måde: (3, p. 25).

»Seeing the dawn was for Tycho and Simplicius to see the earth's brilliant satellite was beginning its diurnal circuit around us, while for Kepler and Galileo it was to see that the earth was spinning them back into the light of our local star ... Tycho and Simplicius see that the universe is geocentric: Kepler and Galileo see that it is heliocentric.«

og mere principielt udtrykkes forholdet således:

»observation of x is shaped by prior knowledge of x (3, p. 19)«.

Vi iagttager aldrig forudsætningsløst: forud for iagttagelsen må vi have et begreb om, hvad vi vil iagttage og hvorfor. Det er derfor i princippet ikke muligt at skelne mellem iagttagelser og teoretiske forestillinger. Samme synspunkt giver Karl Popper udtryk for, når han skriver:⁶

»Almost every statement we make transcends experience. There is no sharp dividing line between an »empirical language« and a »theoretical language«: we are *theorizing all the time*, even when we make the most trivial singular statement.«

I denne diskussion af iagttagelsens logiske status er det vigtigt at være opmærksom på, at sansning og iagttagelse ikke uden videre kan identificeres. F.eks. er der forskel på at sige, at jeg ser (sanser) noget gult, og at sige, at jeg ser (iagttager) en gul genstand. Det første er et udsagn om den sansende person, det sidste et udsagn om en genstand.

Hvis vi derfor vil forstå, hvad der ligger i en appel til iagttagelse, må vi også undersøge, hvorledes genstanden for iagttagelse bestemmes. Og for at placere en videnskabsmand som Petrus Severinus inden for et historisk forløb, er det samlede indhold af hans iagttagelsesbegreb og hans naturbegreb afgørende. En filosof som f.eks. Pompanazzi, der stedse appellerer til erfaringen, men samtidig betragter naturfænome-

nerne som mirakuløse, kan næppe betragtes som en forløber for det 17. århundredes empiristisk sindede naturvidenskabsmænd, der opfattede naturen som en meget kompliceret maskine.

3.

Petrus Severinus' opfordring til iagttagen kan ikke tolkes som en empirisme i den forstand, at vor viden skulle være begrænset til det, vi sanser. Han taler om, at det er tåbeligt at udelukke den virkelighed, der ikke kan sanses, fra videnskabens verden (7, p. 52). Som Paracelsus vil Severinus trænge om bag sanserne til den egentlige virkelighed, og dette skal ske gennem eksperimenter. Gennem sanserne lærer vi kun genstandens overflade at kende.

Eyvind Bastholm beskriver i sin indledning på overmåde klar og instruktiv måde den natur, som er Severinus' genstand. Han skriver her (7, p. 16):

»Kosmologien i *Idea Medicinae* er antimaterialistisk og vitalistisk. Der findes i naturen et overordnet princip, Paracelsus' archæus eller ultima materia, et principium vitale naturæ. Det er udbredt overalt i naturen og det menneskelige legeme.«

Principperne i dette natursyn genfindes i tidens magi og alkymi: verden er et levende hele, som styres af åndelige kræfter, der er en slags udstråling fra de himmelske sfærer eller fra verdenssjælen. Gennem iagttagelse og eksperimenteren skal videnskaben forsøge at udforske disse kræfter for at kunne påvirke dem og opnå et ønsket resultat. Viden skal give lægen mulighed for at gribe ind i et forløb og ændre det.

Hverken mesteren Paracelsus eller eleven Severinus er synderligt præcise, når det drejer sig om at bestemme indholdet af de vigtige begreber »iagttagelse« og »eksperiment«. For Paracelsus er erfaring – hvis den skal kunne påberåbe sig videnskabelighed – nærmest en indtrængen i genstandenes essens eller væsen, som opnås ved en slags mystisk forening med de iagttagne genstande. Paracelsus' iagttagelsesbegreb er således klart udtryk for en antropomorfistisk tankegang.⁵ Denne opfattelse afviger væsentligt fra f.eks. Francis Bacons, da en

sådan antropomorfisme for denne er en af de idoler, d.v.s. vrangforestillinger, der fører den menneskelige erkendelse på afveje.

Det paracelsiske iagttagelsesbegreb svarer nøje til det paracelsiske naturbegreb og kan ikke forstås uafhængig af dette. Fordi den menneskelige sjæl og de åndelige kræfter, der bestemmer genstandenes egenskaber, er af samme art, kan vi ved en identifikation erkende tingene så at sige indefra. Hvis dette er indholdet af Paracelsus' og Severinus' appel til erfaringen, er det næppe muligt – forudsat at der ikke findes eksplicitte kilder hertil – at etablere en linje fra Severinus til f.eks. Steno (1638-1686), der på baggrund af et ganske andet naturbegreb opnåede sine bemærkelsesværdige resultater.

Det anførte illustrerer, hvor varsom en historiker bør være ved fortolkningen af en forfatters fundamentale begreber. Hvis en senere tids holdninger og synspunkter indfortolkes i disse, er det uden videre muligt at etablere forbindelseslinier inden for videnskabshistorien, hvor der måske ingen er.

Man bør selvfølgelig i denne forbindelse være opmærksom på, at skønt der er logiske forskelle mellem f.eks. Severinus' iagttagelsesbegreb og Stenos eller Sydenhams i den forstand, at den virkelighed, Severinus søger at iagttage, er en anden end Stenos eller Sydenhams virkelighed, så er det dermed ikke udelukket, at Severinus' appel til videnskabsmanden om direkte at iagttage naturen har været en kilde til inspiration for Steno eller Sydenham. Videnskabens udvikling bør ikke betragtes som et strengt rationelt forløb, hvori kun det logisk relevante bestemmer dens retning. De fleste videnskabshistorikere vil være villige til at indrømme, at f.eks. Nicolaus Copernicus (1473-1543) solmystik eller Isaac Newtons (1642-1727) alkymi har betydning for forståelsen af, hvordan de nåede frem til deres teoretiske anskuelser. Et strengt internalistisk syn på videnskabens udvikling, ifølge hvilket det udelukkende er beskæftigelsen med problemer og vanskeligheder i de videnskabelige anskuelser, der driver den fremad, er lige så uholdbart som et strengt eksternalistisk syn, der hævder, at det udelukkende er sociale eller andre extra-videnskabelige faktorer, der fremkalder en videnskabelig nytænkning. Det må dog være en forudsætning for at hævde en tidligere skribents indflydelse på en senere, at

en påvirkning kan eftervises i detaljer, f.eks. ved direkte eller indirekte henvisninger, eller ved overensstemmelse i sprogbrug og begrebsapparat, der ikke lader sig forklare på anden måde end ved direkte eller indirekte påvirkning. Endvidere er det også vigtigt at skelne mellem påvirkning i betydningen »inspiration« og påvirkning i betydningen »hel eller delvis aksept af en andens meninger og anskuelser«. Hvilken inspiration, der ligger bag en forskers virksomhed, er ofte vanskelig at afgøre, hvis der ikke foreligger en direkte udtalelse herom. Derimod kan en analyse af en forskers værk undertiden afsløre, at han mere eller mindre stiltiende har akcepteret nogle forudsætninger, som var gængse antagelser i hans samtids videnskabelige miljø, eller som han har hentet fra enkelte forfatters værker. Kun i sidstnævnte tilfælde er der i egentlig forstand tale om en påvirkning; og det er især sådanne påvirkninger, der er af interesse for videnskabshistorien.

Jeg skal ikke her forsøge at kortlægge, om der findes forbindelseslinjer mellem Severinus og den senere udvikling inden for det 17. århundredes danske medicin og naturvidenskab. Det er der andre og mere kvalificerede til. Bastholm er i sin indledning inde på, at Severinus næppe har haft direkte elever, men at *Idea Medicinae* alligevel var

»det vigtigste og indflydelsesrigeste indlæg i tidens naturvidenskabelige diskussion (7, p. 31)«,

idet værket på rimelig klar måde formidlede en række paracelsiske anskuelser, der blev inspirerende for den samtidige og den senere medicinske forskning.

I sin indledning anfører Bastholm også, at ikke mindst Francis Bacons udtalelser om Severinus, som indledtes med:

»Af alle dine tilhængere, Paracelsus, misunder jeg dig alene Petrus Severinus«,

var en af årsagerne til Petrus Severinus' ry i England. Udtalelsen stammer fra det i 1653 posthumt udgivne værk *Temporis partus masculus*.² Bastholm er opmærksom på, at Bacons hyldest er ret forbeholden. F.eks. siger Bacon, at Severinus har forvandlet Paracelsus' afskyelige løgne til veltalende fabler, men roser ham samtidigt for også at have vendt sig bort fra den vilkårlige spekulation og til naturens love, hvilket ville have anvist ham en vej til videnskaben, hvis – må Bacon

mene – han havde fortsat i samme retning. Dog kritiserer Bacon senere i samme skrift Severinus:

»... Take Paracelsus and Severinus. When they lift up their voices and summon men to gather together in honour of experience, then they are the right criers for me. But what follows? That they are in possession of the truth? Far from it. ... That kind of truth which is deduced from scientific analogy is very different from a mere coincidence between experience and some baseless hypothesis« (8, vol. III, p. 538 og 2, p. 71).

Den sandhed, som paracelsismen monne rumme, er ubegrundet og derfor uden videnskabelig værdi. De iagttagelser, der er indsamlede, og de eksperimenter, der er udført, er foretaget usystematisk, og den viden, der måske er opnået, er ubrugelig. Bacon skelner ikke her mellem Paracelsus og Severinus, og det eneste, der bliver tilbage af rosen til Severinus, er, at han som en god retor har formidlet Paracelsus' fantasier i et behageligt sprog. Da Bacon selv var meget optaget af den stilistiske udformning af sine skrifter og af kravene til den videnskabelige formidling, har han haft øje og øre for stilen og velklangen i Severinus' sprog, men er lige så negativt indstillet overfor denne som videnskabsmand som over for Paracelsus selv. Det er næppe muligt at resumere Bacons omtale af Severinus:

»som en fremhævelse af *Idea Medicinae* som et værdifuldt og sobert værk« (7, p. 22).

Af de værker, som Bacon publicerede i sin levetid, omtales Severinus kun i *De augmentis scientiarum* fra 1623. Det siges også her, at han med veltalenhed har systematiseret Paracelsus teorier (8, vol. I, p. 564). Det er næppe troligt, at denne korte udtalelse har fremmet agtelsen for Severinus' værk i England. Den mere omfattende omtale i det ganske lille værk *Temporis partus masculus* – som er forfattet omkring 1602 og er et af Bacons mange forstudier til dele af det ufuldendte værk *Instauratio magna* – har næppe heller haft nogen indflydelse, allerede fordi dets sene fremkomst har forhindret, at det kom til at spille en rolle i den engelske diskussion af Paracelsus' lære. Bacons videnskabs-syn, som ikke alene rummer en appel til erfaring og eksperimenteren, men til systematisk iagttagelse og eksperimenteren, og hans afstandta-

gen fra enhver antropomorfistisk tankegang umuliggør, at han skulle have følt nogen sympati for Severinus, og udelukker, at der skulle kunne være tale om nogen påvirkning. Ej heller kan Bacons bemærkninger om Severinus umiddelbart betragtes som en formidlende instans mellem det 16. og det 17. århundredes videnskabelige diskussioner. Selv om Bacons udtalelser kunne tolkes i positiv retning, havde han ikke på det tidspunkt, hvor den blev offentliggjort, en sådan status som videnskabsmand, at en anbefaling fra hans side kunne skabe respekt om en forfatters navn. Thomas Spratt (1635-1713)⁹ skriver f.eks., at skønt Bacons metodiske regler:

»were admirable; yet his History (d.v.s. hans fortegnelser over videnskabelige iagttagelser) not so faithful, as might have been wish'd in many places, he seems rather to take all that comes, then to choose; and to heap, rather than to register«.

Som videnskabsmand var Bacon ikke velanskrevet omkring 1660, lige så lidt som på noget andet tidspunkt. William Harvey (1578-1657) skulle ifølge John Aubrey (1626-1697) have sagt om Bacon:

»He writes Philosophy like a Lord Chancellor«¹

– hvilket ikke var ment som nogen ros.

Bacons indflydelse på den videnskabelige ny-udvikling i det 17. århundrede beror ikke så meget på hans krav til videnskabsmanden om at iagttage naturen og eksperimenterere. Som allerede nævnt har mange før ham stillet tilsvarende krav. Derimod gjorde hans indflydelse sig gældende i forbindelse med udviklingen bort fra en esoterisk videnskabsopfattelse* og frem mod et videnskabssyn, hvori videnskaben

* Ved en esoterisk videnskabsopfattelse forstås den opfattelse, at den videnskabelige forskning er forbeholdt de indviede, at den bør omgives med hemmelighedsfuldhed, og at kundskabsformidlingen skal foregå mundtligt eller igennem skrifter, der på grund af deres dunkelhed kun er forståelige for de indviede. Det er karakteristisk for renaissanceens esoteriske videnskaber, at den egentlige videnskabelige forskning er et studium af »ældgamle« skrifter (som f.eks. *Corpus Hermeticum*), som stammer fra en tid, hvor mennesket var nærmere sandheden eller den guddommelige inspiration. Ofte anså renaissance-videnskabsmanden sig for formidler af en tradition, hvis alder er tegn på dens sandhed. Hvis uindviede fik adgang til traditionens hemmeligheder, ville den profaneres og eventuelt uddø. Severinus' *Epistola scripta Theophrasto Paracelso* (Brev til Theophrastus Paracelsus, ca. 1570) viser klart, at han opfattede sig som led i en sådan esoterisk tradition. (Se oversættelsen p. 59 ff.).

opfattes som offentlig, og hvori den ensomme forskers sandhedssøgen erstattes af en institueret forskning. På trods af Severinus' kritik af de overleverede autoriteter, en kritik, som ej heller han er ene om i det 16. århundrede, viser hans esoteriske videnskabssyn og hans magiske verdensbillede dog, at han ikke er forløber for en senere udvikling, men en fuldgyldig repræsentant for senrenæssancens naturfilosofi og medicin. Ved at studere Severinus' værk lærer man hans samtids videnskabelige tænkemåde at kende, og heri består dets værdi.⁴

§.

Jeg har i det ovenstående anvendt nogle opfattelser, der kommer til udtryk i Eyvind Bastholms indledning til *Idea Medicinae*, som illustration af en almindelig videnskabshistorisk tænkemåde, der ikke yder sit emne fuld retfærdighed. Det har ikke været min hensigt at anfægte den kyndighed og viden, udgiveren har nedlagt i indledning og kommentarer. Dansk videnskabshistorie er blevet bragt et langt skridt frem gennem hans og Hans Skovs arbejde. Den danske udgave af Petrus Severinus' værk er måske en af de værdifuldeste gaver, som Københavns Universitet har modtaget i anledning af sit 500 års jubilæum.

SUMMARY

My paper »Petrus Severinus, Francis Bacon and the observation of Nature« is a comment on some views set forth in the introduction to the danish translation of Petrus Severinus' *Idea medicinae philosophicae*, in which dr. E. Bastholm regards Severinus as a forerunner of the empirical trends in 17th century medicine and natural science. I argue, that it is important from a historical point of view to analyse a philosopher's or a scientist's concept of observation in relation to his concept of Nature, and I try to demonstrate that Severinus should be seen rather as a renaissance naturalist than as an empirical scientist in the 17th century sense of the word. Furthermore, I show that Francis Bacon's words in *Temporis partus masculus* to the effect that he only grudged Paracelsus one of his followers, namely Petrus Severinus, most not be taken literally.

LITTERATUR:

1. Dick, O. L.: Aubrey's brief lives. Harmondsworth, Penquin 1962, p. 213.
2. Farrington, B.: The philosophy of Francis Bacon. Liverpool University Press, 1964, p. 66 og 71.
3. Hanson, N. R.: Patterns of discovery. Cambridge University Press 1958, p. 19, 20 og 25.
4. Koch, C. H.: Francis Bacon og det 17. århundredes videnskabelige revolution. Studier fra sprog og oldtidsforskning, udgivet af det Filologisk-Historiske Samfund, nr. 296, København, Museum Tusculanum 1979.
5. Pagel, W.: Paracelsus. An introduction to philosophical medicine in the era of the Renaissance. New York, A. J. Phiebig, 1958, p. 59.
6. Popper, K.: The logic of scientific discovery. London, Hutchinson 1959, p. 423.
7. Skov, H. & Bastholm, E.: Petrus Severinus og hans idea medicinae philosophicae. En dansk paracelsist. Acta Historia Scientiarum Naturalium et Medicinalium, vol. 32. Odense Universitetsforlag, 1979. (Henvvisninger til *Idea* er til 1. udgavens paginering, som er anført i oversættelsen. Henvvisning til indledning og kommentarer sker ved normale sidehenvvisninger).
8. Spedding, Ellis & Heath: Francis Bacon: Works. London, Longman & Co., 1858-74, vol. I, p. 564, vol. III, p. 533 og 538.
9. Spratt, T. H.: History of Royal Society. London 1667, p. 36.
10. Spärck, R.: Undervisningen i zoologi ved Københavns Universitet. Københavns Universitets Festskrift 1962, p. 10.

– *et bindeled til europæisk forskning*

JANSSENPHARMA
HAMMERBAKKEN 21 · 3460 BIRKERØD · TLF. (02) 81 10 44

Dumex Headquarters
 Canada: Toronto
 Denmark: Copenhagen
 Dumex Companies
 Australia: Melbourne
 Cambodia: Phnom Penh
 Costa Rica: San Jose
 Finland: Helsinki
 Germany: West: Hamburg
 Ghana: Accra
 Great Britain: London
 Guatemala: Guatemala
 Honduras: Tegucigalpa
 Indonesia: Jakarta
 Italy: Milan
 Jordan: Amman
 Kenya: Nairobi
 Kuwait: Kuwait
 Malaysia: Kuala Lumpur
 Mexico: Mexico City
 Netherlands: The Hague
 Nicaragua: Managua
 Nigeria: Lagos
 Norway: Oslo
 Oman: Muscat
 Panama: Panama City
 Qatar: Doha-Qatar
 Saudi Arabia: Riyadh
 Sudan: Khartoum
 South Africa: Durban
 Sweden: Helsingborg
 Syria: Damascus
 Thailand: Dar es Salaam
 United Arab Emirates: Dubai
 Zimbabwe: Harare
 South: Aden

Agencies and Licensees: Argentina: Buenos Aires, Austria: Vienna, Belgium: Brussels, Bolivia: Sao Paulo, Burma: Rangoon, Cayman Islands: George Town, Chile: Santiago, Colombia: Bogotá, Dominican Republic: Santo Domingo, Ethiopia: Addis Abeba, France: Paris, Gambia: Banjul, Greece: Athens, Haiti: Port-au-Prince, Hong Kong: Hong Kong, Iceland: Reykjavik, India: Bombay, Iran: Teheran, Iraq: Baghdad, Ireland: Dublin, Israel: Tel Aviv, Italy: Rome, Jamaica: Kingston, Japan: Tokyo, Lebanon: Beirut, Liberia: Monrovia, Morocco: Casablanca, New Zealand: Wellington, Pakistan: Karachi, Paraguay: Asunción, Peru: Lima, Philippines: Manila, Portugal: Porto, Sierra Leone: Freetown, South Korea: Seoul, Spain: Madrid, Suriname: Paramaribo, Switzerland: Berne, Tunisia: Tunis, Turkey: Istanbul, U.S.A.: New York, Venezuela: Caragas, Vietnam, South: Saigon.

DUMEX

Dansk Medicinsk-Historisk Selskab

Årsberetning 1979

Bestyrelse:

Formand: Overlæge, dr. med. Mogens Thomsen, Bueager 7, 2950 Vedbæk.

Næstformand: Lektor, speciallæge Jørgen Koch, Glahns Alle 27, 2000 København F.

Kasserer: Provisor, cand. pharm. Svend Åge Simonsen, Søndertof-ten 2, 2630 Tåstrup.

Sekretær: Lektor, cand. mag. Anna-Elisabeth Brade, Frederiksvej 25, 2000 København F.

Øvrige bestyrelsesmedlemmer:

Professor, overlæge, dr. med. Ole Secher, Kirkehøj 4, 2900 Helle-
rup.

Professor, dr. phil. E. Rancke-Madsen, Stænget 8, 2820 Gentofte.

Professor, overlæge, dr. med. H. K. Kristensen, Oslo Plads 14, 2100
København Ø.

Kontingent kr. 70,-

Antal medlemmer 31.12.79: 350. Der har været en tilgang på 24 nye medlemmer, 8 er udmeldt, og 6 er døde.

I lighed med de 2 øvrige medicinsk-historiske selskaber agter Dansk Medicinsk-Historisk Selskab på generalforsamlingen at søge kontin-
gentet forhøjet til kr. 100,-, dels for at følge med prisudviklingen, dels
for at have mulighed for at sende medlemmerne yderligere publikatio-
ner.

Selskabet har i 1979 afholdt følgende møder:

14. februar: Generalforsamling. Til dirigent valgtes professor

Brøchner Mortensen. Formanden og kassereren aflagde beretning, som begge godkendtes.

Jørgen Koch genvalgte til bestyrelsen, og Ingolf Møller udtrådte af denne. I stedet indvalgte tandlæge Leif Marvitz. Da denne var revisor, valgte hertil overlæge, dr. med. Poul Fogh-Andersen. Efter generalforsamlingen holdt lic. pharm. Poul Reinhardt Kruse foredrag om de socialmedicinske forhold for arbejderne ved Kongsberg Sølvværk i Norge i det 18. århundrede. Et livligt og interessant foredrag, som gav anledning til adskillige kommentarer.

14. marts: Professor, dr. phil. H. Kofoed: Enhjørningen – kunst, myte og medicin. Med megen elegance skildrede foredragsholderen dette sit yndlingsemne med vide kulturelle aspekter.

4. april: Overlæge, dr. med. Johs. Thoms: Europæisk kalejdoskop i det 19. århundrede – fra Adolph Hannover's rejsedagbog. Doktoranden meddelte Selskabet de historiske relationer, han havde været i kontakt med under udarbejdelsen af sin afhandling om Adolph Hannover.

Desværre måtte den planlagte udflugt til Næstved 5. maj aflyses p.gr. af for ringe deltagelse, men vi håber på større succes i foråret 1980.

Repræsentanter for bestyrelsen og enkelte af Selskabets medlemmer deltog i den 7. Nordiske Medicinsk-Historiske Kongres i Oslo i juni. Kongressens emne om synet på sygdom gennem tiderne blev belyst gennem talrige interessante foredrag, også fra dansk side.

12. september: Professor, dr. med. Hans Jensenius, Odense: Euthanasi – historisk og aktuelt. Foredragsholderen, der er medlem af lægeforeningens etiske råd, har i en lang årrække beskæftiget sig med dette aktuelle emne og gav en forbilledlig oversigt, som for øvrigt er publiceret i nærværende årbog.

29. september: Fællesmøde med Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet. Efter lektor Koch's orientering om museet besøgte man dettes samlinger. Herefter samledes man atter i auditoriet, hvor lektor Brade holdt foredrag om medicinsk historiske museers opgaver og ansvar. Dagen sluttede med fælles spisning.

10. oktober: Læge Knud Egeblad: Pesten i Napoleons hær under

felttogene i Ægypten og Syrien 1798-1801. Foredragsholderen belyste især de medicinsk-epidemiologiske forhold under felttogene og foredraget er publiceret i nærværende årbog.

14. november: Professor, dr. odont P. O. Pedersen: Om historiske personers tandforhold – et emne foredragsholderen har beskæftiget sig med i en lang årrække og viste talrige interessante og illustrerende eksempler på.

12. december: Julemøde: Lektor Koch fortalte om tuberkulose-teorier i det 19. århundrede og generallæge Winge om pesthuset på Saltholm. Herefter var der rundvisning på museets særudstilling i anledning af universitetsjubilæet. Mødet havde stor tilslutning og sluttede med selskabeligt samvær ved et glas glögg.

Foruden de 2 årbøger har Selskabet i år til sine medlemmer kunnet udsende 2 publikationer af Poul Reinhardt Kruse, dels om lægemiddelforsyningens finansiering ved Kongsberg Sølvværk før 1815, dels om receptreglernes historie i Danmark.

Det er med sorg, vi må konstatere, at et nordisk medicinsk-historisk tidsskrift på internationalt sprog ikke har kunnet etableres. Vi må nu koncentrere vore publikationsanstrengelser om årbøgerne, men håber dog at kunne skabe en mere udenlandsk orienteret kontakt, når nye kræfter engang melder sig.

Medicinsk Historisk Selskab på Fyn

Årsberetning 1979

Selskabets møde i februar måtte på grund af snestorm aflyses, og den ordinære generalforsamling blev derfor først afholdt den 7. maj. Kontingentet blev forhøjet til 100 kr., hovedsagelig begrundet med en stigning i udgifterne til årbogen. Medlemstallet var 123.

Ved det efterfølgende møde om osteo-arkæologi fortalte lektor *I. Tkocz* og tandlæge *Niels Brøndum* om skeletfundene fra middelalderkirkegården ved Franciskanerklosteret i Svendborg. Dr. *A. Ladegård-Jakobsen* demonstrerede skelettet af en krøbling, og professor *Franz Bierring* gennemgik en samling af knogler med patologiske forandringer.

Winsløw-instituttet har de seneste år deltaget i flere udgravninger, og der er efterhånden grundlagt en betragtelig osteo-arkæologisk samling, ligesom forskningsaktiviteten inden for dette område stiger støt.

Den 8. oktober holdt overlæge *Bent Langfeldt* et interessant og morsomt foredrag om Kraniet i kulturhistorisk lys.

Årets sidste møde blev holdt den 10. december. Overlæge *Klaus Hertel* fortalte om 3 store københavnske epidemier, der blev grundigt karakteriserede og sammenlignede. Når årbogen udkommer har Hertel disputeret om emnet, og disputatsen vil blive udsendt til medlemmerne. I tilslutning til mødet var der arrangeret en udstilling af genoptryk af klassiske bøger inden for lægevidenskab, naturvidenskab og kunst.

Den 28. april blev hundredåret for cystoskopets opfindelse fejret i Dansk urologisk selskab. Der blev holdt 4 medicinhistoriske foredrag, og vort selskab havde i samarbejde med direktør J. Lippmann jun. fra firmaet Simonsen og Weel og overlæge, dr. med. Torben Svend Han-

sen, Bispebjerg Hospital, arrangeret en udstilling af gamle cystoskoper. Den blev senere overflyttet til Københavns Universitets medicinhistoriske Museum som vort bidrag til arrangementerne i anledning af universitetets 500 års jubilæum.

Planen om at udgive et *Acta medicohistorica scandinavica* (i regi ved Nordisk medicinhistorisk forening) synes endnu en gang at måtte opgives. Det er derfor vigtigt, at de danske selskaber – trods stram økonomi – fortsat kan udgive og til medlemmerne udsende Dansk medicinhistorisk årbog. Den er trykt hos bogtrykker *Poul Kristensen* i Herning, og er som altid fornem i udførelsen.

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapetets årsbok er som sædvanlig erhvervet på udvekslingsbasis til efterløbspris, og endelig har vi takket være velvilje fra medicinalfirmaet Janssen Pharma A/S kunnet udsende *H. Selmer's* prisbelønnede skrift om Dårevæsenets Indretning (1846), som firmaet har ladet genoptrykke.

Selskabet har atter i år modtaget bidrag til samlingerne og modtager med tak nye. Henvendelse kan rettes til Winsløw-instituttet, Odense Universitet, eller til de enkelte bestyrelsesmedlemmer. Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, kan sendes til formanden for skriftudvalget, overdyrlæge Hans Larsen.

Selskabets bestyrelse:

Professor *Franz Bierring*, Winsløw-instituttet, (formand).

Odense Universitet, Campusvej 55, 5000 Odense.

Tandlæge *Niels Brøndum*, Haugstedgårdsvej 9, 5000 Odense, (næstformand).

Apoteker *Nis Clausen*, Løve Apoteket, Fisketorvet, 5000 Odense, (kasserer).

Overlæge, dr.med. *Laurits Lauridsen*, Svendborg sygehus, 5700 Svendborg, (sekretær).

Professor *Henning Schmidt*, Odense sygehus, 5000 Odense.

Overlæge *Ib Freuchen*, Svendborg sygehus, 5700 Svendborg.

Læge *Hans Christian Holm*, Vormark, Tåsinge, 5700 Svendborg.

Overdyrlæge *Hans Larsen*, 5853 Ørbæk.

Jydsk Medicinhistorisk Selskab

Årsberetning 1979

Bestyrelse:

Formand: Overlæge Ejnar Hovesen, Gl. Fjellerupvej 14,
Skovgårde, 8961 Allingåbro.

Næstformand: Apoteker Bove-Christensen, Løveapoteket,
Store Torv 5, 8000 Århus C.

Sekretær: Overlæge, lektor Bent Langfeldt,
Tretommervej 20 A, 8240 Risskov.

Kasserer: Professor, dr. odont. H. P. Philipsen, Rymarksvej 2,
8240 Risskov.

Embedslæge Tage Grodum, Slotsgade 30,
6200 Åbenrå.

Overlæge Jørgen Jensen, Stolpedalsvej 45,
9000 Ålborg.

Dyrlæge Niels Stadsvold, Viaduktvej 9, 8260 Viby J.
Professor, dr. med. Vilh. Aalkjær, Rønnevej 8,
8240 Risskov.

Selskabets medlemstal var ved årets udgang 164. Kontingentet uændret 70.00 kr.

I årets løb har der været afholdt følgende arrangementer:

24. april 1979 møde på Århus Amtssygehus med foredrag af apoteker Bové-Christensen: Farmacihistorisk strejftog.

30. maj 1979 årsmøde med generalforsamling på Århus Amtssygehus. Alle valg var genvalg. Efter generalforsamlingen foredrag af overlæge, dr. med. Laurits Lauridsen, Svendborg: *Laterna magica in corpore humano*. Træk af cystoscopiens historie. Endvidere foredrag af museumsinspektør Chr. Fischer, Silkeborg: *Pigen i mosen* (Mose-lig).

29. september 1979 udflugt til Grønbæk gamle hospital og Grønbæk kirke. Turen fortsattes til Viborg, hvor museumsinspektør Peter Seeborg fremviste det restaurerede Kongens Kammer, og vi besøgte Sønderjyllands kirke. Frokosten indtoges på Palæ i Viborg, og udflugten sluttede med en rundgang på Silkeborg museum, hvor museumsinspektør Chr. Fischer var vært.

Opbygningen af Jydsk medicinhistorisk museum er fortsat, og selskabet vil nu intensivere opbygningen, efter at vi har modtaget skriftligt tilsagn om, at den gamle overlægebolig vil blive bevaret uanset de foreliggende byggeplaner på arealet.

Nye montrer er indkøbt og mange værdifulde gaver i form af bøger og genstande er tilflydt museet. Selskabet er meget taknemlig for den interesse, der herved er udvist Selskab og museum.

Lektor, dr. scient. Arnold Nielsen, København, var ved sin død i 1978 i færd med at udarbejde en afhandling om de tidlige ionrør. Museet i Århus har til Københavnmuseet udlånt de deponerede ionrør, ialt 16 stk., idet magister Rønne, København, agter at fortsætte Arnold Nielsens store arbejde, som bl.a. skulle suppleres med korrekte data vedrørende Århus-rørene.

Medicinsk-historisk Museum

Årsberetning 1979

Stab: 2 lektorer, 1 assistent, 1 lithograf, 1 konservator, 1 vagtmester, 1 museumsbetjent, 2 omvisere, 5 konsulenter.

Museet forvalter de videnskabelige samlinger af medicinsk-historisk karakter ved Københavns Universitet og har i beretningsperioden arrangeret flere særudstillinger. Museet deltog således i Universitetets jubilæumsudstilling i Nicolai Kirke med bidrag om kirurgi og farmaci. Desuden arrangerede museet i egne lokaler en udstilling om emnet: »Medicinsk undervisning i 500 år« med billeder og genstande fra danske og nordeuropæiske samlinger. Museets håb om med denne billedudstilling at appellere til publikums støtte til museets billedindsamling blev rigeligt indfriet.

Museets tredie udstilling i anledning af Universitetets jubilæum: »Farsoterne og deres bekæmpelse« har fået en mere permanent karakter. Udstillingen beskriver både den sociale baggrund for de enkelte epidemiers opståen i forskellige perioder og det videnskabelige grundlag for gamle og nye behandlingsmetoder. Udstillingen indledes med en gennemgang af epidemierne før bakteriologien, repræsenteret ved pest og kolera. Med genstande og billeder skildres lægernes og myndighedernes forgæves bestræbelser på at bekæmpe farsoterne, før de virkelige sygdomsårsager var kendt. Udstillingens andet afsnit viser bakteriologiens udvikling fra Anton van Leeuwenhoeck første gang omkr. år 1700 så »små dyr« i sine primitive mikroskoper til Louis Pasteur og Robert Koch i sidste halvdel af forrige århundrede påviste disse »smådyr« som årsager til infektionssygdomme. Endvidere vises den sideløbende udvikling af behandlingsmetoderne op til opdagelsen af penicillinet og sulfapræparaterne. Udstillingens tredie afsnit uddy-

ber emnet om infektionssygdommenes bekæmpelse i den bakteriologiske periode ved at behandle vort århundredes to store folkesygdomme: tuberkulose og polio.

Yderligere blev museets permanente udstillinger i anledning af jubilæet udvidet med emnerne: belysningsteknikkens udvikling i lægevidenskaben, undersøgelsesmetoder (stetoskopi, febermåling, blodtryksmåling og pulstægning), blodtransfusion, anæstesiologi og sygepleje.

Endelig genåbnede Bredeudstillingen: »Det farlige Liv«, hvortil Medicinsk-historisk Museum har ydet væsentlige bidrag i samarbejde med Nationalmuseet og Dansk Folkemindesamling.

Internt er museets farmaciafdeling blevet færdigkonserveret efter genopstillingen i 1978 og er nu under registrering, mens røntgenafdelingen fortsat er under genopstilling og revision. Museets historiske arkiv er genopstillet og bliver for tiden registreret, og bibliotekets emnekartotek revideres.

Museet har i beretningsperioden som gaver modtaget 255 genstande, heraf en stor samling vedrørende kvaksalveri fra Kriminalmuseet, 902 billeder, 672 bøger, og fra fru Hertha Kauffmann har museet modtaget dr. Fritz Kauffmann's arkiv vedrørende hans bakteriologiske forskning.

Museets offentligt tilgængelige udstillinger med faste åbningstider og omvisninger tirsd., torsd. og sønd. har haft 7.380 besøgende.

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet

Årsberättelse 1979

Under det gångna arbetsåret har sällskapets verksamhet kunnat fullföljas enligt givna handlingslinjer. En positiv utveckling av medlemsantalet har kunnat noteras och kontakterna med föreningar, institutioner och enskilda intresserade har successivt byggts ut.

Liksom tidigare har musei- och bibliotekssamlingarna utnyttjats av forskare och studerande och sällskapet har vid flera tillfällen under året bistått institutioner, medlemmar och övriga intresserade med allsidig och sakkunnig service. Bengt Lindahl har handlagt skiftande administrativa uppgifter för sällskapet, medan Richard Reinisch arbetat på museisidan. I sällskapets bibliotek har beredskapsarbetande akademiker biträtt med värdefull hjälp.

Årsboken skickades ut till medlemmar, föreningar och institutioner i december 1979. Neurofysiologen, professor David H. Ingvar ingår i redaktionen såsom efterträdare till framlidne Carl-Herman Hjortsjö. Humanistiska forskningsrådet har beviljat anslag till årsbokens utgivning.

Professorerna Gunnar Wiberg och Torgny Sjöstrand har medverkat vid sällskapets möten i april och oktober. Den förra kåserade sålunda vid vårt årsmöte över ämnet »Ur lundaortopedens historia 1945-1969«; den senare hade valt följande rubrik för sin föreläsning: »Läkarna och den vetenskapliga revolutionen – medicinen som vetenskap.«

Lördagen den 29. september hade det ordnats en exkursion för medlemmarna. Vid ett studiebesök i Medicinsk Historisk Museum i Köpenhamn befästes de goda kontakterna med våra danska vänner.

Sällskapets styrelse har under året utgjorts av Gunnar Lindgren (ordf.), Lennart Ploman (vice ordf.), Anders Grönvall (sekr.), Greta

Roslund (skattmäst.), Bengt Ankarloo, Göran Bauer, Bengt Bengtsson, Lena Ingemarsson och Bengt Lindahl. Suppleanter har varit Alvar Björverud, Tomas Gejrot, Eric Lindstedt och Gunnar Åberg. Bengt W. Johansson och Erik Widell har reviderat våra räkenskaper. Revisorerernas suppleanter har varit Jarl Ingelf och Stig Radner.

Göteborgs medicinhistoriska förening

Årsberättelse 1979

Föreningen har haft 110 betalande medlemmer.

Styrelsen har bestått af Lars Öberg ordförande (Malmgårdsgatan 4, S 413 19, Göteborg), Ingeborg Kastman, Folke Ström, Gunnar Göthberg, Eric Salingre, Inger Wikström-Haugen, och sekreterare och kassaförvaltare Gunnel Hedvall (Karl Johansgatan 47 H, S 414 55 Göteborg). Suppleanter i styrelsen har varit Lars-Ingemar Lundström och Ingemar Nilsson.

Våra sammanträden har hållits på medicinhistoriska muséet, och vi har efter föredragen kunnat hålla våra samkväm i muséets lokaler. Vi har haft fyra sammanträden, mellan 30 och 40 medlemmar har brukat delta.

I mars 1979 talade Fil. dr. Bode Janzon om Kroppsövningar och hälsa – läkarattityder till Linggymnastik och idrott 1860-1910.

I samband med årsmötet i April talade Inger Wikström-Haugen om Patienter på Sahlgrenska sjukhuset 1782-1822.

I oktober talade arkitekt Börje Mathiason om Sjukhusbyggnader – historia och framtida utveckling.

I november talade Lars Öberg om Tuberkuloskampen i Göteborg. I diskussionen kunde delta bl.a. professorerna Lehmann och Sievers. Samtidigt hade muséet en tuberkulosutställning.

Vi har inte gjort några utflykter i år, men har tillsammans blivit visade runt i den Sparreska våningen, vackert restaurerad. Konstsamlaren

G. A. Sparre med nära anknytning till Sahlgren och Ostindiska kompaniet hade inrett den på 1700-talet.

Vår ekonomi har varit dålig, håller på at bli bättre, vi kommer att kunna inbjuda fler föreläsare utifrån t.ex. Deltagandet i våra möten har varit glädjande stort, så att vi nästan börjar få problem med lokalerna.

Från Medicinhistoriska Museet i Stockholm

Årsberättelse 1979

Medlemsantalet i Medicinhistoriska Museets Vänner har under året något ökat och uppgår till c:a 560. Verksamheten har likaledes ökat med 4 388 besökare, varav 183 guidade grupper, och ökat antal besökare även från utlandet. Förutom dessa visningar har demonstrationer av museet gjorts av föreståndaren för deltagare i den nordiska farmakokongressen, franska ortopederna och medlemmar av den belgiska första kammaren, i de bägge sistnämnda fallen i samband med cocktailparty resp. lunch på museet (på inbjudan av AB Stille-Werner).

Den till femton personer uppgående styrelsen omvaldes liksom de fem suppleanterna i samband med årsmötet. Särskilda funktioner i styrelsen innehas av docent Wolfram Kock, ordf., hovapotekare Gunnar Krook, v. ordf., byrådirektör Maria Möller, sekr., avdelningsdirektör Emil Stetler, v. sekr., och direktör Kurt Andersson, skattmästare. I arbetsutskottet ingår också styrelsesuppleanten tandläkare Otto C. Francke som representant för odontologihistoria. Museets adress är oförändrad: Åsögatan 146, S-116 32 Stockholm. Tel.: 08/42 41 66. Postgiro 1981-0.

Som oavlönad föreståndare tjänstgör som tidigare undertecknad och som likaledes oavlönad skattmästaren-ekonomidirektören. Personalen har i övrigt utgjorts av amanuensen fru Maret Pall och en arvodesanställd sekreterare fru Marianne Salomonsson. Under större delen av året har också vid museet arbetat en av Stockholms läns kulturnämnd till förfogande ställd kulturarbetare.

Museets samlingar har såväl beträffande föremål som böcker också under år 1979 tillförts betydelsefulla gåvor.

Anslagsgivare till verksamheten har varit Stockholms läns landstings hälso- och sjukvårdsnämnd, Svenska Läkaresällskapet, Karolinska institutet, AB Stille-Werner, Statens humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningsråd (till årsboken), vänföreningen och årsbokens annonsörer, Julius Westerdahls Fastigheter och Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur. Till det supplement av årsboken, i vilket förhandlingarna vid den VI Nordiska medicinhistoriska kongressens förhandlingar skall utgivas under 1980 har avsatts medel från kongressens konto varjämte Patriotiska Sällskapet lämnat bidrag. Årsavgiften, som även inkluderar Nordisk medicinhistorisk årsbok, är oförändrat sv kr 50:- (studentsektionen 40:-).

Stockholms läns landstings anslag inkluderar såväl lokalhyra som ett visst driftanslag. Av landstinget har fr. o. m. 1980-01-01 hyreskontrakt tecknats för fördubblad yta av museilokalerna inom fastigheten, och förberedelser pågår för bildande av en stiftelse för museets fortsatta drift.

Under året har ett par jubileer firats. Vid 100-årsjubileet av Sabbatsbergs sjukhus öppnande höll undertecknad det historiska högtidsföredraget. I anledning av 200-årsminnet av Jöns Jacob Berzelius födelse, apostroferat av bl. a. Vetenskapsakademien, Karolinska institutet och Svenska Läkaresällskapet, utgavs bl. a. en broschyr av institutet, vari också undertecknads historik ingick (såväl denna som Sabbatsbergsföredraget ingår i museets årsbok 1979).

Bland av undertecknad under året hållna föreläsningar (förutom de sedvanliga för medicinare på olika Stockholms-sjukhus) kan nämnas: »Glimtar ur den svenska läkekonstens historia« (Nordiska Museet, av Länskolnämnden anordnade temakvällar för ämneslärare i biologi, naturkunskap och historia), anförande om Serafimerlasarettet i Sveriges Radios serie »Svar idag«, och »Sjuk i Sverige 1579-1979« (Södertälje Läkarklubb).

Museet har med föremål deltagit i utställningar i permanenta montrar på Karolinska sjukhuset och Medicinska föreningen, vandringsutställningarna »Kring gamla sjukhusmiljöer«, »Gud skapade, Linné ordnade« samt på Lidingö sjukhus, Tekniska museet, Stockholms läns landsting och Kulturnämndens bibliotek, den på Kulturhuset i Stock-

holm ordnade utställningen »Ars Medica«. Depositioner har också gjorts till Nobelmuseet i San Remo, Italien.

Årsmötet inom föreningen hölls den 27.4. på Landstingshuset (f.d. Garnissonssjukhuset) med f. sjukvårdslandstingsrådet Gunnar Hjerne som värd och ledare av en charmerande rundvandring i de vackra lokalerna. Docent Anders Åman, konstvetenskapliga institutionen, Uppsala, specialist på sjukhusarkitektur, höll ett mycket uppskattat föredrag om »Sjukhusbyggande och vårdideologier« inför det till 130 personer uppgående auditoriet. Därefter följde supé på Prins Eugens Waldemarsudde med ett musikprogram. Höstutflykten gick den 7.10. till Christineholm i Södermanland, vars ägare greven och grevinnan Arvid Wachtmeister efter visningen också deltog i lunchen på Nyköpingshus. F. generalsekreteraren i Nordisk medicinhistorisk förening fil. mag. Hindrik Strandberg kåserade om »Oslo-kongressen« och Södermanlands museums utställning demonstrerades därefter. 120 personer deltog i utflykten.

Svenska Läkaresällskapets medicinsk-historiska sektion (ordf.: undertecknad, sekreterare: docent Lennart Diener och skattmästare: dr. Per Ostman) hade vid sitt årsmöte föredrag av överläkaren Åke Boman om »Prosten J. F. Munckells sjukhistoria«. Vid Läkaresällskapets Riksstämma anordnades i sektionens regi ett mycket uppmärksammat symposium om »Klarhet i det medicinska språket – men för vem?« med deltagande i panelen av läkare och språksmän och docent Bengt Lindskog som moderator. Dagen därpå hade sektionen sedvanligt möte under undertecknads ordförandeskap och med ett program om nio föredrag arrangerat av sektionens sekreterare.

Den tjugosjunde volymen av Nordisk medicinhistorisk årsbok utgavs i mitten av december med krönikor från samtliga nordiska länder och därtill tretton artiklar, varav tre motsvarande föredrag hållna vid det 1978 av Läkaresällskapet anordnade Linné-symposiet, samtliga med engelska sammanfattningar. Årsboken har för oss stor betydelse också som en föreningslänk med institutioner inom ämnesområdet även i utlandet. I övrigt kan hänvisas till den utförliga krönikan i den från museet utgivna årsboken.

Norsk Medisinsk-Historisk Forening

1979

Foreningens styre siste år: Lege Halfdan Kierulf, Formann. Adr. Kirkeveien 59 Oslo 3 Tlf. 60 42 18

Tannlege Kai Hunstadbråten. 3340-Åmot på Modum, Kasserer og sekretær.

Styremedlemmer: Professor Kristian Kristiansen, Dosent Øivind Larsen, Spesiallege Arvid Heiberg, Lege Einar J. Berle.

Kontingentens størrelse uendret kr. 40 og medlems-tallet 150.

Økonomien er rimelig bra på grunn av årlig støtte på n. kr. 5000 fra Anders Jahres fond til vetenskapens fremme.

Medlemsmøter har vært avholdt som vanlig: Den 15. februar var hovedforedraget av Nils Roll-Hansen om: Den norske debatten om rasehygiene 1908-1934. Og formannens innlegg fra kongressen i Stockholm om dikteren Johan Falkbergets behandling av farsottene på 1700-tallet var en reprise. Vi holder fortsatt på at Karl XII's gjennomhullete hodeskalle er det første veldokumenterte eksempel på et vellykket nordisk samarbeide.

I dagene 21.-23. juni ble så den VII nordiske kongress for medisinsk historie holdt i Oslo under temaet: »Synet på sykdom«. De 133 aktive deltagere (rekord!) synes å ha hatt et usedvanlig rikt utbytte av kongressen både faglig og sosialt. De fleste foredrag er utgitt i bokform til bruk ved undervisningen på Seksjon for medisinsk historie i Oslo. Det er å håpe at dette kan vekke mer interesse for medisinhistorien i Norge, for rekrutteringen og seriøst arbeide innen faget ligger fortsatt langt tilbake for det ønskelige. Det ble også laget to radioprogrammer med innlegg fra Oslokongressen.

I november ble det holdt medlemsmøte, der temaet var forfatterinnen Amalie Skram: Irene Engelstad foredro om henne sinnpsykehusromaner (Prof. Hieronimus og Paa St. Jørgen – begge selvbiografiske opptegnelser fra smertefulle opphold på danske psykiatriske institusjoner i 1890-årene) og Hagbart Lunde tok for seg hennes sykehusopphold belyst fra moderne psykiatrisk tankegang.

Foreningens hovedproblem er fortsatt rekrutteringen, særlig er det vanskelig å vekke unge medisineres interesse for vårt fag. Det så en stund ut til at vi endelig skulle kunne få et medisinskhistorisk museum i Norge, men dette har igjen støtt på administrative og økonomiske problemer, slik det har gjort i hele vår forenings 25-årige historie! Men vi gir ikke opp!

Medisinsk-Historisk Selskap i Bergen

Årsberetning for 1979

Styret har bestått av førsteamanuensis Lorentz M. Irgens, formann, Institutt for hygiene og sosialmedisin, MFH-bygget, N 5016 Haukeland sykehus.

Overlege Torbjørn Pihl, varaformann, Engen sykehjem, N 5000 Bergen.

Rektor Guro Barkve, Haukeland sykepleierskole, N 5016 Haukeland sykehus.

Spesiallege Hagbart Lunde, Psykiatrisk klinikk, N 5016 Haukeland sykehus.

Konsulent Jon R. Vestrheim, Strandgt. 21, N 5000 Bergen.

Univ. lektor Bente Alver, Etnofolkloristisk institutt, Universitetet i Bergen.

Tannlege Rolf Braaten, Kalfarli 6, N 5000 Bergen.

Med varamenn:

Apoteker Ivar Bjørge, Apoteket St. Jørgen, Allehelgensgt. 5, N 5000 Bergen.

Distriktsveterinær Roar Ektvedt, N 5110 Frekhaug.

Konservator Jan Henrik Munksgaard, Historisk museum, N 5014 Universitetet i Bergen.

Dosent dr. med. Ole Didrik Lærum, Patologisk anat. institutt, N 5016 Haukeland sykehus.

Dr. Leif Aanderud, Farmakologisk institutt, N 5016 Haukeland sykehus

Dr. Nils Alvsåker, Ø. Våganaset 20, N 5083 Øvre Ervik.

Førsteamanuensis dr. med. Jarle Aarbakke, Farmakologisk institutt, N 5016 Haukeland sykehus.

Byveterinær Bjarne Allvik, Helseseksjonen, Engen 39, N 5000 Bergen.

Bibliotekar Ingrid Müller, Nyhaugåsen 32, N 5042 Fjøsanger er samlingenes konservator og selskapets sekretær.

Det har vært holdt 3 foredragsmøter og 1 ekskursjon: Onsdag 28/3 holdt stipendiat Irene Engelstad, Universitetet i Oslo, foredrag om »Amalie Skrams sinnssykehus romaner« og spesiallege Hagbart Lunde, Haukeland sykehus holdt foredrag om »Amalie Skrams sinnssykehusopphold sett ut fra moderne psykiatri«. I forbindelse med generalforsamlingen mandag 21/5 ble det arrangert ekskursjon til dårekisten i kjellerne til Bergen gamle rådhus. Deretter var det sildebord m. tilbehør i St. Jørgens Hospital. Onsdag 17/10 kåserte mag. art. Arild Utaker, Universitetet i Bergen om »Helsebegrepet gjennom tidene fra en filosofers synspunkt«. På møtet tirsdag 13/11 som var et fellesmøte med Det medisinske selskap i Bergen, la reservelege Kari Tvedt, Haukeland sykehus frem en kasuistikk: »Et tilfelle av glaukom fremkalt av lokal steroidbehandling?« og øyelege Otto Johansen, Oslo, kåserte om »Trekk fra oftalmologiens historie i Norge og i Bergen«.

Etter møtene er der taffel med servering av smørbrød samt tilbehør. Vanlig fremmøte 30-80 personer.

De medisinsk-historiske samlinger i Bergen utbygges etter samme linje som tidligere til et generelt medisinsk-historisk museum. I 1979 ble det åpnet en spesialutstilling om legedynastiet Tschudi Madsen i Bergen.

Kontingentens størrelse er fortsatt kr. 30.- og kr. 10.- for studenter. Pr. 31/12 1979 hadde selskapet 70 medlemmer.

Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnar

(Icelandic Society for Medical History).

Ársberetning 1979

Formand: Professor emeritus Jón Steffensen, Dr. med. h.c., Aragata 3, 101 Reykjavík.

Sekretær: Professor, dr. med. Ólafur Bjarnason, Brekkugeri 26, 108 Reykjavík.

Kassör: Apotekare Birgir Einarsson, Melhaga 20-22, 107, Reykjavík.

Kontingent er Isl. kr. 6.000,- og antal medlemmer er 61 pr. 31.12.1979.

Sidste år er der holdt to møder i Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnar (Icelandic Society for Medical History). På det første møde holdt formanden, professor Jón Steffensen et foredrag omfattende de ældste islandske medicinhistoriske kilders forhold til andre medicinhistoriske kilder.

På det andet møde holdt professor Jón Steffensen også et foredrag om landsphysikus Bjarni Pálssons (1719-1779) meninger angående ekinokoksygdommen. I dette foredrag diskuterede Steffensen også indgående Bjarni Pálssons kirurgiske metoder ved behandlingen af ekinokoksygdommen. På dette møde, som blev holdt den 13.3.1979, blev det enstemmigt vedtaget at indbyde til Nordisk Medicinhistorisk Kongress i Island sommeren 1981.

I 1979 har staten endelig købt Nesstofa, den første landsphysikus Bjarni Pálssons bolig i Island, og bemyndiget rigsantikvaren til at gå i gang med restaurering af bygningen. Man regner derfor med, at der ikke vil gå alt for mange år, inden man kan flytte ind i det fremtidige medicinhistoriske museum i Island, som så længe har været planlagt i

Nesstofa. I 1979 var det 200 år siden Bjarni Pálsson døde. I denne anledning blev der på hans dødsdag den 8. september afsløret et mindesmærke om ham, bestående af tre stenblokke med inskriptioner. Dette mindesmærke blev bekostet af Seltjarnarnes by og opført uden for Nesstofa. Distrikslæge Jón Gunnlaugsson holdt et mindeforedrag om Bjarni Pálsson og hans gerning ved dette tilfælde.

Helsingfors universitets medicin- historiske institution och museum samt Amici Historiae Medicinae

Under år 1979

Verksamheten vid institutionen och museet under år 1979 har präglats av de olika kurserna och specialutställningarna som har anordnats. Kursprogrammet omfattade följande kurser: medicinens historia, medicinska forskningens grunder samt introduktion för nya medicine och odontologiestuderanden.

Medicinhistoriska museet deltog med utställningsmaterial vid den jubileumsutställning som anordnades med anledning av att Helsingfors Sjukvårdsinstitut i januari 1979 fyllde 90 år.

I början av februari samme år hölls en liten konstutställning i museet med ett tiotal konstverk förfärdigade av gamla instrument som professor Wille Waris själv hade svetsat ihop. Han hade kallat utställningen »Nostalgi över gamla instrument«. Något senare, i mars firade Barnmorskeförbundet sitt sextioårsjubileum och i samband härmed anordnades en utställning till vilken museet bidrog med material.

Institutionen anordnade i mitten av mars 1979 i samråd med Helsingfors universitet och Psykiatriska kliniken en minnesfest över Martti Kaila, professor i psykiatri 1948-1967 och som under sommaren 1978 hade avlidit. På institutionens initiativ återupptogs därvid en gammal universitetstradition. Minnesfesten som övervars av ett 500-tal personer hölls i universitetets solennitetssal.

Under hösten blev museet tvunget att på uppmaning av brandmyndigheterna flytta sitt magasinerade föremålsbestånd ifrån museets vindsutrymmen. De magasinerade föremålen fördes ut till universite-

tets bombskydd i Vik som ligger några kilometer utanför stadskärnan.

Som institutionens prefekt fungerar professor Harald Teir och fil. mag. Hindrik Strandberg verkar som assistent. Museisvärdinna är sjuksköterskan Aino von Herten.

Museet har under år 1979 besökts av 2.305 personer varav 121 grupper har vägletts i medicinhistoria och samlingarna.

Amici Historiae Medicinae

Föreningens årsmöte hölls den 7. februari 1979 i Medicinhistoriska museet och vid detta möte godkändes i andra behandling det ändringsförslag av stadgarna och föreningens namn som styrelsen hade lagt fram. Till föreningens nya namn antogs *Finlands Medicinhistoriska Sällskap*. Föreningens styrelse fick vid årsmötet följande sammansättning: prof. Harald Teir ordf., apotekare Ahti Nokela viceordf., tandläkare Kaj Eriksson, docent Matti Haltia, vet. med. dr. Carl-Heinz Klatt samt sjuksköterskan Katarina Pakkala.

Följande föredrag hölls vid mötet, odont. lic. Kaj Eriksson: Professor Matti Ayräpää – tandläkekonstens fader i Finland. Professor Wille Waris: Nostalgin kring gamla instrument.

Föreningens traditionella vårutflykt gick till Åbo den 26. maj 1979, som även samma år firade sitt 750-årsjubileum. I Åbo besöktes ett antal kulturhistoriskt intressanta platser så som Apoteksmuseet Qwensel, den nyrestaurerade medeltida domkyrkan samt Sibeliusmuseet.

Vid höstmötet den 12 december 1979 hölls följande föredrag: Bitr. professor Louis Perret: Om hjärtinfarktens historia. Ledande hälso- centralläkaren Irja Seppälä: Om lepran och lepravården i Orivesi.

Föreningen erhöll under det gångna året 27 nya medlemmar och dess medlemsantal uppgick sålunda vid årets slut till 208.

CURRICULUM VITAE

Sigurd Andersen, f. 23.12.1919. Cand. agro. 1943, cand. med. vet. 1952. Lektor ved Inst. for intern medicin, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Formand for Københavns Dyr læge-Selskab fra 1977, kasserer i Foreningen af veterinærvidenskabelige Medarbejdere fra 1975. Artikler om anatomiske, medicinske og parasitologiske emner. Bopæl: Frederiksberg Bredegade 7A, 2000 København F.

Knud Egeblad, f. 23.11.1897 i København, medicinsk embedseksamen vinteren 1924-25. Forskellige hospitalsstillinger i København og Provinsen. Nedsat i Glamsbjerg (Fyn) som praktiserende læge november 1929 til april 1970. Formand for Fyns Lægeforenings Foredragsudvalg 1956-61. Bopæl: Højløkken 24, Hjortekær, 2800 Lyngby.

Hans Jensenius, f. 15.2.1907, cand. med. 1932, dr. med. 1945. Specialist i kirurgi og urologi. Overkirurg ved Odense Sygehus, afd. A 1953-1977. Professor i kirurgi ved Odense Universitet 1970-1977. Har siden 1977 holdt forelæsninger og kurser ved Odense Universitet i medicinsk etik. Bopæl: Holsedore 16, 5000 Odense C.

Carl Henrik Koch, f. 15.11.1938, Aarhus Universitets guldmedalje for en erkendelsesteoretisk afhandling 1962, mag. art. i filosofi 1965, lektor i filosofi ved Københavns Universitet, prodekan 1974/76 og dekan 1976/77 for det humanistiske fakultet. Forfatter til lærebøger i formel logik og metodelære og til *Francis Bacon og det 17. århundredes videnskabelige revolution* (1979) samt til artikler om filosofihistoriske emner. Bopæl: Fredensvej 47, 2970 Hørsholm.

Vagn Schmidt, f. 18.1.1914, cand. med. 1941, dr. med. 1950 (Pantotensyrestudier), 1968 skrevet: »Toulouse-Lautrec. Sa vie, sa maladie, sa mort.« Specialistanerkendelse i intern medicin og i klinisk kemi og laboratorieteknik. Overlæge ved Centralsygehuset i Nykøbing F. fra 1957 (Centrallaboratoriet og Blodbanken). Bopæl: Orupgårdvej 1, 4800 Nykøbing F.